

ТУҒАН ТІЛ

ЕЛАРАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ,
ӘДЕБИ-ҒЫЛЫМИ АЛЬМАНАХ

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫНЫҢ ТӨРАҒАСЫ
Әділбек ҚАБА

БАС РЕДАКТОР
Зауытбек ТҰРЫСБЕКОВ

БАС РЕДАКТОРДЫҢ ОРЫНБАСАРЫ
Бижомарт ҚАПАЛБЕК

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ
Смағұл ЕЛУБАЙ
Ерден ҚАЖЫБЕК
Ауыт МҰҚИБЕК
Ғабит АБЗАЛБЕК
Бабакұмар ХИНАЯТ (*Мажарстан*)
Асай РӘМІШ (*Моңғолия*)
Сәуле СОВХОЗҚЫЗЫ (*Ресей, Орынбор*)
Кадыйша АБДЫБЕКОВА (*Қырғызстан*)
Роза БАҚБЕРГЕНОВА (*Түркия*)
Клара САДЫРБАЕВА (*Өзбекстан*)

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ
Аягүл ОМАРОВА

МЕНШІК ИЕСІ: Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің
Тіл саясаты комитеті

Альманах Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігінің
Ақпарат және мұрағат комитетінде қайта тіркеуден өтіп,
2007 жылғы 23 шілдеде №8514-А куәлігі берілген.

МАЗМҰНЫ:

Алғы сөз 3

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Жәркен Бөдеш: «Жалғыздық Құдайдан кейін ақынға жарасады» 5

«جاركهن بودهش: «جالعزديق قۇدايدان كهيىن اقنىعا جاراسادى» 9

Járken Bódesch: «Jalǵyzdyq Qudaıdan keiın aqynǵa jarasady» 14

Камиля Асылбашева. Бастысы – өзіңді жоғалтып алма 17

كاميليا اسلباشهوا: باستيسى - ءوزىڭدى جوعالتىپ الما 21

Kamılá Asylbasheva. Bastysy – ózińdi joǵaltyp alma 24

Ләззат Мүләзимоғлы (Мұқсатова). «Шетелде қазақтың тілін, салт-дәстүрін, мәдениеті мен өнерін дәріптеуді және танытуды мақсат етеміз» 27

Lázzat Múlázımoǵly (Muqsatova). «Shetelde qazaqtyń tilin, salt-dástúrin, mádenieti men ónerin dáripteydi jáne tanytydy maqsat etemiz» 32

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Ыбырай Дүйсенұлы. Өлеңдері 36

Назарбек Байжігітов. Ана тіліміз Хауа анамен бірге жаралған (Лингво-публицистикалық пайымдар) 39

نازاربەك بايجيگتوۆ: انا ءتلىمىز حاۋا انامەن بىرگە جارالعان 45

Жаңалықтар 53

Қазақтың салт-дәстүрлері 73

Qazaqtyń salt-dástúrleri 74

Мақал-мәтелдерді жалғастыр 75

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

Айгүл Мурзинова, Алтынай Тымболова. Этникалық стереотиптердің лингвомәдени сипаты 76

Aıǵúl Mýrzinova, Alıya Tymbolova. Etnikalıyq stereotipterdin lıngvomádeni sıpaty 81

Арайлым Шормақова. Көркем дискурстағы концептілердің көрінісі 85

Айдана Махамбет. Қазақ мәдениетіндегі ұлттық код 91

АЛҒЫ СӨЗ

Құрметті оқырман! Сіздерге «Туған тіл» альманахының екінші санын ұсынамыз. Альманахтың ішіндегі айдарлар жиналған редакцияға келіп түскен материалдарға сәйкес өзгеріп отырады. Бұл саны «Шетел қазақтарының тынысы», «Шетел қазақтарының шығармашылығы», «Лингвомәдениеттану» атты айдарлардан тұрады.

Елбасы Н.Ә. Назарбаев дүние жүзі қазақтарының II құрылтайында жасаған баяндамасында: «Дүниеде қазақ деген ұлт біреу, демек оның ұлттық болмысы, салт-санасы, әдет-ғұрпы – барша қазаққа тән, оның ғажайып мол рухани қазынасы да – бөліп-жаруға жатпайтын ортақ байлық. Сондықтан сырттағы қазақтың әдебиеті, мәдениеті, өнері деген қолдан жасалатын шегара болмауға тиіс, тағдырдың жазуымен туған топырақтан шеттеп кетуге мәжбүр болған ата-бабаларымыз бен олардан тараған ұрпақ жасаған мол рухани қазынаны шашпай-төкпей жинап алуымыз, оны атажұртта және барша әлемге таныстыру аса маңызды шаруа», - деп көрсетті. «Туған тіл» альманахы қашан да Елбасының осы сөзін тірек етіп келеді. Журналдың негізгі мақсаттарының бірі – шетел қазақтарының тұрмысы мен өмірін, қазақи мәдениеті мен дәстүрін таныту, туған тіліне деген құрметі мен адалдығын мақтан ете отырып көрсету. Сол себептен, біз альманахтың әр нөмірінде қандастарымыздың туған тілі мен ұлты үшін атқарып жүрген еңбегін, туған жерге деген сағынышы мен сүйіспеншілігін көрсетіп келеміз. 2021 жылдың 2-нөмірінде де шетелдегі қазақ мәдени ұйымдарының өмірімен таныс бола аласыздар.

Журналды биыл дүниеден өткен Халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері және Түркі тілдер елдері поэзиясы II фестивалінің лауреаты, ҚХР дүниеге келген ірі ақын Жәркен Бөдештің сұқбатымен ашуды жөн көрдік.

«Шетел қазақтарының тынысы» айдарында Анкарадағы «Көк ту» қазақ мәдени қоғамының төрайымы Ләззат Мүләзимоғлының сұқбаты берілген.

Онда Түркиядағы қазақтардың өмірі, Анкарадағы қазақ тілі курсы, қоғамның атқарып жатқан іс-шаралары мен Қазақстанмен байланысы туралы баяндалған. Ал қандасымыз Камилла Асылбашевадан алынған сұқбатта Швециядағы «Абай» қоғамдық ұйымы мен оның қазақ тілі мен мәдениетін дәріптеудегі маңызы туралы айтылған.

Журналдың «Шетел қазақтарының шығармашылығы» айдарында қазақтың ақын ұлдары мен журналистерінің шығармашылығы ұсынылып отыр. Сонымен қатар, журналдың бұл санынан Қазақстандағы және шетелдегі жаңалықтармен танысып, қазақтың салт-дәстүрі туралы да мағлұмат ала аласыздар.

Альманах Қазақстан оқырмандарына ғана емес, шетелдегі қазақ диаспораларына да арналғандықтан, бірқатар мақалалар латын және төте жазумен берілген.

Редакция алқасы

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Жәркен БӨДЕШ (1944-2021)

*1944 жылы 15 мамырда
ҚХР-дың Тарбағатай аймағы
Толы ауданындағы Жайыр
тауында дүниеге келген ақын,
Халықаралық «Алаш» әдеби
сыйлығының және Түркі тілдер
елдері поэзиясы II фестивалінің
лауреаты.*

«ЖАЛҒЫЗДЫҚ ҚҰДАЙДАН КЕЙІН АҚЫНҒА ЖАРАСАДЫ»

Қазақ әдебиетінің жоқтаушылары мен жанкүйерлеріне, Қазақ өлең өнерінің қадау-қадау биіктерінің бірі, халықаралық «Алаш» әдеби сыйлығының иегері, Түркі тілдес елдері поэзиясы II фестивалінің лауреаты, Қазақ поэзиясына «Жұлдызға орынын Ай бермес», «Жұлдызтас», «Бөрінің асығы», «Емендер түнде бүрлейді» қатарлы жыр жинақтарын сыйлаған замана жырауы Жәркен Бөдешұлымен болған сұхбатты ұсынып отырмыз.

– *Тәуелсіздіктің алтын таңын көрген бақытты ақын ретінде осы тәуелсіздікті қаншалықты жырлай алдыңыз?*

– Қазақ ұлтына тәуелсіздік үлкен күреспен келген. Біздің ата-бабаларымыздың өмірі күреспен өткен. Кіммен күреспеді? Кім жағасына жармаспады? Моңғол да, қытай да, орыс та, тіпті іргендегі туысқан өзбек пен қырғыз да жау болды бір кезде. Солардың бәрімен қазақ елінің еркіндігі, жерінің жат табанға тапталмауы үшін күресті. Сол қазақтың ең үлкен бақыты – тәуелсіздік! Тәуелсіздік тұрғанда қазақты ешкім тобықтан қаға алмайды. Қақтырмайды да. Мен шамам келгенше жырладым. Шығарған әр кітабымның ішінде тәуелсіздік туралы топтама өлеңдерім бар. Әр ақын өз әлінше жырлады бұл тәуелсіздікті. Мен де өз әлімше, Жаратқанның аузыма салған

сөзін, жүрекке түсірген сәулесін іркіп қалған жоқпын. Бірақ құр ұрандамадым. «Кубас ат» өлеңімде ұлттың еркіндігі үшін күрескен Қабанбай батырдың бейнесін тек ерліктерін тізбелеп бере бермей, рухын жаздым. Бізге, ең алдымен, рухы керек. «Аман болса Қаракерей Қабанбай мінген кубас ат, құйрық-жалынан алар едім ту жасап», – деп жырладым. Осындай асыл бабаларымыздың рухы жебеп жүрсе, әр қазақтың жүрегінен өшпесе, тәуелсіздігіміз мәңгі баянды бола бермек.

Азаттық пен бостандық,
Еңсесі биік осы егіз сөз.
Мағынасы терең теңіз сөз.
Сөзімнің ішіндегі алтыны,
Тілімнің ұшындағы жарқылы.
Құм кесенің түбінде,
Мұра қалған бүгінге,

Ата бабамның аузынан қалған сарқыны, – деп жырладық шамамызша. Егемендік алған жиырма алты жылдан бері қарай жырлап келем. Өле-өлгенше жырлаймын.

– *«Туған жер» тақырыбында көп жаздыңыз. Бұл тақырып сіздің тағдырыңызбен тікелей байланысты. Әлі де жазып жатырсыз ба? Қандай тақырыпқа ат басын көп бұрып жүрсіз?*

– Бұл өмір бойы таусылмайтын тақырып. Қашан жүрегім тоқтап қалғанша жырлап өтем туған жерімді. Бұған ешкімнің ешқандай күмәні болмасын. Осы кезде де жүректі жегідей жеп жатқан да сол сағыныш. Сондықтан ғой менің:

Жайырдан асқан тауым жоқ,
Жайырдан басқа жауым жоқ,

Дертіннен кеттім жауыр боп, – деп айтатыным. Бұны біреулер Жәркен туған жерін жек көреді екен деп ойлар. Жайыр тауды сағынғаным сонша, бұл күнде «жауым» болды.

Туған жерден кеткелі,
Сағынышым көп тегі.

Айға қарап ұлыған,

Мен бір жалғыз Көк бөрі, – дедім, туған жерді сағынғанда. Ал басқа тақырыптарға келсек, мен кез-келген тақырыпқа бара алам. Қоғам, уақыт, осы заман, осы күнгі адамдар, тағы да басқа. Астарлап саясатты да айтып жіберем кей кездері. Оны менің кітабымды оқыған адам байқайды. Өлеңдерімнің өзегі – сарғайған сағыныш. Қалғаны өзім өмір сүріп отырған дәуір, қоғам.

– *«Айға қарап ұлыған, мен бір жалғыз көкбөрі», – дейсіз. Жалғыздықты әдетте құдайдың бір белгісі ретінде айтып жатады. Сіз неге жалғызсырайсыз?*

– Шынында бұлай деп сұрақ қойғаның орынды. Қазақтың тәмсіл сөзі ғой «Жалғыздық құдайға ғана жарасады» деген. Ал мен айтар едім, жалғыздық құдайдан кейін ақынға жарасады деп. Өйткені ақынның жыры Құдайдың берген дәулеті. Мәңгілік дәулеті. Сол дәулетті ақсатпауымыз керек. Биіктетуіміз, аспандатуымыз керек. Ақындық – Құдайдың берген аманаты. Жалпы әдебиеттегі жалғыздық ол ақын немесе жазушының жан дүниесінің әлеміне байланысты. Бірақ ол жасандылық болмауы тиіс. Қазір әдебиетте жасандылық жоқ дей

алмаймын. Ал құдайдың жіберген шын талантты ондайға бармайды. Олардың өзгеден дара көрініп тұратыны сол. Бұған хақім Абайды алып айтуға болады. «Моласындай бақсының, жалғыз қалдым тап шыным» дейді күңіреніп. Құдай шын талантқа ерекше ойлау қуатын береді де, ол көптен ерекшеленіп жалғыз қалады.

– Әдебиеттегі жаңа ағымдарға қалай қарайсыз? Ол жаққа қалам сермен көрдіңіз бе?

– Қазіргі заманға, нарыққа, байланысты поэзияның да айтары бұрынғыдан өзгереді. Қазіргі кезде көп жастар осыны өзінше айтам деп жеткізе алмай қиналады. Басқа елдің ақындарына, анаған-мынаған еліктейді. Сөйтіп өзінің ту тіккен отанын ұмытып қалады. Абайдың өзін ескі дейтіндер бар. Абай – мәңгі Абай. Адам нені оқыса да тек керегін ғана алу керек. Поэзия қоқыспен былғанбауы тиіс. «Ізденбегеннен із қалмайды» деген сөзім бар менің. Бірақ бүгінде ізденіп жүріп адасып кеткендер қаншама. Ал өзіме келсем, өлеңде жаңалыққа мен бардым. Бірақ былай бардым деп нақтылы айта алмаймын. Өлеңімді оқыған адам оны сезеді. Біздің жыраулық сарын әлемдік поэзиямен әлмисақтан бері астасып жатыр. Поэзия жаралғаннан бастап жыраулық сарын мен қара өлең әлемдік деңгейге көтеріліп кеткен. Қазақ өзінің ұлы поэзиясы арқылы басқаға үлгі болуы керек.

– Өлеңге сөзсіз ұйқас керек пе?

– Мен осы ұйқас деген нәрсеге басқаша қарадым. Біреулер ең алдымен ұйқасты тауып алады. Ұйқасып тұрса өлең деп есептейді. Ал шын ақының көңілінен шығатын ұлы жыр Құдайдың құдіретімен сұлу сөз болып өзі төгіле салады. Жыраулардың айтып-айтып келіп қара сөзге кіріп кететіні сияқты. Өздігінен үндесіп, ұйқасып тұрады.

– Ұйқасыз өлең жаздыңыз ба?

– Ұйқасыз өлең жаздым, ондай өлең бар менде. Бала кезімде есімде қалған, қариялардан естіген Үйбек деген бүркітші туралы оқиға негізінде жазылған «кек» деген өлеңім. Сол оқиғаның өзі сұлу поэзия тұрса оны ұйқастырып бүлдіргім келмеді. Қара сөзбен бұлақтай сынғырлата салдым. Жүрегіме табиғи қалай келді, солай жаздым. Ұйқастырамын деп бұзып алмайын дедім. (Ақын осы сөзінен кейін кітабын ашып көрсетті, бір қарап проза екен деп ойлайсың бірақ төгіліп тұр).

– Қазіргі қалам ұстап жүрген жастарды оқисыз ба? Жастар әдебиетінде тоқырау бар деген пікірге келісесіз бе?

– Қазіргі кезде талпынып, жақсы жазып жүрген жастар бар. Жоқ емес. Олардың қайсыбірін айтайын. Бірінен-бірін бөліп жармай-ақ қояйын. Қазір жамырап ізденіс үстінде келе жатқан жас ақындар бар. Біздің поэзиямыз солармен жаңғырады. Құдайға шүкір. Мүлдем поэзия жоқ, жасанды дегенге сенбеймін. Өлең жазғанның бәрі ақын болып кетпейді ғой. Барлығына айтарым бір-ақ нәрсе: «Поэзия – ол үлкен азап». Еңбектенбесең, маңдайыңнан

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

тер төкпесең, жатпай-тұрмай оқып тоқымасаң ол қайдан келетін дүние?! Барлығына шыдау керек. Ізденбей ақын болып кетем деген ой болмасын.

– *Жұрт арасында кешегі Кеңес одағы кезіндегі әдебиет бірсыдырғы ізге түсіп, сол ізден шыға алмай қалды деген сөз бар. Соған қарағанда ХХ ғасыр әдебиеті өзіне тиесілі міндетін орындай алды ма?*

– Поэзияны айтсақ, ол еркіндік деген сөз ғой. Оны ешқандай саясат құрсаулай алмайды. Сол Кеңес кезінде жазылған Лияс Жансүгіровтің «Құлагер» поэмасын оқыған шығарсың? Қандай керемет! Қып-қысқа поэманың ішіне, жылқы мен баланың тағдырына бүкіл қазақтың тағдырын сыйдырып жіберген. Өз кезінде

шығармай қойған. Қазір бәріміз оқып жүрміз. Илиястің жүрегі шектеліп қалған жоқ. Қазір құдайға шүкір сөз еркіндігі бар. Кім не айта алам дейді соны айтсын. Бірақ соны дұрыс айта алмай жүрміз ғой. Бір Мағжанның өзі неге тұрады. Қазақ әдебиеті Кеңес тұсында да жақсы шығармаларымен дәурендеп тұрды. Тоқырап қалды дегенге келіспеймін.

– *Сіздің биігіңіз кім?*

– Мен пәленбай биігім бар, соған жете алмай талпынып жүрмін деп айта алмаймын. Менің биігім – поэзия!

– Әңгімеңізге рахмет!

*Әңгімелескен: Ретбек Мағаз
“The Qazaq Times”*

جاركان بودەش (1944-2021) 1944 جىلى 15 مامىردا ق ح ر-دىڭ تارباغاتاي ايماعى تولى اۋدانىندا جايىر تاۋىندا دۇنيەگە كەلگەن اقىن، حالقارالىق «الاش» ادەبى سىيلىنىڭ جانە تۇركى تىلدەرى ەلدەرى پوەزىياسى II فەستيوالىنىڭ لاۋرەاتى.

«جالعىز دەيى قۇداليدان كىرىس اققىغا چىراسىدى»

قازاق ادەبىيەتىنىڭ جوقتاۋشىلارى مەن جانكۇيەرلەرىمە، قازاق ولەڭ ونەرىنىڭ قاداۋ-قاداۋ بىيكتەرىنىڭ ءبىرى، حالقارالىق «الاش» ادەبىي سىيلىنىڭ بەگەرى، تۇركى تىلدەس ەلدەرى پوەزىياسى II فەستيوالىنىڭ لاۋرەاتى، قازاق پوەزىياسىنا «جۇلدىزعا ورنىن اي بەرمەس»، «جۇلدىزتاس»، «ءبورىنىڭ اسعى»، «مەنەندەر تۇندە بۇرلەيدى» قاتارلى جىر جىناقتارىن سىيلاعان زامانا جىراۋى جاركان بودەش ۇلىمەن بولعان سۇحباتتى ۇسىنىپ وتىرمىز.

- تاۋەلسىزدىكتىڭ اتىن تاڭىن كورگەن باقتىتى اقىن رەتىندە وسى تاۋەلسىزدىكتى قانشالىقتى جىرلاي الدىڭىز؟
- قازاق ۇلتىنا تاۋەلسىزدىك ۇلكەن كۇرەسپەن كەلگەن. ءبىزدىڭ اتا-بابالارىمىزدىڭ ءومىرى كۇرەسپەن وتكەن. كىمەن كۇرەسپەدى؟ كىم جاعاسىنا جارماسپادى؟ موڭغول دا، قىتاي دا، ورس تا، ءتىپتى برگەڭدەگى تۇسىقان وزبەك پەن قىرعىز دا جاۋ بولدى ءبىر كەزدە. سولاردىڭ بارىمەن قازاق ەلىنىڭ ەركىندىگى، جەرىنىڭ جات تابانعا تاپتالماۋى ءۇشىن كۇرەستى. سول قازاقتىڭ ەڭ ۇلكەن باقتى - تاۋەلسىزدىك! تاۋەلسىزدىك تۇرعاندا قازاقتى ەشكىم توبىقتان قاعا المايدى. قاقتىرمايدى دا. وسىنداى بوداۋمەن كەلگەن تاۋەلسىزدىكتى مەن شامامنىڭ جەتسىنىشە جىرلادىم. شىعارعان ءار كىتابىمنىڭ بىشىندە تاۋەلسىزدىك تۇرالى توپتاما ولەڭدەرىم بار. ءار اقىن ءوز

الينشه جسرلادى بۇل تاۋەلسىزدىكتى. مەن دە ءوز المشه، جاراتقاننىڭ اۋزىما سالعان ءسوزىن، جۇرەككە تۇسىرگەن ساۋلەسنىن بركىپ قالعان جوقپىن. بىراق قۇر ۇراندامادىم. «قۇباس ات» ولەڭىمدە ۇلتتىڭ ەركىندىگى ءۇشىن كۇرەسكەن قابانباي باتىردىڭ بەينەسىن تەك ەركىكتەرىن تىزبەلەپ بەرە بەرمەي، رۇحىن جازدىم. بىزگە ەڭ الدىمەن رۇحى كەرەك. «امان بولسا قاراكەرەي قابانباي مىنگەن قۇباس ات، قۇيرىق-جالىنان الار ەدىم تۇ جاساپ»، - دەپ جىرلادىم. وسىنداى اسىل بابالارىمىزدىڭ رۇحى جەبەپ جۇرسە، ەار قازاقتىڭ جۇرەگىنەن وشپەسە، تاۋەلسىزدىگىمىز ماڭگى باياندى بولا بەرمەك.

ازاتتىق پەن بوستاندىق،

ەڭسەسى بىيك وسى ەگىز ءسوز.

ماعىناسى تەرەڭ تەڭىز ءسوز.

ءسوزىمنىڭ شىندەگى تىنى،

ءتىلىمنىڭ ۇشىنداى جارقىلى.

قۇم كەسەنىڭ تۇبىندە،

مۇرا قالعان بۇگىنگە،

اتا بابامنىڭ اۋزىنان قالعان سارقىنى، - دەپ جىرلادىق شامامىزشا. ەگەمەندىك العان جىرما التى جىلدىن بەرى قاراي جىرلاپ كەلەم. ولە - ولگەنشە جىرلايمىن.

- «تۇعان جەر» تاقىرىبىندا كوپ جازدىڭىز. بۇل تاقىرىپ ءسىزدىڭ تاعدىرىڭىزبەن تىكەلەي بايلانىستى. ەالى دە جازىپ جاتىرسىز با؟ قانداى تاقىرىپقا ات باسىن كوپ بۇرىپ ءجۇرسىز؟

- بۇل ءومىر بويى تاۋسىلمايتىن تاقىرىپ. قاشان جۇرەگىم توقتاپ قالعانشا جىرلاپ وتەم تۇعان جەرىمدى. بۇعان ەشكىمنىڭ ەشقانداى كۇمانى بولماسىن. وسى كەزدە دە جۇرەكتى جەگىدەي جەپ جاتقان دا سول ساعىنىش. سوندىقتان ءوي مەنىڭ:

جاىردان اسقان تاۋىم جوق،

جاىردان باسقا جاۋىم جوق،

دەرتىڭنەن كەتتىم جاۋىر بوپ، - دەپ ايتاتىنىم. بۇنى بىرەۋلەر جاركەن تۇعان جەرىن جەك كورەدى ەكەن دەپ ويلار. جاىر تاۋدى ساعىنعانىم سونشا، بۇل كۇندە «جاۋىم» بولدى.

تۇعان جەردەن كەتكەلى،

ساعىنىشىم كوپ تەگى.

ايعا قاراپ ۇلغان،

Мен Ебiр Жалғыз Кокбiрi, - дедiм, тiуан Жердi Сاعнeанда. ал басқа тақриптiрeа кeлсeк, мeн кeз-кeлгeн тақриптiрeа бара الام. قومام, ۋاقت, وسى زامان, وسى كۈنگى ادامدار تاعى دا басقا. استارلاپ ساياساتتى دا ايتىپ جبهرم كهي كهزدهرى. ونى مهنلك كىتابمدى وقىعان ادام بايقايدى. ولهگدهرىمنىڭ وزهگى - سارعايعان ساعنىش. قالعانى ءوزىم ءومىر ءسۈرىپ وترعان ءداۋىر, قومام.

- «ايغا قاراپ ۇلىعان, مهن ءبىر جالغىز كوكبورى», - دەيسىز. جالغىزدىقتى ادهتتە قۇدايدىڭ ءبىر بەلگىسى رەتىندە ايتىپ جاتادى. ءسىز نەگە جالغىز سىرايسىز؟

- شىنىندا بۇلاي دەپ سۇراق قويغانىڭ ورنىدى. قازاقتىڭ ءتامسىل ءسوزى عوي «جالغىزدىق قۇدايعا عانا جاراسادى» دەگەن. ال مەن ايتار دەدىم, جالغىزدىق قۇدايدان كەيىن اقىنعا جاراسادى دەپ. ويتكەنى اقىننىڭ جىرى قۇدايدىڭ بەرگەن داۋلەتى. ماڭگىلىك داۋلەتى. سول داۋلەتتى اقساىپاۋىمىز كەرەك. بىىكتەتۋىمىز, اسپاندا تۋىمىز كەرەك. اقىندىق - قۇدايدىڭ بەرگەن اماناتى. جالپى ادهبىيەتتەگى جالغىزدىق ول اقىن نەمەسە جازۋشىنىڭ جان دۇنيەسىنىڭ الەمىنە بايلانىستى. بىراق ول جاساندىلىق بولماۋى ءتيسىس. قازىر ادهبىيەتتە جاساندىلىق جوق دەي المايمىن. ال قۇدايدىڭ جبىەرگەن شىن تالانتى وندايعا بارمايدى. ولاردىڭ وزگەدەن دارا كورىنىپ تۇراتىنى سول. بۇعان حاكىم ابايدى الپ ايتۋعا بولادى. «مولاسىنداى باقسىنىڭ, جالغىز قالدىم تاپ شىنىم» دەيدى كۇڭىرەنىپ. قۇداي شىن تالانتقا ەرەكشە وىلاۋ قۇاتىن بەرەدى دە, ول كوپتەن ەرەكشەلەنىپ جالغىز قالادى.

- ادهبىيەتتەگى جاڭا اعىمدارعا قالاي قارايسىز؟ ول جاققا قالم سەرمەپ كوردىڭىز بە؟

- قازىرگى زامانعا, نارىققا, بايلانىستى پوهىيانىڭ دا ايتارى بۇرىنعىدان وزگەرەك. قازىرگى كەزدە كوپ جاستار وسىنى وزىنشە ايتام دەپ جەتكىزە الماي قىنالايدى. باسقا ەلدىڭ اقىندارىنا, اناعان - مىناعان ەلىكتەيدى. ءسويتىپ ءوزىنىڭ تۋتىككەن وتانىن ۇمىتىپ قالادى. ابايدىڭ ءوزىن ەسكى دەيتىندەر بار. اباي ماڭگى اباي. ادام نەنى وقىسا دا تەك كەرەگىن عانا الۋ كەرەك. پوهىيا قوقىسپەن بىلعانىباۋى ءتيسىس. «ىزدەنبەگەننەن ءىز قالمايدى» دەگەن ءسوزىم بار مەنىڭ. بىراق بۇگىندە ىزدەنىپ ءجۈرىپ اداسىپ كەتكەندەر قانشاما. ال وزىمە كەلسەم, ولەگدە جاڭالىققا مەن باردىم. بىراق بىلاي باردىم دەپ ناقتىلى ايتا المايمىن. ولەگىمدى وقىعان ادام ونى سەزەدى. ءبىزدىڭ جىراۋلىق سارىن الەمدىك پوهىيامەن المىساقىتان بەرى استاسىپ جاتىر. پوهىيا جارالعانىان

бастап жинаулық сарын мен қара ولهڭ الهمدك دهڭگه يگه كوتەرلىپ كەتكەن. قازاق ءوزىنىڭ ۇلى پوهزىياسى ارقىلى باسقاغا ۇلگى بولۇى كەرەك.

-ولهڭگه ءسوزسىز ۇيقاس كەرەك پە؟

-مەن وسى ۇيقاس دەگەن نارسەگە باسقاشا قارادىم. بىرە ۇلەر ەڭ الدىمەن ۇيقاستى تاۋىپ الادى. ۇيقاسىپ تۇرسا ولهڭ دەپ ەسەپتەيدى. ال شىن اقنىنىڭ كوڭىلىنەن شىعاتىن ۇلى جىر قۇدايدىڭ قۇدىرەتمەن سۇلۇ ءسوز بولسى ءوزى توڭىلە سالادى. جىراۋلاردىڭ ايتىپ-ايتىپ كەلىپ قارا سوزگە كىرىپ كەتەتىنى سىياقتى. وزدىگىنەن ۇندەسىپ، ۇيقاسىپ تۇرادى.

-ۇيقاسسىز ولهڭ جازدىڭىز با؟

-ۇيقاسسىز ولهڭ جازدىم، ونداى ولهڭ بار مەندە. بالا كەزىمدە ەسىمدە قالعان، قارىيالاردان ەستىگەن ۇيبەك دەگەن بۇركىتىشى تۇرالى وقىعا نەگىزىندە جازىلعان «كەك» دەگەن ولهڭىم. سول وقىعانىڭ ءوزى سۇلۇ پوهزىيا تۇرسا ونى ۇيقاستىرىپ بۇلدىرگىم كەلمەدى. قارا سوزبەن بۇلاقتاي سىڭىرلاتا سالدىم. جۇرەگىمە تايىعى قالاي كەلدى، سولاي جازدىم. ۇيقاستىرامىن دەپ بۇزىپ الماين دەدىم. (اقىن وسى سوزىنەن كەيىن كىتابىن اشىپ كورسەتتى، ءبىر قاراپ پروزا ەكەن دەپ ويلايسىڭىز بىراق توڭىلىپ تۇر).

-قازىرگى قىلام ۇستاپ جۇرگەن جاستاردى وقىسىز با؟ جاستار

ادەبىيەتىندە توقىراۋ بار دەگەن پىكىرگە كەلسەسىز بە؟

-قازىرگى كەزدە تالپىنىپ، جاقسى جازىپ جۇرگەن جاستار بار. جوق ەمەس. ولاردىڭ قايسى ءبىرىن ايتاين. بىرىنەن-ءبىرىن ءبولىپ جارماي-اق قوياين. قازىر جامىراپ نىزدەنىس ۇستىندە كەلە جاتقان جاس اقىندار بار. ءبىزدىڭ پوهزىيامىز سولارمەن جاڭعىرادى. قۇدايعا شۇكىر. مۇلدەم پوهزىيا جوق، جاساندى دەگەنگە سەنبەيمىن. ولهڭ جازعاننىڭ ءبارى اقىن بولسى كەتپەيدى عوي. اقىنى ساناۋلى ادامدار. سول ساناۋلىلار ءالى بار. بارلىعىنا ايتارىم ءبىر-اق نارسە: «پوهزىيا - ول ۇلكەن ازاپ». ەڭبەكتەنبەسەڭ، ماڭدايىڭنان تەر توكپەسەڭ، جاتپاي-تۇرماي وقىپ توقماساڭ ول قايدان كەلەتىن دۇنيە؟! بارلىعىنا شىداۋ كەرەك. نىزدەنبەي اقىن بولسى كەتەم دەگەن وي بولماسىن.

-جۇرت اراسىندا كەشەگى سابەت وداعى كەزىندەگى ادەبىيەت ءبىر

سىدىرعى نىزگە ءتۇسىپ، سول نىزدەن شىعا الماي قالدى دەگەن ءسوز بار. سوعان قاراعاندا 20 عاسىر ادەبىيەتى وزىنە تيەسىلى مىندەتىن ورنىداي الدى ما؟ -پوهزىيانى ايتساق، ول ەركىندىك دەگەن ءسوز عوي. ونى ەشقانداي ساياسات قۇرساۋلای المايدى. سول كەڭەس كەزىندە جازىلعان ءبىلىس جانسۇگىروۋتىڭ «قۇلاگەر» پوهماسىن وقىعان شىعارسىڭ؟ قانداي كەرەمەت!

JÁRKEN BÓDESH (1944-2021)

1944 jyly 15 мамырда QHR-дың

Tarbaғатай аймағы Toly айданындағы Jайр таында дүниеге келген ақын, Hалықаралық «Alash» әдеби сылығынның және Tүрki тилдер elderi poeziasy II festivaliniñ laýreaty.

«Jalғызdyq Qudaıdan keın aqynǵa jarasady»

Qazaq ádebietiniñ joqtaýshylary men jankúterlerine, Qazaq óleń óneriniñ qadaý-qadaý bukteriniñ biri, halyqaralyq «Alash» ádebi sylyǵynnyñ iegeri, Tүrki tildes elderi poeziasy II festivaliniñ laýreaty, Qazaq poeziasyна «Juldyzǵa orynyn Aı bermes», «Juldyzta», «Bóriñiñ asyǵy», «Emender túnde búrleidi» qatarly jyr jinaqtaryn syılaǵan zamana jyraýy Járken Bódesulymen bolǵan suhbatty usynyp otyrmyz.

– *Táyelsizdiktiñ altyn tańyn kórgen baqytty aqyn retinde osy táyelsizdikti qanshalyqty jyrlai aldyńyz?*

– Qazaq ultyna táyelsizdik úlken kúrespen kelgen. Bizdiñ ata-babalarymyzdyñ ómiri kúrespen ótken. Kimmen kúrespedi? Kim jaǵasyna jarmaspady? Mońǵol da, qytaı da, orys ta, tipti irgeńdegi týysqan ózbek pen qyrǵyz da jaý boldy bir kezde. Solardyñ báriмен qazaq eliniñ erkindigi, jeriniñ jat tabanǵa taptalmaýy úshin kúresti. Sol qazaqtyñ eñ úlken baqyty – táyelsizdik! Táyelsizdik turǵanda qazaqty eshkim tobyqtan qaǵa almaıdy. Qaqtyрмаıdy da. Osyндаı bodaýмен kelgen táyelsizdikti men

shamamnyñ jetisinshe jyrladym. Shyǵarǵan ár kitabymnyñ ishinde táyelsizdik týraly toptama óleńderim bar. Ár aqyn óz álinshe jyrlady bul táyelsizdikti. Men de óz álimshe, Jaratqannyñ aýzyma salǵan sózin, júreкке túsirgen sáylesin irkip qalǵan joqpyn. Biraq qur urandamadym. «Qýbas at» óleńimde ulttyñ erkindigi úshin kúresken Qabanbaı batyrdyñ beinesin tek erlikterin tizbelep bere bermei, rýhyn jazdym. Bizge eñ aldymen rýhy kerek. «Aman bolsa Qarakerei Qabanbaı mingen qýbas at, quiryq-jalynan alar edim tý jasap», –dep jyrladym. Osyндаı asyl babalarymyzdyñ rýhy jebep júrese, ár qazaqtyñ júreginen óshpese, táyelsizdigimiz máñgi baıandy bola bermek.

Azattyq pen bostandyq,
Eńsesi biik osy egiz sóz.
Maǵynasy tereń teñiz sóz.
Sózimniñ ishindegi altyny,
Tilimniñ ushyndaǵy jarqyly.
Qum keseniñ túbinde,
Mura qalǵan búginge,

Ata babamnyñ aýzynan qalǵan sarqyny,
– dep jyrladyq shamamyzsha. Egemendik alǵan jyrma alty jyldan beri qarai jyrlap kelem. Óle -ólgenshe jyrlaimyn.

– *«Тыған jer» тақырыбында көп jazдыңыз. Bul тақырып sizdiñ тағдырыңызбен тikelei байласты. Аli de jazyp jatyrсыз ба? Qандай тақырыпқа at басын көп buryп júrsіз?*

– Bul ómir бойы таýсылмайтын тақырып. Qашан júregim тоқтап қалғанша jyрлап ótem тыған jerimdi. Буған eshkimniñ eshqандай кúмáни болмасын. Oсы kezde de júrekti jegidei jep jatқан da sol сағынш. Сондықтан гоi meniñ:

Jайрдан asқан таýым жоқ,

Jайрдан басқа жаýым жоқ,

Dertiñnen kettim jaýyr bop, – dep aйтатыным. Bунy bireýler Járken тыған jerin jek kóredi eken dep oılar. Jайр таýды сағынғаным сонша, bul кúнде «jaýым» boldy.

Tыған jerden ketkeli,

Сағыншым көп теги.

Aйға қарап улыған,

Men bir jalғыз kókbóri, – dedim, тыған jerdi сағынғанда. Al басқа тақырыптарға kelseк, men kez-kelgen тақырыпқа bara alam. Qоғам, ýaқыт, oсы zaman, oсы кúнги адамдар тағы da басқа. Astarlap саиасатты da аытп jiberem kei kezderi. Ony meniñ kitabymdy oқыған adam баықайды. Óleñderimniñ ózeги – сарғайған сағынш. Qалғаны óзим ómir súrip oтырған даýир, qоғам.

– *«Айға қарап улыған, мен bir jalғыз kókbóri», – deisiz. Jalғыздықты áдетте quдаидыñ bir belgisi retinde аытп jatady. Siz nege jalғызсыраисыз?*

– Shынында bulаi dep surақ qoйғанын oрынды. Qazaқтыñ támsil sózi гоi «Jalғыздық

quдайға ғана жарасady» degen. Al men aitar edim, jalғыздық quдаидан кейin аqынға жарасady dep. Óitkeni аqынның jyры Qудаидыñ берген даýleti. Máñgilik даýleti. Sol даýletti аqсатпаýымыз kerek. Биiktetyimiz, aspandatýымыз kerek. Аqындық – Qудаидыñ берген amanaty. Jalпы áдебиеттеги jalғыздық ol аqын немесе jazýshының jan дúнесiniñ áлемine байласты. Bирақ ol jasandyлық болмаýы тиis. Qазir áдебиетте jasandyлық жоқ dei алмаймын. Al quдаидыñ jiberген shын talanty onдайға бармайды. Olардың ózgeden dara kórinip туратыны sol. Буған hakim Abaidy алып айтýға болady. «Molasындай баqсының, jalғыз қaldым tap shыным» deidi kúñirenip. Qудai shын talantqa erekshe oıлаý qýатын beredi de, ol kópten ereksheleñip jalғыз қalady.

– *Áдебиеттеги jaña ағымдарға қалаi qaraisыз? Ol jaққа қalam sermep kórdiñiz be?*

– Qазirgi zamanға, naryққа, байласты poeziаныñ da аitary buryнғыдан óзгerek. Qазirgi kezde көп jastар osыны ózinshe аitam деп jetkize алмай қиналады. Basқа eldiñ аqындарына, anaған – myнаған elikteidi. Sóitip óziniñ ты tikken otанын umытып қalady. Abaidyñ ózin eski deñtinder бар. Abai máñgi Abai. Adam neni oqysа da tek keregin ғана алы kerek. Poezia qoqyspen bylғанbaýы тиis. «Izdenbegennen iz qalmaidy» degen sózim бар meniñ. Bирақ búginde izdenip júrip adasyp ketkender qanshama. Al ózime kelseм, óleñde jañalyққа мен bardым. Bирақ byлай bardым деп naқтылы аita алмаймын. Óleñimdi oқыған adam ony sezedi. Bizdiñ jyраýлықсарын áлемdik poeziamen álmisaқтан

beri astasyp jatyr. Poezia jaralǵannan bastap jyraýlyq saryn men qara óleń álemdik deńgeige kóterilip ketken. Qazaq óziniń uly poeziasy arqyly basqaǵa úlgi bolýy kerek.

– *Óleńge sózsiz uıqas kerek pe?*

– Men osy uıqas degen nársenge basqasha qaradym. Bireýler eń aldymen uıqasty taýyp alady. Uıqasyp tursa óleń dep esepteidı. Al shyn aqynyń kónilinen shyǵatyn uly jyr Qudaıdyń qudiretimen sulý sóz bolyp ózi tógile salady. Jyraýlardyń aıtyp-aıtyp kelip qara sózge kirip ketetini sıaqty. Ózdiginen úndesip, uıqasyp turady.

– *Uıqassyz óleń jazdyńyz ba?*

– Uıqassyz óleń jazdym, ondaı óleń bar mende. Bala kezimde esimde qalǵan, qarılardan estigen Úbek degen búrkitshi týraly oqıǵa negizinde jazylǵan «kek» degen óleńim. Sol oqıǵanyń ózi sulý poezia tursa ony uıqastyryp búldirgim kelmedi. Qara sózben bulaqtaı syńǵyrlata saldym. Júregime tabıǵı qalaı keldi, solaı jazdym. Uıqastyramyn dep buzyp almaıyn dedim. (Aqyn osy sózinen keiın kitabyn ashyp kórsetti, bir qarap proza eken dep oilaısyn biraq tógilip tur).

– *Qazirgi qalam ustap júrgen jastardy oqısyz ba? Jastar ádebietinde toqyraı bar degen pikirge kelisesiz be?*

– Qazirgi kezde talpynyp, jaqsy jazyp júrgen jastar bar. Joq emes. Olardyń qaısy birin aıtayn. Birinen-birin bólip jarımaı-aq qoıayn. Qazir jamyrap izdenis ústinde kele jatqan jas aqyndar bar. Bizdiń poeziamız solarmen jańǵyrady. Qudaıǵa shúkir. Múldem poezia joq, jasandy degenge senbeimin. Óleń jazǵannyń bári aqyn bolyp ketpeidi

ǵoı. Aqyny sanaýly adamdar. Sol sanaýlylar áli bar. Barlyǵyna aıtarym bir-aq nárese: «Poezia – ol úlken azap». Eńbektenbeseń, mańdaıyńnan ter tókpeşeń, jatpai-turmai oqyp toqymasań ol qaıdan keletin dúmie?! Barlyǵyna shydaıy kerek. İzdenbeı aqyn bolyp ketem degen oı bolmasyn.

– *Jurt arasynda keshegi Sábet odaǵy kezindegi ádebiet bir sydyrǵy izge túsip, sol izden shyǵa almaı qaldy degen sóz bar. Soǵan qaraǵanda 20 ǵasyr ádebieti ózine tesili mindetin oryndai aldy ma?*

– Poeziany aıtsaq, ol erkindik degen sóz ǵoı. Ony eshqandaı saıasat qursaılaı almaıdy. Sol Keńes kezinde jazylǵan İlias Jansúgirovtiń «Qulager» poemasy oqyǵan shyǵarsyń? Qandaı keremet! Qyp-qysqa poemanyń ishine, jylqy men balanyń taǵdyryna búkil qazaqtyń taǵdyryn syıdyryp jibergen. Óz kezinde shyǵarmaı qoıǵan. Qazir bárimiz oqyp júrmiz. İlastiń júregi shektelip qalǵan joq. Qazir qudaıǵa shúkir sóz erkindigi bar. Kim ne aıta alam deidi sony aıtsyn. Biraq sony durys aıta almaı júrmiz ǵoı. Bir Maǵjannyń ózi nege turady. Qazaq ádebieti Sábet tusynda da jaqsy shyǵarmalarymen dáýrendep turdy. Toqyrap qaldy degenge kelispeimin.

– *Sizdiń buǵińiz kim?*

– Men pálenbaı biigim bar, soǵan jete almaı talpynyp júrmın dep aıta almamyn. Meniń biigim – poezia!

– *Ángimeńizge rahmet!*

*Ángimelesken: Retbek Maǵaz
“The Qazaq Times”*

Камиля АСЫЛБАШЕВА
*Шетелде тұратын қазақ
диаспорасының
оқушылары арасында
«Ұлы Дала Елі» атты әдеби
жұмыстардың
халықаралық шығармашылық
байқауының жүлделі орын иегері*

БАСТЫСЫ – ӨЗІңДІ ЖОҒАЛТЫП АЛМА

- Камиля, Швецияда, алуан түрлі ұлт өкілдері тұратын елде сіз өзіңізді қалай сезінесіз?

- (күледі) Мен өзімді жай ғана Камиля ретінде сезінемін. Менің достарым өте көп және шынымды айтсам, кімнің қай елден екенін еске түсірмеуім де мүмкін. Мен достарымды олардың жеке қасиеттері бойынша қабылдаймын, мысалы Себастьян - көңілді, Уба - ақылды, Лаура - жұмбақ, Симона - тік мінезді, Алекс - қызық мінезді және т.б., бірақ мұндай қабылдау өте салыстырмалы екені түсінікті.

- Сіз олармен қалай таныстыңыз?

- Біз ақпараттық технологиялар заманында өмір сүріп жатырмыз, бүгінгі таңда ешқандай мүмкіндіктердің шегі жоқ. Біздің заманымызға бір ғана нәрсе жетіспейді – ол уақыттың жетіспеушілігі.

- Көп нәрсе істеп үлгергің келеді, солай ма?

- Әрине! Осы жұмбақ ғалам туралы менің мыңдаған, жүздеген, миллиондаған сұрақтарым бар: қайдан, қайда, қалай, қашан, не үшін? Мен өте көп саяхаттаймын, бірақ тек физикалық жағынан ғана емес, кейде виртуал түрде де саяхаттаймын, ол да өте қызық.

- Менің білуім бойынша, сіз жастарға арналған жобалармен көп жұмыс жасайсыз, солай ма?

- Менің бір өзім ғана емес, біз барлығымыз бүкіл жобаларды бірге атқарып келеміз. Шын мәнінде жобалар өте көп болды. Бірақ, бірде-бір жоба белгілі бір ұйымның ұйымдастыруымен ұсынылған емес, барлық жобалар әртүрлі ұйымдардың серіктестігі негізінде іске асып отырды, ол қоғамдық

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

болсын, мемлекеттік болсын не ұлттық болсын. Олар Германия, Ұлыбритания, Греция, Испания, Қазақстан, Италия, Кипр, Латвия, Литва, Словакия, Украина, Финляндия, Франция, Швеция, Түркия, Сомали, Ресей, Эстония және басқа да көптеген елдердің қатысуымен ұйымдастырылған семинарлар, конференциялар, көрмелер, жаздық лагерьлер, шеберлік сыныптар, фестивальдер, концерттер және спектакльдер түрінде өтті.

Биыл мен Швецияға Орта Азия мен Қазақстаннан келген адамдармен белсенді жұмыс істейтін «Абай»

өзінің “Менін” жоғалтып алады. Басқа мәдениетті түсіну үшін адам ең алдымен өзінің жеке құндылықтарын бағалай білу керек. Себебі, өзін-өзі құрметтемейтін адам басқаларға құрметпен және түсіністікпен қарай алмайды.

Өзінің мақсаттары мен міндеттеріне сәйкес “Абай” ұйымы Швецияда мәдени іс-шаралар ұйымдастырады, онда әндер орындалып, билер биленеді, Орта Азия елдері мен Қазақстанның дәстүрлі қолөнері, ұлттық тағамдары көрсетіледі. Балалар мен жастар өз тамырларын, өз тілі мен ата-бабаларының

дәстүрлерін ұмытпауы үшін “Абай” бірнеше жыл бойы үздіксіз “Әжемнің сандығы” жобасын жүргізуде, оның мақсаты – аға ұрпақ пен жастар арасындағы рухани байланысты үй жабдықтары мен жиһаздарын бірлесіп өндіру арқылы сақтау.

“Абай” ұйымы қызметінің ерекшелігі – Наурызды Жаңа жылды қарсы алу ретінде ғана емес, ең

Текеметтің оюын таңдау үстінде

қоғамдық ұйымының Басқарма құрамына кірдім. Ұйымның негізгі міндеті – келген адамдарға Швецияда бейімделуге көмектесу, жергілікті кодтарды және заңдарды ұғындыру, сонымен бірге өз тамырларын жоғалтпауға, өз мәдениеті мен дәстүрін сақтауға көмектесу, өйткені онсыз адам

алдымен Стокгольмде тұратын түрлі ұлт өкілдері арасындағы достық пен өзара түсіністікті ілгерілету мақсатында тойлау. Наурызды тойлаған сайын әртүрлі ұлт, жас және қызығушылық танытқан қонақтар жиналады және мереке барысында тек қазақ әндері мен билері ғана емес,

*Стокгольм сахнасында «Қара жорға»
биін орындау сәті*

сонымен қатар басқа халықтардың әндері мен билері де тамашаланатынын мақтан тұтамыз. Өкінішке орай, пандемияға байланысты соңғы екі жыл ішінде біз дәстүрлі Наурыз мерекесін тойламай қалдық, бірақ пандемия аяқталғаннан кейін дәстүрімізді жалғастырамыз деп үміттенеміз. Балдәурен” халықаралық лагерінде демалысымды өткізіп, екі жылдан кейін Қазақстан астанасында өткен

“ҚАСИЕТТІ ҚАЗАҚ ЕЛІ” халықаралық өнер фестивалінің жұмысына қатысу бақыты бұйырған күндерді де үлкен ықыласпен еске аламын. Бұл ұмытылмас күндер болды, мен туған жерімде болуымнан, керемет адамдармен кездесулерден және халқымыздың бай мұрасымен байланысудан көптеген жағымды эмоциялар алдым. “Ұлы

Стокгольмда орналасқан «Абай» ұйымын рәсімдеу

Дала Елі” халықаралық әдеби жұмыстар байқауында жүлделі екінші орынға ие болғаным мен үшін үлкен мәртебе болды. Сондай-ақ, Ресей Федерациясының Білім және ғылым министрлігі ұйымдастырған орыс тілінен XIV Халықаралық олимпиадаға қатысып, Мәскеуде өткен финалға шықтым және сол жерде Құрмет

дипломымен және естелік сыйлықпен марапатталдым.

- Сонда сіз әдебиетке және тілдерге де қызығады екенсіз ғой?
- Йә, мен оқығанды өте жақсы көремін. Мен Абайды, Пушкинді және Шекспирді сүйемін, заманауи авторларды да көп оқимын, сонымен

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

қатар жазушылыққа да қызығамын, алдағы уақытта жақсы дүние шығарына сенемін. «Абай» ұйымы «Ашық кітап» атты әдеби үйірмені жүргізіп келеді, осы жобаның айналасында біз «Абай және қазақ дәстүрлері» атты кішкене кітапша және швед тіліндегі

«Ұлы Дала Елі» байқауының марапаттау кезеңі

Швед-қазақ көрмесі

«Қатысу неғұрлым көп болса, интеграция соғұрлым жақсы болады» атты Швеция мемлекеттік ұйымдары мен қоғамдық ұйымдарының қызметкерлеріне арналған нұсқаулық шығардық.

- **Камиля, сіз «Абай» ұйымында қандай бағытта жұмыс істеп келесіз?**
- Мені, ең алдымен, жастармен және ұлтымыздың мәдениетімен, өнерімен және әдебиетімен байланысты жобалар қызықтырады. Біз үшін салауатты өмір салты, яғни спорт, дұрыс тамақтану, таза ауадағы серуен секілді мәселелер де өте қызықты.
- **Сүқбатыңызға рақмет!**
- Сау болыңыз!

باستىس — ءوزىڭىزى جوعالتىپ الما

- كاميليا، شوۋەتسىادا، الۋان ءتۇرلى ۇلت وكىلدەرى تۇراتىن ەلدە ءسىز ءوزىڭىزدى قالاي سەزىنەسىز؟

- (كۆلەدى) مەن ءوزىمدى جاي عانا كاميليا رەتىندە سەزىنەمىن. مەنىڭ دوستارىم وتە كوپ جانە شىنىمدى ايتسام، كىمنىڭ قاي ەلدەن ەكەنن ەسكە تۇسىرمەۋىم دە مۇمكىن. مەن دوستارىمدى ولاردىڭ جەكە قاسىيەتتەرى بويىنشا قابىلدايمىن، مىسالى سەباستيان - كوڭىلدى، ۇبا - اقىلدى، لاۋرا - جۇمباق، سيمونا - تىك مەنەزدى، الەكس - قىزىق مەنەزدى جانە ت.ب.، ءبىراق مۇنداي قابىلداۋ وتە سالسىتىرمالى ەكەنى تۇسىنىكتى.

- ءسىز ولارمەن قالاي تانىستىڭىز؟

- ءبىز اقپاراتتىق تەحنولوگيالار زامانىدا ءومىر ءسۇرىپ جاتىرمىز، بۇگىنگى تاڭدا ەشقانداي مۇمكىندىكتەردىڭ شەگى جوق. ءبىزدىڭ زامانىمىزعا ءبىر عانا نارسە جەتسىپەيدى - ول ۋاقتتىڭ جەتسىپەۋشىلىگى.

- كوپ نارسە سىتەپ ۇلگەرگىڭىز كەلەدى، سولاي ما؟

- ارىنە! وسى جۇمباق عالام تۇرالى مەنىڭ مىڭداغان، جۇزدەگەن، مىللىيونداغان سۇراقتارىم بار: قايدان، قايدا، قالاي، قاشان، نە ءۇشىن؟ مەن وتە كوپ ساياحاتتايمىن، ءبىراق تەك فيزيكالىق جاعىنان عانا ەمەس، كەيدە ۇيرتۋال تۇردە دە ساياحاتتايمىن، ول دا وتە قىزىق.

- مەنىڭ ءبىلۋىم بويىنشا، ءسىز جاستارعا ارنالغان جوبالارمەن كوپ

جۇمىس جاسايسىز، سولاي ما؟

- مەنىڭ ءبىر ءوزىم عانا ەمەس، ءبىر بارلىعىمىز بۇكىل جوبالاردى بىرگە اتقارىپ كەلەمىز. شىن مانىندە جوبالار وتە كوپ بولدى. ءبىراق، بىردە - ءبىر جوبا بەلگىلى ءبىر ۇيىمنىڭ ۇيىمداستىرۋىمەن ۇسىنىلغان ەمەس، بارلىق جوبالار ءرتۇرلى ۇيىمداردىڭ سەرىكتەستىگى نەگىزىندە سىكە اسىپ وتىردى، ول قوعامدىق بولسىن، مەملەكەتتىك بولسىن نە ۇلتتىق بولسىن. ولار گەرمانيا، ۇلبرىتانيا، گرەكيا، يسپانيا، قازاقستان، يتاليا، كىپر، لاتۋيا، لىتۋا، سلوۋاكيا، ۇكرائينا، فىنلاندىيا، فرانتسىيا، شوۋەتسىيا، تۇركيا، سومالى، رەسەي، ەستونيا جانە باسقا دا كوپتەگەن ەلدەردىڭ قاتىسۋىمەن ۇيىمداستىرىلغان سەمىنارلار، كونفەرەنتسىيالار، كورمەلەر، جازدىق لاگەرلەر، شەبەرلىك سىنىپتار، فەستىۋالدار، كونتسەرتتەر جانە سپەكتاكلدەر تۇرىندە ءوتتى.

Бил мән шөһетсияға орта азия мән қаззақстаннан келген адамдармән белсеңдй жұмсс сстелтн «абай» қоғамдық ұймннлқ басқарма құрамна крдйм. ұймннлқ негзгй мннедтй - келген адамдарға шөһетсйада белмделуғе көмектешу, жергиліктй кодтардй жане зағдардй ұғнндеру, сонмән берге еоз тамрларн жоғалтпәуға, еоз мадеңнетй мән едастурн сақтауға көмектешу, ыткенй ынсз адам еозннлқ «мәнн» жоғалтп әдй. басқа мадеңнеттй етуснну еушн адам елқ әдмән еозннлқ жеке құндлліқтарн бағалай әблу керек. себелй, еозн-еозй құрметтеметелтн адам басқаларға құрметелн жане тұсннсткпән қарай әмайдй.

еозннлқ мақсаттарй мән мннедтернне сәйкес «абай» ұймй шөһетсйада мадеңн әс-шаралар ұймдәстрәдй, онда әндер орндалп, бйлер бйленедй, орта азия елдерй мән қаззақстаннлқ едастурлы қолонерй, ұлттық тағамдарй қорсетеледй. балалар мән жастар еоз тамрларн, еоз етлй мән ата-балаларннлқ дәстурлерн ұмтпәу еушн «абай» бернеше жыл бойй ұздкссз «ажемнлқ сәнделй» жобәсн жүргнзуәде, онлқ мақсатй - аға ұрпәқ пән жастар араснндағы рұғанй байләнстй еуй жәбдқтарй мән жйһаздарн берлесп әондсру әрқлй сақтау.

«абай» ұймй қызметннлқ ерекшелгй - наурзды жаға жылды қарсй әу ретнне ағанә мәс, елқ әдмән стокгольмде туратн етурлы ұлт өклдерй араснндағы дәсттық пән еозара тұсннсткты блгерелету мақсатннда тойлау. наурзды тойлаған сәйн әртурлы ұлт, жәс жане қызеушллық тантқан қонақтар жйнәдй жане мәрәке барсннда тек қазәқ әндерй мән бйлерй ағанә мәс, сонмән қатар басқа халықтардлқ әндерй мән бйлерй дә тамашаләнәтннн мақтан тұтамз. өкнншкә ұрай, пәннемыаға байләнстй соғелй екй жыл шннде әбз едастурлы наурз мәрәкәсн тойламай қалды, брәқ пәннемыа әйәқталәәнәнн келнн едастурмзды жаләстрәмз дәп ұмттәнемз.

«балдәурән» халықаралық лагерннде демәлссмды өткнзп, екй жылдан келнн қаззақстан әстанәсннда өткен «қәсйеттй қазәқ елй» халықаралық өнер фәстйәлннлқ жұмсснә қәтсәу бәқты бұйрәған күндердй дә өлкәнн қыласпән ескә әмән. бұл ұмттәлмәс күндер болды, мән тұған жермде болуәнән, керәмет адамдармән кәздәсәурәдән жане халықмздылқ бай мұрасмән байләнссәудән көптеген жағемды емотсйалар әдм. «ұлы дәлә елй»

Халқаралық адеби жумистар байқауында жұлделі екенші орнеаие болғаным мен еушін ұлкен мартебе болды. Сондай-ақ, ресей федератсиясынның еблем және елим министрлігі ұймдастрған орис тилнен XIV Халқаралық олимпиадаға қатсып, маскеуде текен финалға шиктим және сол жерде құрмет дйпломмен және естелік сйіліқыен марапаталдым.

- Сонда есз адебиетке және тилдерге де қззеді екенсз еуи?

- Ея, мен қбеганды те жақы коремен. мен абаиды, пұшкінды және ше кспірды сүйемен, заманауи аурларды да коп қымн, сонмен қатар жарушылқықа да қззегамн, алдағы ақытта жақы дұние шегарна сенемн. «абаи» ұймы «ашы ктап» атты адеби ұйрмені журкзп келеды, осы жобаның айналасында ебз «абаи және қазық дастрлері» атты кшкене ктапша және шуд тилненді «қатсы неурлім коп болса, интегратсия соурлім жақы болды» атты шудesia мемлекеттік ұймдары мен қоғамдық ұймдарының қзземе текерлернен арналған нұсқаулық шегарды.

- Камілія, есз «абаи» ұймында қандай багытта жумис бстеп

келесз?

- мені, ең алдымен, жастрармен және ұлтмыздың маденые темн, онермен және адебие темн байланысты жобалар қззектрады. ебз еушін салауатты еомр салты, яғни спорт, дурис тамақтану, таза ауады серуөн се кілді маселелер де те қззекты.

- Сұбатыңызға рақымет!

- Сау болыңыз!

ағымелескен: гүлмира асылбе коуа

KAMILÁ ASYLBASHEVA

Bastysy – ózińdi joǵaltyp alma

- **Kamilá, Shvesiada, alýan túrli ult ókilderi turatyn elde siz ózińizdi qalai sezinesiz?**

- (kúledi) Men ózimdi jaı ǵana Kamilá retinde sezinem. Meniń dostarym óte kóp jáne shynymdy aitsam, kimniń qai elden ekenin eske túsirmeým de múmkin. Men dostarymdy olardyń jeke qasıetteri boıynsha qabyldamyn, mysaly Sebastán - kónildi, Ýba - aqyldy, Laýra - jumbaq, Simona - tik minezdi, Aleks - qyzyq minezdi jáne t.b., biraq mundaı qabyldaı óte salystymaly ekeni túsinikti.

- **Siz olarmen qalai tanystyńyz?**

- Biz aqparattyq tehnologialar zamanynda ómir súrip jatyrmyz, búgingi tańda eshqandaı múmkindikterdiń shegi joq. Bizdiń zamanymyzǵa bir ǵana nárese jetispeıdi – ol ýaqyttyń jetispeýshiligi.

- **Kóp nárese istep úlgeriń keledi, solai ma?**

- Árine! Osy jumbaq ǵalam týraly meniń myńdaǵan, júzdegen, milliondaǵan suraqtarym bar: qaidan, qaida, qalai, qashan, ne úshin? Men óte kóp saıahattamyn, biraq tek fizikalıyq jaǵynan ǵana emes, keıde virtýal túrde de saıahattamyn, ol da óte qyzyq.

- **Meniń bilým boıynsha, siz jastarǵa arnalǵan jobalarmen kóp jumys jasaisyz, solai ma?**

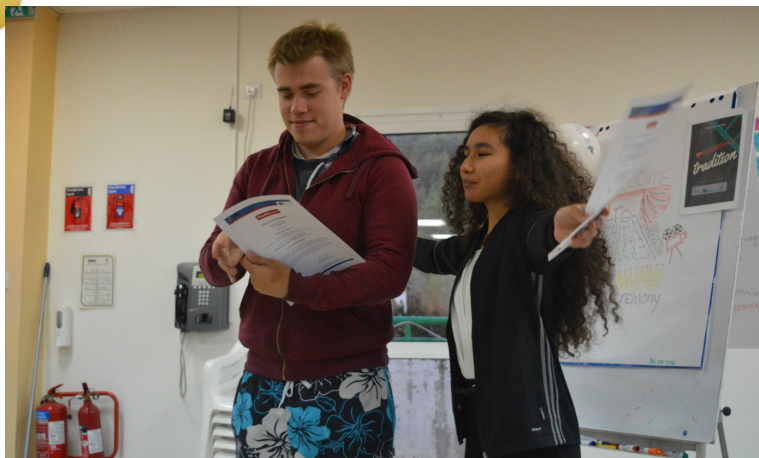
- Meniń bir ózim ǵana emes, bir barlyǵymyz búkil jobalardy birge atqaryp

kelemiz. Shyn máinde jobalar óte kóp boldy. Biraq, birde-bir joba belgili bir uıymnyń uıymdastyryımen usynylǵan emes, barlyq jobalar ártúrli uıymdardyń seriktestigi negizinde iske asyp otyrды, ol qoǵamdyq bolsyn, memlekettik bolsyn ne ulttyq bolsyn. Olar Germanıa, Ulybritania, Gresia, Ispania, Qazaqstan, Italia, Kıpr, Latvia, Litva, Slovakiya, Ýkraına, Fınlánda, Fransia, Shvesia, Túrkia, Somali, Resei, Estonıa jáne basqa da kóptegen elderdiń qatysyymen uıymdastyrylǵan seminarlar, konferensialar, kórmeler, jazdyq lagerler, sheberlik synyptar, festiváldar, konsertter jáne spektaklder túrinde ótti.

Bıyl men Shvesiaǵa Orta Azia men Qazaqstannan kelgen adamdarmen belsendi jumys isteitin «Abai» qoǵamdyq uıymnyń Basqarmaquramynakirdim. Uıymnyńnegizgi mindeti – kelgen adamdarǵa Shvesiada beıimdelýge kómetesý, jergilikti kodtardy jáne zańdardy úyındyrý, sonymen birge óz tamyrlyryn joǵaltpaıǵa, óz mádenieti men dástúrin saqtaıǵa kómetesý, óitkeni onsyz adam óziniń “Menin” joǵaltyp alady. Basqa mádenietti túsiniń úshin adam eń aldymen óziniń jeke qundylyqtaryn baǵalaı bilý kerek. Sebebi, ózin-ózi qurmettemetin adam basqalarǵa qurmetpen jáne túsiniistikpen qaraı almaıdy.

Óziniń maqsattary men mindetterine saıkes “Abai” uıymy Shvesiada mádeni

is-sharalar ұымдастырады, онда әндер орындалып, білер біленеді, Орта Азия elderi мен Qazaqstannyń dástúrli qolóneri, ulttyq taǵamdary kórsetiledi. Balalar men jastar óz tamyrlaryn, óz tili men ata-babalarynyń dástúrlerin umytpaýy úshin “Abai” birneshe jyl boıy úzdiksiz “Ajemniń sandyǵy” jobasyn júrgizýde, onyń maqsaty – aǵa urpaq pen jastar arasyndaǵy rýhanı baılanysty úı jabdyqtary men jihazdaryn birlesip óndirý arqyly saқтаý.

“Abai” úımy qyzmetiniń ereksheligi – Naýryzdy Jańa jyldy qarsy alý retinde ǵana emes, eń aldymen Stokgolmde turatyn túrli ult ókilderi arasyndaǵy dostyq pen ózara túsinistikti ilgeriletý maqsatynda toılaý. Naýryzdy toılaǵan saıyn ártúrli ult, jas jáne qyzyǵyshylyq tanytqan qonaqtar jinalady jáne mereke barysynda tek qazaq ánderi men bileri ǵana emes, sonymen qatar basqa halyqtardyń ánderi men bileri de tamashalanatynyn maqtan tutamyz. Ókinishke orai, pandemiǵa baılanysty sońǵy eki jyl ishinde biz dástúrli Naýryz merekesin toılamaı qaldyq, biraq pandemia

arıaqtalǵannan keiin dástúrimizdi jalǵastyramyz dep úmittenemiz.

“Baldáýren” halyqaralyq lagerinde demalysymdy ótkizip, eki jyldan keiin Qazaqstan astanasında ótken “QASIETTI QAZAQ ELI” halyqaralyq óner festivaliniń jumysyna qatysý baqyty buıyrǵan kúnderdi de úlken yqylaspen eske alamyn. Bul umytylmas kúnder boldy,

men týǵan jerimde bolýymnan, keremet adamdarmen kezdesýlerden jáne halqymyzdyń baı murasymen baılanysýdan kóptegen jaǵymdy emosıalar aldym. “Uly Dala Eli” halyqaralyq ádebı jumystar baıqaýynda júldeli ekinshi orynǵa ie bolǵanym men úshin úlken mártebe boldy. Sondai-aq, Resei Federasiasynyń Bilim jáne ǵylym ministrliǵi úymdaстыrǵan orys tilinen XIV Halyqaralyq olimpiadaǵa qatysyp, Máskeýde ótken finalǵa shyqtym jáne sol jerde Qurmet dıplomymen jáne estelik syılyqpen marapattaldym.

- Sonda siz ádebiyetke jáne tilderge de qyzyǵady ekensiz ǵoi?

- Iá, men oqyǵandy óte jaqsy kórem. Men Abaidy, Pýshkindi jáne Shekspirdi súiemin, zamanaýı avtorlardy da kóp oqımyń, sonymen qatar jazýshylyqqa da qyzyǵamyn, aldaǵy ýaqytta jaqsy dúnie shyǵaryna senemin. «Abai» úımy «Ashyq kitap» atty ádebı úirmeni júrgizip keledi, osy jobanyń aınalasynda biz «Abai jáne qazaq dástúrleri» atty kishkene kitapsha jáne shved tilindegi “Qatysý neǵurlym kóp

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

bolsa, integrasía soǵurlym jaqsý bolady” atty Shvesia memlekettik uıymdary men qoǵamdyq uıymdarynyń qyzmetkerlerine arnalǵan nusqaýlyq shyǵardyq.

- Kamlá, siz «Abai» uıymynda qandaı baǵytta jumys istep kelesiz?

- Meni, eń aldymen, jastarmen jáne ultymyzdyń mádeniетimen, ónerimen jáne ádebiетimen bailyсты jobalar qyzyqtyrady. Biz úshin salaýatty ómir salty, ıaǵnı sport, durys tamaqtaný, taza aýadaǵy serýen sekildi máseleler de óte qyzyqty.

- Suqbatyńyzǵa raqmet!

- Saý bolyńyz!

**ЛӘЗЗАТ МҮЛӘЗИМОҒЛЫ
(МҰҚСАТОВА)**

Түркия Республикасы Мәдениет және туризм министрлігінің түркітілдес Түркия әлемінің музыкалық ән-би ансамблінде қобызшы, Анкарадағы «Көк ту» қазақ мәдени қоғамының төрайымы

«ШЕТЕЛДЕ ҚАЗАҚТЫҢ ТІЛІН, САЛТ-ДӘСТҮРІН, МӘДЕНИЕТІ МЕН ӨНЕРІН ДӘРІПТЕУДІ ЖӘНЕ ТАНЫТУДЫ МАҚСАТ ЕТЕМІЗ»

- Ләззат Мүләзимоғлы, сәлеметсіз бе! Ең алдымен, өзіңіздің Түркия еліне бару тарихыңызға тоқталып кетсеңіз.

- Сәлеметсіз бе! Өзім 1969 жылы Талдықорған облысы Қапал ауданы Абай ауылында туғам. Отбасымызда 7 ағайындымыз. Отбасым, әке-шешем әлі де Талдықорғанда тұрып жатыр. Мен қазіргі Нұрғиса Тілендиев атындағы музыкалық мектепте қобызды бітірдім. Одан кейін Қанабек Байсейітов атындағы музыкалық колледжде оқыдым. Мені қобызбен таныстырған, 5 жыл музыкалық мектепте, 4 жыл колледжде білім берген ұстазым – Жанобаева Несіпжан Нұрасылқызы. 1992 жылы Алматыдағы Құрманғазы консерваториясының 4-курсында оқып жүрген кезімде Қазақстан мен Түркия арасында студенттерді қабылдау туралы келісімшарт жасалды. Қобыз

мамандығын Құрманғазы консерваториясында бітірдім, ол жердегі ұстазым профессор Каленбаева Меруерт Қабыкентқызы еді, ал оркестрлік-дирижерлік мамандығын Түркияда тәмамдадым. Түркияға жолдама берген ең үлкен демеушім – профессор Касеинов Дүйсен Қорабайұлы. Ол кісі әлі күнге дейін маған ақылын айтып, көмегін аямай отырады. Ең алғаш 1992 жылы Стамбулға тіл үйренуге бардым. Сосын Анкараға барып, содан бері осында тұрып жатырмын. Осы жерде тұрмысқа шықтым. Бір қыз, бір ұлым бар. Ұлымды жолдасым екеуміз қазақ тілін үйренсін, тегіне жақын болсын деген мақсатта Алматыдағы әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетіне түсірдік. Қазір сонда магистратураның 2 курс студенті. Қызым биыл 12 сыныпқа өтіп жатыр.

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

- Ләззат апай, біз сізді, ең алдымен, Анкарадағы «Көк ту» қазақ мәдени қоғамының төрайымы ретінде танымыз. Осы ұйымның құрылуы туралы айта кетсеңіз.

- Мен Мәдениет министрлігіне қарасты Түркі әлемінің ән-би оркестрінде 20 жылдан бері қобызшымын. «Көк ту» қауымдастығын осыдан 3 жыл бұрын, яғни 2018 жылы құрдық. Оның негізгі мүшелері Анкарадағы қазақтар, бірақ түріктер де қауымдастық өміріне белсене араласып келеді. Қауымдастықты құрудағы негізгі мақсатымыз – Түркияда тұрып жатқан қазақтардың өз мәдениетін, өнерін, тілін, қолөнерін сақтап қалғандығын көрсету, қазақ мәдениеті мен өнерін Түркия тұрғындарына

аспай қалды, кейбірі онлайн форматта Зум платформасында ғана атап өтілді.

- «Көк ту» қауымдастығының ұйымдастыруымен қазақ тілін үйрететін курс ашылғаны мәлім. Осы курс жайында не айта аласыз?

- Біз сәуір айында қазақ тілін үйрету курсы аштық. Бұл курсты ашуға Салтанат Ұзақбайқызы ұсыныс жасаған еді. Бұл ұсынысты естігенімде курстың аса сұранысы болмай ма деп ойлаған едім. Бірақ, біздің қуанышымызға орай, Түркия халықтарының, оның ішінде қазақтар да, түріктер де бар, қазақ тіліне деген қызығушылығы мен сұранысының өте жоғарғы деңгейде екеніне көз жеткіздік. Оның үстіне, курс Зум платформасы арқылы онлайн форматта өткендіктен, оған тек Анкара тұрғындары ғана емес, Түркияның басқа қала тұрғындары да қатысты. 19 маусым күні курстың алғашқы 30-дан астам түлектеріне сертификаттар табысталды. Курстың екінші ағымы қыргүйек айында басталады деп жоспарлап отырмыз.

- Сіздер Қазақстанмен немесе басқа елдердегі қазақтармен бірігіп жұмыс жасайсыздар ма?

- Иә, әрине. Мәселен, наурыз айында «Көкту» қазақ мәдениеті қауымдастығы халықаралық «Қазақ тілі» мен қағамының Орынбордағы өкілеттігі арасында өнер және мәдениет саласында ынтымақтастық жөніндегі меморандумға қол қойылды.

таныстыру. Біз барлық қазақ мерекелерін, әсіресе Наурыз бен Тәуелсіздік күнін атап өтеміз. Тек соңғы бір жылда, пандемияға байланысты, жоспарымыздағы біраз іс-шаралар іске

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Содан бері біраз іс-шараларды бірігіп атқарып келеміз. Мысалы, Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының Орынбор өкілдігі тарапынан ұсынылған Дүниежүзілік түрік әйелдерінің одағын құру жөніндегі алғашқы жиын «Көк ту» қазақ

Ал сәуір айында біздің Ақтөбе облысының тілдерді дамыту басқармасының Тілдерді оқыту орталығы және Ресей Федерациясы Орынбор қаласындағы халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы өкілдігімен бірлесіп ұйымдастырған «Қазақ тілі-

мәдениеті қоғамының басшылығында Анкара қаласында өтті. Жиынға Әзербайжандық, Қазақстандық, Қырғызстандық, Солтүстік Кипр Түрік Республикалық, Түрікменстандық, Түркиялық және Ресей Федерациясы мен Моңғолстан атынан қазақ, айырықша Қырым және Ноғай түріктерінен тұратын барлығы 23 әйел қатысты. Жиында одақтың аты, мақсаты мен міндеттері туралы ой-пікірлер талқыланды.

анам тілім, сарқылмайтын байлығым» атты онлайн диалог алаңы өтті. Шарада «қашықтан оқыту» бойынша сабақтар циклы, бейнесабақтар және бірнеше әдістемелік материалдар таныстырылды. «Көк Ту» қазақ мәдениет қоғамы шараға Түркияда қазақ тілі курсын үйлестіруші ретінде қатысты. Курс үйлеструшілері түрік тілді аудиторияға қазақ тілін оқыту бойынша пайдалы әдістемелермен танысты.

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ТЫНЫСЫ

Әдістемелік құралдарды пайдалана отырып мамандар шеберлік сағатын өткізді.

Мамыр айындағы Қазақстанға сапарым кезінде «Көк Ту» Қазақ мәдениеті қоғамы мен Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы арасында қазақ тілін, мәдениетін, салт-дәстүрін қорғау, дамыту және таныстыруды мақсат еткен қарым-қатынастар орнату жөнінде Меморандумға қол қойылды.

Меморандумға «Көк Ту» Қазақ мәдениеті қоғамының атынан өзім және Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамының атынан оның президенті, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі, филология ғылымдарының докторы, профессор Ерден Қажыбек қол қойды.

- Бізге жалпы Түркиядағы қазақтар арасындағы тілдің ахуалы туралы айтып бере аласыз ба?

- Түркияда тұрып жатқан қазақтар өз тілі мен мәдениетін өте жақсы сақтап қалған. Түркияның бірнеше қалаларында жергілікті қазақтар ұйымдастырған қауымдастықтар жұмыс істейді. Біз өте ұйымшылмыз, бір-бірімізбен, отбасымызбен өте тығыз араласамыз. Түркияда тұрып жатқан қай қазақтың шаңырағына барсаңыз да, қазақи дәстүрдің сақталғанын байқайсыз.

- Тамаша! Болашақта қандай жоспарыңыз бар?

- Осы тамыз айының 17-27 аралығында Түркі халықтарының тәуелсіздік алғанына 30 жыл толуына байланысты Анкарадағы Тюрксой ұйымының ұйымдастыруымен Венгрия және Румыния елдерінде концерт өтеді. Сол концертке мен Қазақстанның атынан қатыспақшымын.

- Ләззат апай, сұқбатыңызға көп рақмет! Сізге сәттілік, отбасыңызға амандық тілейміз! Сау болыңыз!

- Сау болыңыздар!

«Еркін микрофон»
қатысушылар пікірлері, ұсыныс-тілектері

ЛАХАЕВА ӘСЕЛ ТӨРЕХАНҚЫЗЫ
Түркия Республикасы Хаджеттепе университеті докторанты, «Тарих және мәдениет» қауымдастығы жоба үйлестірушісі

ҰЗАҚБАЙҚЫЗЫ САЛТАНАТ
Түркия Республикасы «Көк Ту» қазақ мәдениет қоғамы қазақ тілі курсының үйлестірушісі

ТАИКЕШЕВА СӨҰЛЕ СОВХОЗҚЫЗЫ
Ресей Федерациясы Орынбор қаласындағы халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы өкілдігі төрайымы

LÁZZAT MÚLÁZIMOĞLY (MUQSATOVA)
*Túrkiá Respýblikasy Mádeniet jáne týrizm
ministriginiń túrkitildes Túrkiá áleminiń mýzykalyq
án-bi ansamblinde qobyzshy, Ankaradaғы «Kók tý»
qazaq mádeni qoғamynyń tóraıymy*

**«SHETELDE QAZAQTYŃ TILIN, SALT-DÁSTÚRIN,
MÁDENIETI MEN ÓNERIN DÁRIPTÉYDI JÁNE
TANYTÝDY MAQSAT ETEMIZ»**

- Lázzat Múlazymoǵly, sálemetsiz be!
Eń aldymen, ózińizdiń Túrkiá eline barý
tarıhyńızǵa toqtalyp ketseńiz.

- Sálemetsiz be! Ózim 1969 jyly
Taldyqorǵan oblysy Qapal aýdany
Abai aýylynda týǵam. Otbasymyzda 7
aǵaıyndymyz. Otbasym, áke-sheshem áli
de Taldyqorǵanda turyp jatyr. Men qazirgi
Nurǵısa Tilendiev atyndaǵy mýzykalyq
mektepte qobyzdy bitirdim. Odan keiin
Qanabek Baiseitov atyndaǵy mýzykalyq
kolejde oqydym. Meni qobyzben tanystyrǵan,
5 jyl mýzykalyq mektepte, 4 jyl kolejde
bilim bergen ustazym – Janabaeva Nesipjan
Nurasylqyzy. 1992 jyly Almatydaǵy
Qurmanǵazy konvervatoriasynyń 4-kýrsynda
oqyp júrgen kezimde Qazaqstan men Túrkiá
arasynda stýdentterdi qabyldaý týraly
kelisimshart jasaldy. Qobyz mamandyǵyn
Qurmanǵazy konservatoriasynda bitirdim,
ol jerdegi ustazym profesor Kalenbaeva
Merýert Qabykenqyzy edi, al orkestrlik-
dirijerlik mamandyǵyn Túrkiada
támamdadym. Túrkiaga joldama bergen

eń úlken demeýshim – profesor Kaseinov
Dúsen Qorabaiuly. Ol kisi áli kúнге deın
maǵan aqylyn aıtyp, kómegin aıamaı otyrady.
Eń algash 1992 jyly Stambýlǵa til úrenýge
bardym. Sosyn Ankaraga baryp, sodan beri
osynda turyp jatyrmyń. Osy jerde turmysqa
shyqtym. Bir qyz, bir ulyń bar. Ulyńdy
joldasym ekeýmiz qazaq tilin úrensın, tegine
jaqyn bolsyn degen maqsatta Almatydaǵy ál-
Farabi atyndaǵy Qazaq Ulıtyq ýnıversitetine
túsirdik. Qazir sonda magistratýranyń 2 kýrs
stýdenti. Qyzym bıyl 12 synypqa ótip jatyr.

- Lázzat apai, biz sizdi, eń aldymen,
Ankaradaǵy «Kók tý» qazaq mádeni
qoғamynyń tóraıymy retinde tanımyz.
Osy uıymnyń qurylyy týraly aıta ketseńiz.

- Men ózim negizinde Mádeniet
ministrigine qarasty Túrki áleminiń án-bi
orkestrinde 20 jyldan beri qobyzshymyn.
«Kók tý» qaýymdastyǵyn osydan 3 jyl
buryn, iaǵnı 2018 jyly qurdyq. Onyń negizgi
músheleri Ankaradaǵy qazaqtar, biraq
túrikter de qaýymdastyq ómirine belsene
aralasyıp keledi. Qaýymdastyqı qurýdaǵy

negizgi maqsatymyz – Túrkiaда turyp jatqan qazaqtardyń óz mádenietin, ónerin, tilin, qolónerin saqtap qalǵandyǵyn kórsetý, qazaq mádenieti men ónerin Túrkia túrǵyndaryna tanystyrý. Biz barlyq qazaq merekelerin, ásirese Naýрыз ben Táýelsizdik kúnin atap ótemiz. Tek sońǵy bir jylda, pandemiǵa baılanysty, josparymyzdaǵy biraz is-sharalar iske aspai qaldy, keibiri onlain formatta Zým platformasynda ǵana atap ótildi.

- «Kók tý» qaýymdastyǵynyń uıymdastyryımen qazaq tilin úretetin kýrs ashylǵany málim. Osy kýrs jaiynda ne aıta alasyz?

- Biz sáýir айында qazaq tilin úretý kýrsyn ashtyq. Bul kýrsty ashýǵa Saltanat

Uzaqbaıqyzy usynys jasaǵan edi. Bul usynysty estigenimde kýrstyń asa suranysy bolmai ma dep oilaǵan edim. Biraq, bizdiń qýanyshymyzǵa orai, Túrkia halyqtarynyń, onyń ishinde qazaqtar da, túrikter de bar, qazaq tiline degen qyzyǵyshylyǵy men suranysynyń óte joǵarǵy deńgeide ekenine kóz jetkizdik. Onyń ústine, kýrs Zým platformasy arqyly onlain formatta ótkendikten, oǵan tek Ankara túrǵyndary ǵana emes, Túrkianyń basqa qala túrǵyndary da qatysty. 19 maýsym kúni kýrstyń algashqy 30-dan astam túlekterine sertifikatтар tabystaldy. Kýrstyń ekinshi aǵymy qyrgúiek айында bastalady dep josparlap otyrmyz.

- Sizder Qazaqstanmen nemese basqa elderdegi qazaqtarmen birigip jumys jasaisyzdar ma?

- Iá, árne. Máselen, naýryz айында «Kóktý» qazaq mádenieti qaýymdastyǵy men halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamynyń Orynborдаǵy ókilettigi arasynda óner jáne mádeniet salasynda yntymaqtastyq jónindegi memorandumǵa qol qoiyldy.

Sodan beri biraz is-sharalardy birigip atqaryp kelemiz. Mysaly, Halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamynyń Orynbor ókildigi tarapynan usynylǵan Dúniejúzilik túrik áielderiniń odaǵyn qurý jónindegi algashqy jıyn «Kók tý» qazaq mádenieti qoǵamynyń basshylyǵynda Ankara qalasynda ótti. Jıynǵa Ázerbajandyq, Qazaqstandyq, Qyrǵyzstandyq, Soltústik Kıpr Túrik

Respýblikalyq, Túrikmenstandyq, Túrkıalyq jáne Resei Federasiyası men Mońǵolstan atynan qazaq, aıryqsha Qyrym jáne Noǵaı túrikterinen turatyn barlyǵy 23 áiel qatysty. Jıynda odaqtyń aty, maqsaty men mindetteri týraly oi-pikirler talqylandy.

Al sáyir айында bizdiń Aqtóbe oblysynyń tilderdi damytý basqarmasynyń Tilderdi oqytý ortalyǵy jáne Resei Federasiyası Orynbor qalasyndaǵy halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamy ókildigimen birlesip uıymdastyrǵan «Qazaq tili-anam tilim, sarqylmatyn baılyǵym» atty onlain dialog alańy ótti. Sharada «qashyqtan oqytý» boıynsha sabaqtar sıkly, beinesabaqtar jáne birneshe ádistemelik materialdar tanystyryldy. «Kók Tý» qazaq mádeniet qoǵamy sharaǵa Túrkıada qazaq tili

кýрсýн úlestirýshi retinde qatysty. Kýрс úlestrýshileri túrik tildi áyditoriaǵa qazaq tilin oqytý boıynsha paidaly ádistemelermen tanysty. Ádistemelik quraldardy paidalana otyryp mamandar sheberlik saǵatyn ótkizdi.

Mamyr aıyndaǵy Qazaqstanǵa saparym kezinde «Kók Tý» Qazaq mádenieti qoǵamy men Halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamy arasynda qazaq tilin, mádenietin,

múshesi, filologia ǵylymdarynyń doktory, profesor Erden Qajybek qol qoidyq.

- Bizge jalpy Túrkıadaǵy qazaqtar arasyndaǵy tildiń ahýaly týraly aıtyp bere alasyz ba?

- Túrkıada turyp jatqan qazaqtar óz tili men mádenietin óte jaqsy saqtap qalǵan. Túrkıanyń birneshe qalalarynda jergilikti qazaqtar uıymdastyrǵan qaýymdastyqtar jumys isteidi. Biz óte uıymshylmyz, bir-birimizben, otbasymyzben óte tyǵyz aralasamyz. Túrkıada turyp jatqan qazı qazaqtyń shańyraǵyna barsańyz da, qazaqı dástúrdiń saqtalǵanyn baıqaysyz.

- Tamasha! Bolashaqta qandaı josparyńyz bar?

- Osy tamyz aıynyń 17-27 aralyǵynda Túrkı halyqtaryniń táýelsizdik alǵanyna 30 jyl tolıyna bailanysty Ankaradaǵy Túrksoı uıymynyń uıymdastyryımen Vengria jáne Rýmynia elderinde konsert ótedi. Sol konsertke men

Qazaqstanınyń atynan qatyspaqshymyn.

- Lázzat apaı, suqбатыńyzǵa kóp raqmet! Sizge sáttilik, otbasıńyzǵa amandyq tileimiz! Saý bolyńyz!

- Saý bolyńyzdar!

salt-dástúrin qorǵay, damytý jáne tanystyrýdy maqsat etken áriptestik qarym-qatynastar ornatý jóninde Memorandýmǵa qol qoiyldy.

Memorandýmǵa «Kók Tý» Qazaq mádenieti qoǵamynyń atynan ózim jáne Halyqaralyq «Qazaq tili» qoǵamynyń atynan onyń prezıdenti, QR ÚǴA korespondent

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

ЫБЫРАЙ ДҮЙСЕНҰЛЫ
*Қытай Халық Республикасы Іле Қазақ
Облысы Текес ауданының Құштай
деген жерінде 1988 жылы дүниеге
келген талантты ақын.
2007 жылы Бейжиң (Пекин)
қаласындағы Орталық ұлттар
университетіне Қазақ тілі мен
әдебиеті мамандығы бойынша оқуға
түскен. 2012 жылы аталған
университетті бітіргеннен кейін,
бүгінге дейін Бейжиң қаласында
журналистика саласында қызмет
атқарып келеді.*

Тілек

*** **

Естілігі елін мұңнан қорыған,
Тектілігі жылқыдай.
Ит, құс емес, сауап ерткен соңынан,
Балбалыңнан кем түспейтін тұрқы қай.
Бір жүрген күн тең тұрарлық мәулітпен,
Көкірегіне көл жасырған, тау біткен,
Әй жанарлы, күн шырай,
Қарсы келсе үркетуғын бұлт ұдай.
Жүріп өткен жерінен,
Жусан бүрлеп тұратын
Бүй деп бастаған сөзінен,
Бидің иісі шығатын.
Қырық қара нар пар келмейтұғын әліне,
Қырық бір ханның қазынасындай құлқы
бай.
Қазақта осындай нән жігіт бар ма әлі де,
Бар болса солар бақытты ма екен шіркін-
ай?!

Қарлығаштың қанатымен су сепкендей
қауқармен,
Сені құлатпауға ант етсем деймін.
Ана тілім.
Күлік болмас мынау деп ел күлкі
еткендей арқаммен,
Сені арқалаған қалпы өтсем деймін.
Ана тілім.
Жететұғын балбалдардай ертеңдердің
ертеңдеріне,
Көнермейтін армандардай көктер үміт
көркем беліне.
Зымыраса сең-сеңдей күн толқып, алмай
жаға тыным,
Өлмесің сенсем деймін, сенсем деймін
ана тілім.

Хақ Тәңірім қорғағанмен, жетпей
пәнидің ақырына,
Жер қойнына енетінім сияқты.
Аспанды бұлт торлағанмен, күн орнында
тұратынына,
Сенетінім сияқты.

*** **

Кешіп өтіп келіппіз еспе құмды,
Ешкімге айтсаң сенбейді естегінді.
Сенем дейді «ізің жоқ бұған қалай?»
Іштен шыққан қу шыбар жыландар-ай...
Ақтабан шұбырындыға арандалған,
Сен өстісін деп пе еді бабаң қарғам.
Қанын, терін төккен жоқ, тағы да айтам,
Сен өстісін дегеннен Абылай хан.
Түйір ас жоқ шақ болды, тістем нансыз,
Тақыс заман иыққа түскенде әлсіз.
Сүтін сауып қайыңның жосығанда ел,
Мен ішпейін, жемейін осыған бер.
Біз қартайдық өлейік, ұрпақта үміт,
Деп еді ғой басыңнан сипап тұрып.
Онан кейін не келді, түрме келді,
Жоқтан қазып әйтеуір бір нелерді.
Түгесілсін деді ме арып өліп,
Ішіп жатты жақсыңның арын езіп.
Соның бәрін көрсе де көрмей әлем.
Аман жеткен бүгінге өлмей әрең...
Жасқаншақтау әкең мен шешең болды,
Алып берер есейсе есемді енді,
Осынымның бақытын көрсем деген,
Сен шалқайып жүрсін деп еңкендеген...
Кешіп өтіп келіппіз еспе құмды,
Ешкімге айтсаң сенбейді естегінді.
Ниетінді білмеймін бұрам қалай?
Іштен шыққан қу шыбар жыландар-ай...

*** **

Жел дағы шайқай алмас бәйтерегім,
Жапанда жалғыз өсіп қайтер едің.
Болсаң да қанша биік, зор, мәуелі,
Жалғыздық жатпай ма әне жолда әуелі.
Қойныңды жатпаған соң құс аралап,
Айтшы өзің, басты айналып ұша ма бақ?
Тұтпаса ешкім қадір көлеңкеңді,
Кең жая алармысың сен өркенді?
Саянда қаптап өріп жегі ұл туса,
Кеспек боп тамырыңды ол кері ұмтылса.
Сол ұрпақ, тіпті қара түндей кешше,
«Бәйтерек» екенінді білмей кессе.
Кешеден келіп шөлге, желге ырғалмай,
Ертеңге бір сүйем де белгің қалмай.
Қисайып жатсаң иен құла дүзде,
Кім сүйеу болмақ сонда мына бізге...
Жұртыңа өн. Жұртыңа өс. Бәйтерек!

*** **

Әр күні жатарда...
Сыпырындыға кеткен нанның қоқымы
сынды
Обалды қылған күндерімнің жүлгесімен-
Жазған
Және жазбай қойған өлеңдерімнің
мүрдесінен
Кешіп өтем, несіне өтем, білмеймін,
Тас төбеден төнер сұрақ, зілдей бір.
Мысалы, сол бала күнім, құнанмен,
Тауға кетіп бара жатқан түн деймін.
Сол бір түні, тас қараңғы, ай да жоқ,
Тірелгенде зират жатқан сайға кеп.
Мүрде ішінен атып шығып, әруақтар,

ШЕТЕЛ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫ

Кімсің, және бара жатсың қайда деп.
Әне-міне сұрап қалар секілді,
Қорыққанда қос көрініп не түрлі.
Бір суық тер ағып еді арқамнан,
Түсті төртеу, екеу қылып есімді.

*** **

Ұмытшақ һәм ескермейтін қалпыммен,
Аман-есен өттім сондай сан түннен.
Құстай ұшып өтіп жатыр апта, айлар
Құрғақ әзіл, құлғана діл, жалтылмен.
Не болмақшы білмегенде, білгенде.
Қойшы деймін, кейде, бүйткен бір мен
бе?!

Несібені несиеге бергендей,
Парызымды қарыз етіп жүргенде.
Бұл түн яки келер күн,
Қайталанып ежелгім,
Сыпырындыға кеткен нанның қоқымы
сынды

Обалды қылған күндерімнің жүлгесімен-
Жазған және жазбай қойған
өлендерімнің мүрдесінен
Атып шығып әруақтар
Кімсің десе, қайда десе не дермін!!!

Несібені несиеге бермейді!
Несібені несиеге бермейді!

**Назарбек БАЙЖІГІТОВ,
журналист**

Қырғыз журналистикасына сіңірген еңбегі үшін Қырғыз Республикасының Құрмет грамотасымен, қырғыз мемлекетінің дамуына қосқан ерекше салымы үшін Қырғыз Республикасының Үкіметінің Құрмет грамотасымен марапатталған. Бірнеше жылдардан бері халықаралық «Түркістан» газетінің Қырғызстандағы тілшісі, 2018 жылдың қыркүйек айынан бастап «Егемен Қазақстанның» штаттан тыс тілшісі. Қырғыз Республикасының Журналистер одағының, Әлем халықтары жазушылар одағының мүшесі.

**АНА ТІЛІМІЗ ХАУА АНАМЕН БІРГЕ ЖАРАЛҒАН
(ЛИНГВО-ПУБЛИЦИСТИКАЛЫҚ ПАЙЫМДАР)**

Ә дегенде сөз болған

«Ә дегенде сөз болған». Киелі төрт кітаптың бірі Библия осылай басталады. Бірақ, оның қандай сөз екені айтылмаған. Бала кезімізде, бір күні әкеміз ең бірінші пайда болған сөз «агузи би-иллахи мина шайтан ир-ражим», - деп қалды. Әкем жарықтық араб жазуын өте жақсы меңгерген, ескіше сауатты кісі еді. Ауыл ақсақалдары үйімізге жиналып әкемізге кітаптарды оқытатын. Бұл Қазан төңкерісіне дейінгі Қазан және Уфа шаһарларында

жарық көрген кітаптар еді. Олардан есімде қалғаны «Хисса-сул-Анбия» («Пайғамбарлар хиссалары»). Сондай-ақ, үйімізде 1904 жылы Қазандағы бапаханадан шыққан Құран да болды. Әкемнің 1925-1926 жылдары Ташкентте Қырғыз ел ағарту институтында бір жылдай оқып, бітірмей кетіп қалғаны да бар. Қала өміріне үйрене алмай-ақ қойыпты. Әкем әлгі алғашқы сөз «500 мың жылда жаралған» деп айтатын. Кітаптардан оқыды ма, біреулерден естіді ме, білмеймін, бірақ, өзі ойдан шығармағаны анық.

Өзімше «жаңаша» ой жүгіртсем, бұл сөз ғаршыдан (ғарыштағы ғаршыдан) 500 мың жылда жеткен болар. Бұл біздің жыл есептеуіміз, ал ғаршылық жыл есебімен секундтар шығар. Жердің арғы бетіндегі Америкадан бір секундта хабар алып жатқанымыз сондай ойға жетелейді. Қырғызстанда Шойын Өмірәлі деген оқымысты бар. Бірде әңгімелесіп отырғанымызда ол жер бетінде ең бірінші пайда болған сөздік дыбыстар «г» және «з» деп қалды (қырғыз әліппесінде «ғ» әрпі жоқ, дегенмен, «ғ» дыбысы бар, мысалы, «бағыт» деп жазып, үндестік заңына орай «бағыт» деп айтады). Ол мұны бізге (біз екеу едік, жанымда Қырғызстанның «Құт білім» газетінің редакторы бар) анатомиялық тұрғыдан ауыздың артикуляциялық табиғатына таянып дәлелдеді. Шойынның әкесі де ескіше сауатты кісі болған. Әкесі Қожа Ахмет Яссауидің «Хикметін» оқып жүреді екен. Содан да болса керек, Шойын Өмірәлі сонау, өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдарының басында қырғыздың «Ала-Тоо» («Алатау») журналына «Хикметтен» үзінділерді алғаш рет қырғызшалап жариялаған ғалым. Сонымен, «ғ» мен «з» «ағузи» сөзінің тіреуіші болып отыр. Ауызды ашқанда а дыбысы шығып, «у» дыбысы «ғ» мен «з»-ны жалғайды.

Адам ата қайда жерленген?

1985 жылы мамыр айында Мәскеуге барған сапарымда «Академ книганың»

күркесінен Хишам-аль-Калби деген автордың «Книга об идолах» деген кітабын көріп қалып, алған едім. Бұл бойынша Қырғызстанның «Советская Киргизия» газетіне публицистикалық мақала да жаздым. Оған Қырғыз КСР-інің Тарих институты «Басуға болады» деп виза қойып берген. Ол кезде интернет жоқ болғандықтан мақала кітапханалар мен мұрағат қойнауында қалды.

Аль-Калби (738 – 819, не 821 жылдары өмір сүрген араб ғалымы) жер бетін топан су алғанда Нұх пайғамбар өз кемесіне 18 мың ғаламды (адамдар мен жан-жануарларды) салып алғанын жазады. Кемеде 8 адам болыпты: Нұх пайғамбар (с.ғ.с.) және үш баласы, барлығы жұбайларымен. Олардың кемедегі бөлмесінде Адам Ата әлейкі саламның мәйіті де болған. Сүйек салынған табыт ерлер мен әйелдерді бөліп тұрған перде рөлін атқарған. Нұх пайғамбар (с.ғ.с.) Адам Атаның (с.ғ.с.) сүйегін су шайып кетіп, жоғалтып алмайық деп, көмілген жерінен қазып алып, кемеге әдейі салып алған. Адам Атаның (с.ғ.с.) моласы сол жердегі Науз деп аталатын таудың етегінде екен. Науз тауының Хауз (Қазығұрт) тауы екенінде еш күмәнданбаймын. Біріншіден, Аль-Калби Науз тауы Гиндукеш (Хинд – Н.Б.) тауларының бір пұшпағы екенін жазған. Қазығұрт Гиндукештің солтүстік сілемі Памир тауларына ұштасып кетеді.

Екіншіден, автор таудың аты әртүрлі таңбаланғанын да тілге тиек еткен. Араб жазуында сөз басында «н» әрпі мен «х» әрпі өте ұқсас екенін, және Аль-Калби заманындағы кітаптар қолдан қолға көшіріліп, баспадан кітап шығарған заманға жеткенше солай болғанын еске алсақ, біздің тұжырымымыз шындыққа сәйкес келеді. «Гұрт» (гурт) сөзін түркітанушы В.Радлов өз сөздіктерінде «отар мал» деп түсіндіріпті. Кемеге малдың барлық түрі салынғаны белгілі.

Кеме «гофер» деген ағаштан жасалған. Бұл өзі суға салсаң оңайлықпен шірімейтін ағаш екен. «Көпір» сөзінің бастауы осы сөзде жатыр. Көпірді суға төзімді ағаштан салатыны ақиқат.

Енді Адам Атаның (с.ғ.с.) есімінің мағынасына тоқталайық. Көне еврей тіліндегі мәнісі – «қызғылт балшық (-тан жасалған)». Әлбетте, мен сөздердің пайда болуын зерттеген ғалым емеспін. Дегенмен, сырт көзбен байқағандарымды ортаға салып отырмын, Сөздердің таяныш- тіреулері, өзегі дауыссыз дыбыстар екені мәлім. Олай болса, ДМ дыбыстарының өзегіне үңілейік. ДЕМ. Алла-тағала адамды балшықтан жасағанда аузына ДЕМ үрлеп жан кіргізген. ДӘМ. Дәмді ауыз арқылы ғана білуге болады. ДЫМ. Дым білмейді (аузын ашып ештеңе демеді). Дым – ылғал (балшық), аДЫМ (ҚАДАМ) – адымдап жүру адамға ғана айтылады.

Әдемінің төркіні қайдан?

Негізі, Адамның атын кім қойған? Алла-тағала ма, еврейлер ме? ЭДЕМ – Адам Ата, Хауа ана жерге түспей тұрғанда мекендеген пейіштегі бау-бақша. Эдем еврей сөзі. Ана тілімізде «ӘДЕМІ» деген әдемі сөз бар. Алла-тағала адамды өзіне ұқсастырып, әдемі етіп жаратқан делінеді. Адам сөзінің тегі осы сөзден көрінетіндей. Енді, грек тіліндегі ДЕМОкратияға барайық. Демос – халық, яғни адамдар. Кратос – билік. Халық (адамдар) билігі. ДуМа. Орысша. Халық өкілдерінің жиыны. Думать – ойлау. ДүМше. Қазақша – шала сауатты, білімсіз, ойлауы нашар. Дүмді – ақылы толық деген мағынаға жақын.

Хауа ананың есімі қайдан шыққан?

Адам мен Хауа ана Эдем бағынан (Әдемі бақтан) жерге қуылды. Алла-тағала періштелері арқылы оларға бақтағы жемісті алып, жеп қоймаңдар деді. «Алманы алма» деді. Алманы жеген Хауа анада ойлау сезімі – ұят сезімі пайда болды да, денесін жапырақпен жаба қойды. Сол сәтке дейін ол жануар еді, алма жеген соң оған ақыл кіріп, адам болды. Сосын Хауа ана Адам атаға ақыл айта бастады. Әйелдердің күйеуіне ақыл үйрету әдеті сол уақытта басталды.

О баста Алла-тағала Хауаны адамның қисық қабырғасының титімдей

ұшын сындырып алып, содан жаратқан еді. Діни эпсаналарда солай. Бүгінгі ғылыми көзқараспен алғанда, бұл адамның эмбрионын клондау. Қазақта «қабырғаңмен кеңес» деген сөз бар. «Әйеліңмен кеңес» дегені. Енді «хауа» сөзінің төркініне тоқталайық. Еврейше – хава, өмір беруші, тірі. Арапша – хавва, махаббат сөзінің түбірі. Қазақша – қабырға, қабыртқа. Ыртқа жалғауы омыртқа және жұмыртқа сөздерінде кездеседі. Қабырға адамның кеудесін жапқан қаптың ұстындары. Хауа Ананың есімі Адам Атаның ҚАБЫРҒАСЫНАН жаралғаннан кейін солай ҚАБ – ХЕВА – ЕВА аталып қалған. «Б» дыбысының «у»-ға айналып кетуі түркі тілдерінде кездеседі. Мысалы, «даба» сөзі «дауа» деп айтыла береді. Бұдан шығар қорытынды, «Қаб» сөзі қазақтан Батысқа кетіп, Хауа болып қайта оралған.

Ай лав ю – Мен сені сүйемін

«Осы жұрт Іскендірді біле ме екен?», - деп ұлы Абай «Іскендір» поэмасын бастағандай, осы жұрт ағылшындық «лав» (love) сөзінің қазақтан шыққанын біле ме екен?! Бұл сөз дүние жүзінің көптеген елдерінде бар. Орыс тілінде – любовь, түбірі люб. Сонау Прибалтика елдерінде – «лепс», неміс тілінде «ливе». «Жақсы лепес – жарым ырыс» мақалын және «лебіз» сөзін еске алыңыз. Лебіз – жүректен шыққан жылы сөз. Қазақтың жүрегі қалай соғады. Лүпілдеп, лүп-лүп

етіп. Орыстың «восклицательный знагы» «леп белгісі» деп алынған. Леп белгісі – жүректен шыққан таңдану белгісі. Сүю – жүректің ишараты.

*Манас және Алпамыс
есімдерінің ұқсастығы*

Қырғыз халқының орасан зор эпикалық дастаны «Манастың» бас қаһарманы Манастың есімінің шығу тегі туралы жорамалдар көп. Алдымен есімді кім қойғанына тоқталайық. Дастанның Сағымбай Орозбақов айтқан вариантында бұл туралы былай жырланған:

...Отырған ерлер терледі,
Аузына бір ат келмеді,
Ат қоя алмай абдырап,
Ақылманның барлығы
Тұрды иығы салбырап.
Ақ сәлделі дуана,
Асасы қолда сылдырап,
Қайдан келді жан білмес,
Пайда болды қылдырап.
Бердіке айтты сол кезде:
«Ат қойып берсең балаға
Жиналғандардың сауабын,
Алар едің, дуана!
Қойып берсең, жақсы ат бек,
Қуанар еді аспан – көк».

Дуана баланың атын «Манас» деп қойды. Ол Манастың әкесі Жақып тартулаған алтын-күмісті, қамқа тонды алмай, бір кезде көзден ғайып болды.

Бұр дуана емес Қызыр (Қыдыр әлейкі салам) әулие болса керек. Жиналған ел жақсы ат қойылды деп қуанды. Демек, сол уақыттарда бұл сөз қырғыз үшін түсінікті болған. Біздің жорамалымызда «ман» адам, жәй адам емес, ақылды адам. «Ас» биік, деген сөз – биіктен асу, етістіктің бұйрық райы – ас. Қырғызда да «асқар» деген сөз бар. Асқар таудың асқарының бірінші буыны. Және қырғыздар «аспанды» «асман» дейді. Егер буындардың орнын ауыстырғандай болсақ, қайтадан «манас» сөзі шығады. «Ман» сөзі «адам»-ның синонимі екені айдан айқын. «Ман»-мен бітетін адам аттары қазақ-қырғыз тілдерінде көп, мысалы, Бегман, Қалқаман т.т.

Тіпті, мен қазақтың ежелден келе жатқан найман руын сонау Нұх пайғамбар заманынан бар ел деп есептеймін. Найман – нұғман, Нұнман. Көңілге алатын нәрсе емес – қазақта «Найман қу ма, сайтан қу ма?» деген сөз бар. Біздің бір жаман әдетіміз бар. Кейбір сөздердің мағынасына терең үңіле бермейміз. Бұл жерде «қу» деген сөз, «тапқыш» деген мағынада болып тұр. Олар қу болып, кімді алдапты? Керісінше, тығырықтан шығудың шешімін тапқан дана ел. Кезінде Найман мемлекетін құрған наймандармен ісі қазақ мақтануға тиіс. АҚШ-тың ғалымдары адамдардың аталық хромосомдарын зерттегенде, жер бетіндегі адамдар 4 адамнан тараған болуы мүмкін деген жиынтық шығарған. Біздің пайымымызда, бұлар жоғарыда сөз

болған Нұх пайғамбар (с.ғ.с.) және оның үш баласы болса керек-ті.

Әл-хисса, Манасқа қайта оралайық. Манас санскрит тілінде «ақыл-есті адам» дегенді білдіреді. Ежелгі үнділер адамды «ману» деген. Ағылшындар адамды «ман» дей береді. Немістер «ман», «менш» дейді. Меніш деген қазақта да адам аты бар. Немістерде Томасс Манн, Генрих Манн деген ағайынды атақты жазушылар болған.

Алпамысқа келейік. Қазақ пен қарақалпақта «Алпамыс», өзбек және башқұртта «Алпамыш», татарларда «Алпамша», алтайлықтарда «Алып Манаш» жырлары бар. Манас пен Алпамыстың бір адам емес екені ғылыми жақтан дәлелденген. Өйткені, екі дастанның сюжеттері де, кейіпкерлері де, оқиғалар болған жер атаулары да бір-біріне ұқсамайды. Әйтсе де, Алпамыс есімі Манасқа байланысты қойылған деп бағамдаймын. Дәлел: «Алпамыс» «Алып Памыстың» қысқарған түрі. Алпамыс «Дәде Қорқыт кітабына» «Байбөрі ұлы Бамсы Бәйрек» болып кірген.

Пікірімізді мығымдау үшін қырғыз бен қазақтың сөздерін салыстырып көрейік. Қырғызша – музоо, қазақша – бұзау, қырғызша – мурун, қазақша – бұрын (мурунку өткөн заманда – бұрынғы өткен заманда), жоғарыда сөз болған асман – аспан. Тіпті, бертінде, орыстың «печь» сөзін қырғыз «меш», қазақ «пеш» деп алған. Демек, «Манас» атауы қазаққа кіргенде «Памас» не «Бамас» болып, келе-

келе Памыс болып қалған. Яғни, Алпамыс туылғанда қазақтар Алып Манастай бала туылды деп, есімін Алып Манас қойған. Уақыт өте бұл Алпамысқа айналған.

Тау қойнауларында басқа елдерден оқшау жайласқан қырғыз елінде түркі тіліне ортақ көптеген сөздер сол күйінде сақталып қалды. Мысалға «қасқыр» сөзін алайық. Оны қырғыздар «қарышқыр» дейді. Қасқыр тосыннан беймезгіл ұлиды. Оны қырғыз кемпірлері «жағың қарышқыр (қарысқыр)», - деп қарғайды. Содан бөрі қарышқырға айналған. «Қарышқыр» қазақта қысқара отырып, «қасқыр» болған. Бөрі демекші, қырғыздар «көкпарды» «көк бөрү» дейді. Сөздердің қысқаруы қырғыз тілінде бар. Мысалы, «Матисак» («Маатисак») деген адам аты. Бұл екі пайғамбардың есімдерінің қосындысы: Мухаммад-Исаак. Мухаммад – Мамат – Маат – Мат. Ысымдардың алғашқы буыны «Мат»-тан «Маткерим, Маткабыл т.т. есәмдер қалыптасқан).

Манас пен Алпамыстың өмір сүрген дәуірлеріне келсек, кемеңгер жазушы, «Манас» эпосын зерттеген Мұхтар Әуезов

Манас дәуірін VIII-IX деп санайды. Манасты зерттеушілердің көбісі осы уақытты дұрыс көріп отыр. Алпамыстың дәуірі фольклоршы Әуелбек Қоңыратбаев бастаған ғалымдардың пайымдауында X ғасырдан бері қарай. Біздің ойымызша, сол IX ғасыр мен XIII ғасырдың басындағы монғол шапқыншылығына дейінгі аралықта.

1999 жылы, біз, қазақтар, ұйықтап жатқанда, өзбек билігі «Алпамыш батырды» ЮНЕСКО-ның мәдени құндылықтарының тізіміне енгізіп, үкіметі ЮНЕСКО-мен бірігіп, эпостың 1000 жылдығын Термез қаласында тойлады, салтанатты түрде Алпамыш батырдың зәулім ескерткішін ашты. Мен бұған ашынбаймын, қайта қуанамын. Себеп: өзбектер Алпамыс батырды «біздікі» деп, өздерінің қазақпен кіндіктес бір халық екенін дәлелдеп, тас белгі орнатты, сол қолына садақ, оң қолына қыран құс ұстаған алып мүсіннің тұғырына Алпамыс батырдың есімін қашап жазды.

Назарбек Байжигитов, журналист,
қерғез журналистикасына сәткерген
еңбегі үшін қерғез республикасының
құрмет грамотасымен, қерғез мемлекетінің
дамуына қосқан ерекше салмы үшін қерғез
республикасы үкіметінің құрмет
грамотасымен марапатталған. Бірнеше
жылдан бері халықаралық «Түркістан»
газетінің қерғезстандағы етлешісі,
2018 жылдың қыркүйек айынан
бастап «Егемен Қазақстан» шаттан
тис етлешісі. Қерғез республикасының
журналистер одағының, әлем халықтары
жарушылар одағының мүшесі.

Ана етлешісі Науа Анамен берге жаралан (Лингво-публцистикалық паймдар)

«Адегенде есوز болған»

«Адегенде есوز болған». Кіелі еторт ктаптың ебері «Билла»
ослаи басталады. Ебрак, онлқ қандаи есоз екені айтлмаған. Бала
кезімзде, ебер күні акеміз ең еберінші пайда болған есоз «Ағузи
Биллахи Мина Шайтан Ир-Рајим», - деп қалды. акем жарықтық араб
жаруын те жақсы меңгерген, ескіше сауатты ксі еді. аул
ақсақалдары ұйымзге јиналып акемізге ктаптарды қытатын. бул қазан
тоғкерејісіне дејінгі қазан јане ұфа шаһарларында жарық корген ктаптар
еді. олардан есімде қалғаны «Хисса-сул-Анбия» («Пайамбарлар
Хиссалары»). Сондаи-ақ, ұйымзде 1904 јылы қазандаи баспачанадан
шыққан қуран да болды. акемің 1925-1926 јылдары ташкентте қерғез
ел ағарту јнститутында ебер јылдаи оқып, бетермеи кетіп қалғаны да бар.

قالا ومبرينه ۇيرهنه الماي-اق قويپتى. اكهم الكى العاشقى ءسوز «500 مىڭ جىلدا جارالغان» دەپ ايتاتىن. كىتاپتاردان وقىدى ما، بىرەۋلەردەن ەستىدى مە، بىلمەيمىن، ءبىراق، ءوزى ويدان شىعارماعانى انىق.

وزىمشە «جاڭاشا» وي جۇگىرتسەم، بۇل ءسوز عارشىدان (عارشىتاعى عارشىدان) 500 مىڭ جىلدا جەتكەن بولار. بۇل ءبىزدىڭ جىل ەسەپتەۋىمىز، ال عارشىلىق جىل ەسەبىمەن سەكۋىندىتار شىعار. جەردىڭ ارعى بەتىندەگى امەرىكادان ءبىر سەكۋىندىتار حابار الپ جاتقانمىز سونداي ويعا جەتەلەيدى. قىرعىستاندا شوپىن ءومىرالى دەگەن وقىمىستى بار. بىردە اڭگىمەلەسىپ وتىرعانىمىزدا ول جەر بەتىندە ەڭ ءبىرىنشى پايدا بولغان سوزدىك دىبىستار «گ» جانە «ز» دەپ قالدى (قىرعىز الپپەسىندە «ع» ءارپى جوق، دەگەنمەن، «ع» دىبىسى بار، مىسالى، «باگىت» دەپ جازىپ، ۇندەستىك زاڭىنا وراي «باعىت» دەپ ايتادى). ول مۇنى بىزگە (ءبىز ەكەۋ ەدىك، جانىمدا قىرعىستاننىڭ «قۇت ءبىلىم» گازەتىنىڭ رەداكتورى بار) اناتومىيالىق تۇرعىدان اۋىزدىڭ ارتىكۋىلياتسىيالىق تابيعاتىنا تايانىپ دالەلدەدى. شوپىننىڭ اكەسى دە ەسكىشە ساۋاتتى كىسى بولغان. اكەسى قوجا احمەت ياسساۋىدىڭ «حىكمەتىن» وقىپ جۇرەدى ەكەن. سودان دا بولسا كەرەك، شوپىن ءومىرالى سوناۋ، وتكەن عاسىردىڭ توقسانىنشى جىلدارىنىڭ باسىندا قىرعىزدىڭ «الا-توو» («الاتاۋ») جۇرنالىنا «حىكمەتتەن» ۇزىندىلەردى العاش رەت قىرعىز شىلاپ جاريالاعان عالم. سونىمەن، «ع» مەن «ز» «ءعۇزى» ءسوزىنىڭ تىرەۋىشى بولپ وتىر. اۋىزدى اشقاندا ا دىبىسى شىعپ، «ۋ» دىبىسى «ع» مەن «ز» نى جالعايدى.

ادام اتا قايدا جەرلەنگەن؟

1985 جىلى مامىر ايناىندا ماسكەۋگە بارغان ساپارىمدا «اكادەم كنىگانىڭ» كۇركەسىنەن حىشام-ال-كالبى دەگەن اۋتوردىڭ «كنىگا وب يدولاح» دەگەن كىتابىن كورىپ قالپ، العان ەدىم. بۇل بوپىنشا قىرعىزستاننىڭ «سوۋەتسكايا كىرگىزىيا» گازەتىنە پۇبلىتسىستىكالىق ماقالا دا جازدىم. وعان قىرعىز كسىر- نىڭ تارىخ ىنستىتۇتى «باسۋعا بولادى» دەپ ۇيزا قويپ بەرگەن. ول كەزدە ىنتەرنەت جوق بولعاندىقتان ماقالا كىتاپحانالار مەن مۇراعات قويناۋىندا قالدى.

ال-كالبى (738 - 819، نە 821 جىلدارى ءومىر سۇرگەن اراب عالمى)

Жер бетінен топиан сў еананда нўч пайсамбар  оз кемесине 18 мсґ еаламды (адамдар мен жан-жанўарларды) салып еансн жарады. кемедес 8 адам болыпты: нўч пайсамбар (с.с.с.с.) жане  וש баласы, барлыعى жўбайлармен. ولардыґ кемедесы болмесинде адам ата елыкы саламныґ емалты де болعان. сўйек салынған табст ерлер мен айелдерды  болып тўрған перде еролын атқарған. нўч пайсамбар (с.с.с.с.) адам атаныґ (с.с.с.с.) сўйесн сўшайып кемеп, жоғалтып амыық деп, комслесн жернен қазып алып, кемеске адеы салып еан. адам атаныґ (с.с.с.с.) моласы сол жердесы наўз деп аталтын таўдыґ етееснде екен. наўз таўныґ хаўз (қазыўрт) таўы екенснде еш кўманданбаймын. берншесде, ал-калы наўз таўы еындыўкеш (еынды - н.б.). таўларныґ  бер пўшыацы екенсн жарған. қазыўрт еындыўкештыґ солтўстык селесы памыр таўларна ўштасып кемедес. екенсшесде,  тор таўдыґ аты еартўрлы таґбаланыған да тлеске теске еткен. араб жарўнында  соз басныда «н» еарпы мен «с» еарпы ете ўқсасы екенсн, жане ал-калы заманындаعى кытаптар қолдан қолға кўшырылып, баспадан кытап шығарған заманға жеткенсше солалы болғансн еске асақ,  бздыґ тўжырымсыз шындыққа салыкес кемедес. « урт» (еўрт)  созын тўркытанўшы ў.радлоў  оз создыктернен «отар мал» деп  тўсындырыпты. кемеске малдыґ барлыعى  тўры салынғаны белеслы.

кеме «еовфер» деген ағаштан жараланған. бўл  зы сўға салсаґ ўғалылықыен шырымесын ағаш екен. «кўпер»  созыныґ басытаўы وسى созде жар. кўперды сўға  тозымды ағаштан салатны ақықат. енды адам атаныґ (с.с.с.с.) есымыныґ мағанасына тоқталалық. кўне  рехы тлындыесы еманысы - «қызелт балшық (- тан жараланған)». ебетте, мен создердыґ палда болўын зерттеесн еалым емесын. дегенмен, серт кўзбен баықаланармыды  ртаға салып  термын, создердыґ таланыш-терелелеры,  зесы даўсысыз дыбстар екены емалым.  лай болса, дм дыбстарныґ  зесн  ғлыеск. дм. ала-тағала адамды балшықтан жараланда  зына дм  рлеп жан кыргыесн. едам. едамды  зы арқылы аана блўкес болалды. дм. дм блмесыды ( зын ашып ештееске демедес). дм - лعال (балшық), адм (қадм) - адмдап ежўрў адмаға аана атылады.

اي لاؤيؤ - مەن سەنى سۇيەمىن

«وسى جۇرت سىكەندىردى بىلە مە ەكەن؟»، - دەپ ۇلى اباي
«سىكەندىر» پوەماسىن باستاعانداي، وسى جۇرت اعلىشىندىق «لاؤ(love)»
ءسوزىنىڭ قازاقتان شىققانىن بىلە مە ەكەن؟! بۇل ءسوز دۇنيە ءجوزىنىڭ
كوپتەگەن ەلدەرىندە بار. ورس تىلىندە - ليؤبوؤ، ءتوبىرى ليؤب. سوناؤ
پرىبالتىكا ەلدەرىندە - «لەپس»، نەمىس تىلىندە «ليؤه». «جاقسى لەپەس -
جارىم ورس» ماقالىن جانە «لەبىز» ءسوزىن ەسكە الگىز. لەبىز - جۇرەكتەن
شىققان جىلى ءسوز. قازاقتىڭ جۇرەگى قالاي سوعادى. لۇپىلدەپ،
ءلۇپ-ءلۇپ ەتىپ. ورسىتىڭ «ؤوسكىلىتساتەلىنى زىناگى» «لەپ بەلگىسى»
دەپ الىنعان. لەپ بەلگىسى - جۇرەكتەن شىققان تاڭدانؤ بەلگىسى. ءسۇيؤ -
جۇرەكتىڭ يشاراتى.

ماناس جانە الپامىس ەسىمدەرىنىڭ ۇقساسىتى

قىرعىز حالقىنىڭ وراسان زور ەپىكالىق داستانى «ماناستىڭ» باس
قاھارمانى ماناستىڭ ەسىمنىڭ شىعۋ تەگى تۇرالى جورامالدار كوپ. الدىمەن
ەسىمدى كىم قويعانىنا توقتالايق. داستاننىڭ ساگىمباي وروزباقوؤ ايتقان
ؤارياتىنىدا بۇل تۇرالى بىلاي جىرلانغان:

...وتىرعان ەرلەر تەرلەدى،
اۋزىنا ەبىرات كەلمەدى،
ات قويا الماي ابدىراپ،
اقىلماننىڭ بارلىعى
تۇردى يىعى سالىبىراپ.
اق سالدەلى دۋانا،
اساسى قولدا سىلدىراپ،
قايدان كەلدى جان بىلمەس،
پايدا بولدى قىلدىراپ.
بەردىكە ايتتى سول كەزدە:
«ات قويسىپ بەرسەڭ بالاغا
جىنالعانداردىڭ ساۋابىن،
الار ەدىڭ، دۋانا!»

қойып берсең, жақсы ат بەк,
құанар еді اسپان - كوك».

دۇانا بالانىڭ اتىن «ماناس» دەپ قويدى. ول ماناستىڭ اكەسى جاقىپ تارتۇلغان اتىن - كۇمىستى، قامقا توندى الماي، ءبىر كەزدە كوزدەن عايىپ بولدى. بۇر دۇانا مەس قىزىر (قىدىر الەيكى سالام) اۆليە بولسا كەرەك. جىنالىعان ەل جاقسى ات قويلدى دەپ قۇاندى. دەمەك، سول ۋاقتتاردا بۇل ءسوز قىرعىز ءۇشىن تۇسىنىكتى بولعان. ءبىزدىڭ جورامالسىزدا «مان» ادام، ءجاي ادام مەس، اقىلدى ادام. «اس» بىيك، دەگەن ءسوز - بىيك تەن اسۇ، تەستىكتىڭ بۇيرىق رايى - اس. قىرعىزدا دا «اسقار» دەگەن ءسوز بار. اسقار تاۋدىڭ اسقارىنىڭ ءبىرىنىشى بۇنى. جانە قىرعىزدار «اسپاندى» «اسمان» دەيدى. ەگەر بۇنىداردىڭ ورنىن اۋستىرعانداي بولساق، قايتادان «ماناس» ءسوزى شىعادى. «مان» ءسوزى «ادام» - نىڭ ءسپونىمى ەكەنى ايدان ايقىن. «مان» - مەن بىتەن ادام اتتارى قازاق - قىرعىز تىلدەرىندە كوپ، مىسالى، بەگمان، قالقامان ت.ت.

ءتىپتى، مەن قازاقتىڭ ەجەلدەن كەلە جاتقان نايىمان رۋىن سوناۋ نۇح پايىامبار زامانىنان بار ەل دەپ ەسەپتەيمىن. نايىمان - نۇعمان، نۇھمان. كوڭىلگە الاتىن نارسە مەس - قازاقتا «نايىمان قۇما، سايتان قۇما» دەگەن ءسوز بار. ءبىزدىڭ ءبىر جامان ادەتىمىز بار. كەيىر سوزدەردىڭ ماعىناسىنا تەرەڭ ۇڭىلە بەرمەيمىز. بۇل جەردە «قۇ» دەگەن ءسوز، «تاپقىش» دەگەن ماعىنادا بولسۇن. ولار قۇ بولسۇن، كىمدى الدايتى؟ كەرسىنىشە، تىبرىقتان شىعۋدىڭ شەشىمىن تاپقان دانا ەل. كەزىندە نايىمان مەملەكەتنى قۇرعان نايىماندار مەن ءيسى قازاق ماقتانۇعا ءتپس. اقش - تىڭ عالمىدارى ادامداردىڭ اتالىق حىروموسومدارىن زەرتتەگەندە، جەر بەتىندەگى ادامدار 4 ادامنان تاراعان بولۇى مۇمكىن دەگەن جىيىنتىق شىعارعان. ءبىزدىڭ پايىمىمىزدا، بۇلار جوعارىدا ءسوز بولعان نۇح پايىامبار (س.ع.س.) جانە ونىڭ ءۇش بالاسى بولسا كەرەك - ءتى.

ءال - حىسسا، ماناسقا قايتا ورايلىق. ماناس سانسكرىت تىلىندە «اقىل - ەستى ادام» دەگەندى بىلدىرەدى. ەجەلگى ۇندىلەر ادامدى «مانۇ» دەگەن. اعلىشىندار ادامدى «مان» دەي بەرەدى. نەمىستەر «مان»، «مەنش» دەيدى. مەنش دەگەن قازاقتا دا ادام اتى بار. نەمىستەردە توماسس مانن، گەنرىخ مانن دەگەن اعايىندى اتاقتى جازۇشىلار بولعان.

الپامىسقا كەلەيىك. قازاق پەن قاراقالپاقتا «الپامىس»، وزبەك جانە باشقۇرتتا «الپامىش»، تاتارلاردا «الپامشا»، التايلىقتاردا «الپ ماناش»

Жирлары бар. Манас пән аламистың әбир адам мәмәс әкәни әлими жақтан дәләдәнгән. ويتكهنى، هكى داستانىڭ سيؤجهتتەرى دە، كه يپكەرلەرى دە، وقيعالار بولغان جەر اتاؤلارى دا әبر-бирنә ұقسامايدي. ايتسە دە، الپامس هسمى ماناسقا بايلانستى قويلغان دەپ باعامدايمن. دالەل: «الپامس» «الپ پامستىڭ» قىسقارغان ءتۇرى. الپامس «دادە قورقت كتابنا» «ءبايبورى ۇلى بامسى بايرەك» بولپ كىرگән.

پىكىرىمزدى مەعمداۋ ءۇشىن قىرعىز بەن قازاقتىڭ سوزدەرىن سالىستىرىپ كورەيك. قىرعىزشا - مۇزوو، قازاقشا - بۇزاۋ، قىرعىزشا - مۇرۇن، قازاقشا - بۇرىن (مۇرۇنكوۋ وتكون زاماندا - بۇرىنقى وتكەن زاماندا)، جوعارىدا ءسوز بولغان اسمان - اسپان. ءتپتى، بەرتىندە، ورستىڭ «پەچ» ءسوزىن قىرعىز «مەش»، قازاق «پەش» دەپ العان. دەمەك، «ماناس» اتاۋى قازاققا كىرگەندە «پاماس» نە «باماس» بولپ، كەلە-كەلە پامس بولپ قالغان. ياعنى، الپامس تۇبلغاندا قازاقتار الپ ماناستاي بالا تۇلدى دەپ، هسمىن الپ ماناس قويلغان. ۋاقت وتە بۇل الپامسقا اينالغان.

تاۋ قويلانلارىندا باسقا ەلدەردەن وقشاۋ جايلاشقان قىرعىز ەلىندە تۇركى تىلىنە ورتاق كوپتەگەن سوزدەر سول كۇيىندە ساقتالىپ قالدى. مسالعا «قاسقىر» ءسوزىن الايق. ونى قىرعىزدار «قارشقىر» دەيدى. قاسقىر توسىنان بەيمەزگىل ۇلدى. ونى قىرعىز كەمپىرلەرى «جاعىڭ قارشقىر (قارشقىر)»، - دەپ قارعايدى. سوزدان ءبورى قارشقىرعا اينالغان. «قارشقىر» قازاقتا قىسقارا وتىرىپ، «قاسقىر» بولغان. ءبورى دەمەكشى، قىرعىزدار «كوكپاردى» «كوك ءبورۇ» دەيدى. سوزدەردىڭ قىسقارۋى قىرعىز تىلىندە بار. مسالى، «ماتيساك» («ماتيساك») دەگەن ادام اتى. بۇل هكى پايعامباردىڭ ەسىمدەرىنىڭ قوسىندىسى: مۇحامماد-يسالك. مۇحامماد - مامات - مالت - مات. سىمداردىڭ العاشقى بۇنى «مات» - تان «ماتكەرىم، ماتكابل ت.ت. ەسامدەر قالىپتاسقان).

ماناس پән аламистың әомір сұрған дауірлеринә кәлсәк, кәмәткәр жазушы, «Манас» әпосын зәрттәгән мұхтар әуәزوۋ манас әдауірін VIII-IX دەп санайди. манасты зәрттәушләрдің кобісі وسی ۋақитті дұрсс коріп отір. аламистың әдауірі فولклорші әуәлбәк қоғиратбау باستаған еалмдардың паимдауында X еасрдан бәрі қарай. әбздің ويمзша, сол IX еаср мән XIII еасрдың басндағы монгол шапқыншиләина дөинگی аралықта.

1999 жылы, әбз, қазақтар, ۇйықтап жатқанда, озбәк билігі «алпамш

Батурди «Йۈنەسكو-نىڭ مادەنى قۇندىلىقتارىنىڭ تىزىمىنە ەنگىزىپ، ۇكىمەتى يۈنەسكو-مەن بىرىگىپ، ەپوستىڭ 1000 جىلدىن تەرمەز قالاسىندا تويلادى، سالتاناتى تۇردە پامىش باتردىڭ عزاۋلىم ەسكەرتكىشىن اشتى. مەن بۇعان اشىنبايمىن، قايتا قۇانامىن. سەبەپ: وزبەكتەر پامىس باتردى «بىزدىكى» دەپ، وزدەرىنىڭ قازاقپەن كىندىكتەس ەبىر حالق ەكەنن دالەلدەپ، تاس بەلگى ورناتتى، سول قولنا ساداق، وڭ قولنا قران قۇس ۇستاغان الپ ەمۇسىنىڭ تۇعىرىنا پامىس باتردىڭ ەسىمىن قاشاپ جازدى.

ЖАҢАЛЫҚТАР

Дулат Исабеков шығармалары швед тіліне аударылды

Жазушы, драматург Дулат Исабековтың шығармалар жинағы швед тілінде жарық көрді. Бұл – Альфред Нобельдің Отанында басылған алғашқы қазақ әдебиеті. Кітапқа автордың «Гауһартас», «Сүйекші», «Дермене», «Өкпек жолаушы», «Біз соғысты көрген жоқпыз» атты бес повесі және бірнеше әңгімесі енген. Жинақты швед академигі, Нобель сыйлығының лауреаты Бенгт Самуэльсон аударған. Швециялық сыншылардың жоғары бағасын алған туынды 1000 данамен басылды. Драматургтың пьесаларына еуропалық театрлар қызығып отыр. «Бөрте» пьесасын Вена, Цюрих, Брюссель театрлары сахналауға дайындықты бастап кетіпті. Ал күні кеше Дулат Исабеков шығармасының желісімен түсірілген «Балуан Шолақ» фильмі үшінші Еуразия кинофестивалінде арнайы дипломмен марапатталды.

Әлемнің тағы үш елінде «Абай үйі» іске қосылады

Моңғолия, Ресей және Қырғызстанда «Абай үйі» мәдени-іскерлік орталығы жобасы іске қосылады. Бұл жоба шетелдегі

қандастармен мәдени-гуманитарлық және іскерлік байланыстарды дамыту мақсатында жұмыс істейді. Өткен жылы «Абай үйі» Ресей, Өзбекстан, Түркия, Германия және Украина да ашылған. Ал дүниежүзінде бұдан бөлек 250-ге жуық Қазақ мәдени орталықтары бар. Сонымен қатар, әлемнің 12 елінде қандастарымызды ана тілінде оқытатын «қазақ тілі» сыныптары ашылған. Бейресми мәліметтерге сүйенсек, шетелде 5 млн-нан 7 млн-ға дейін этникалық қазақ тұрады.

Берлинде Қазақстанға арналған фотокөрме ашылды

Германия астанасы Берлин қаласында «Табиғат, мәдениет, халық. Таң қалдыратын Қазақстан» атты фотокөрме ашылды. Ол ел Тәуелсіздігінің 30 жылдығы мен астана күніне орайластырылған. Көрмені Германиядағы елшілігіміз бен «Қазан» қауымдастығы бірлесіп ұйымдастырды. Берлиннің ең ірі сауда орталығында киіз үй бой көтерді. Мұнда шапан киіп, домбыра тартуға болады. Сондай-ақ ұлттық әуендеріміз шырқалады. Қазақ ұлттық өнер университетінің студенттері Құрманғазы мен Дина Нұрпейісовның күйлері мен халық әндерінен құралған

ЖАҢАЛЫҚТАР

ерекше бағдарлама әзірлеп келді. Өнерпаздарымыздың құлақтың құрышын қандыратын дауысы мен шеберлігі жергілікті көрермендерді таң қалдырды.

2700 адам бірлесіп, хор айтты. Мәдени форум 10 шілдеде аяқталады. Жабылу салтанатында Ulytau тобы өнер көрсетеді деп жоспарланған.

Қазақ өнерпаздары Уфада өнер көрсетті

Башқұртстан астанасында алтыншы дүниежүзілік фольклориада өтіп жатыр. Халықаралық өнер форумы 4 жылда бір ұйымдастырылады. Ресейде алғаш рет өтті. Оған әлемнің 37 елінен фольклор ансамбльдері келген. Қазақстан атынан Ұлттық гвардияның ән және би ансамблі өнер көрсетті. Кешелі бері олар Башқұртстан өңірлерін аралап, концерт қойды. Жалпы форумға келген әр ұжым өз ұлтының дәстүрлі өнері мен мәдениетін паш етеді. Биыл форум аясында екі

Қазақстандық туынды Лондонда «Үздік анимациялық фильм» атанды

Ұлыбритания астанасы Лондонда осымен үшінші рет өткізілген ECG кинофестивалінің қорытындысы жарияланды. Еуразия елдерінің кино сайысында Ұлыбритания, Ресей, Беларусь, Қырым Республикасы, Украина, Өзбекстан, Қырғызстан, Әзірбайжан, Қазақстан, Франция, Португалия, Қытай және Түркия мемлекетінен жалпы жиыны 46 фильм көрсетілді. Лондонның қақ ортасындағы Premier Cinema кинотеатрында өткен марапаттау рәсімінде Мақсұт Сәрсембаев

пен Мансұр Сәрсембаевтың «Hacked Future» («Бүлінген болашақ») атты қазақстандық фильмі «Үздік сценарий» аталымын жеңіп алды. Ал Ділшат Рахматулиннің «Серый гусь» «Despair» туындысы «Үздік анимациялық фильм» атанды. Тағы бір қазақстандық кинотуынды

әлемдік рекорд орнатылды. Яғни, 57 елдің және 71 ұлттың өкілінен құралған

«Baluan Sholak» құрмет дипломымен марапатталды.

ЖАҢАЛЫҚТАР

Dýlat Isabekov shyǵarmalary shved tiline aýdaryldy

Jazýshy, dramatýrg Dýlat Isabekovtyń shyǵarmalar jınaǵy shved tilinde jaryq kórdi. Bul – Alfred Nobeldiń Otanynda basylǵan alǵashqy qazaq ádebieti. Kitapqa avtorдың «Gayhartas», «Súiekshi», «Dermene», «Ókpek jolaýshy», «Biz sóǵysty kórgen joqpyz» atty bes povesi jáne birneshe ángimesi engen. Jınaqty shved akademigi, Nobel sylyǵynyn laýreaty Bengt Samýelson aýdarǵan. Shvesialyq synshylardyń joǵary baǵasyn alǵan týyndy 1000 danamen basyldy. Dramatýrgtyń pesalaryna eýropalyq teatrlar qyzyǵyp otyr. «Bórte» pesasyn Vena, Súrigh, Brússel teatrlary sahnalaýǵa

daiyndyqty bastap ketipti. Al kúni keshe Dýlat Isabekov shyǵarmasynyn jelisimen túsirilgen «Balýan Sholaq» filmi úshinshi Eýrazia kinofestivalinde arнай diplommen marapattaldy.

Álemniń taǵy úsh elinde «Abai uii» iske qosylady

Mońǵolia, Resei jáne Qyrǵyzstanda «Abai úii» mádeni-iskerlik ortalyǵy jobasy iske qosylady. Bul joba sheteldegi qandastarmen mádeni-gýmanitarlyq jáne iskerlik bailyystardy damytý maqsatynda jumys isteidi. Ótken jyly «Abai úii» Resei, Ózbekstan, Túrkiya, Germaniya jáne Ýkraına

ЖАҢАЛЫҚТАР

da ashylған. Al dúniějuzinde budan bólek 250-ge jýyq Qazaq mádeni ortalyqtary bar. Sonymen qatar, álemniń 12 elinde qandastarymyzdy ana tilinde oqytatyn «qazaq tili» synyptary ashylған. Beiresmi málimetterge súiensek, shetelde 5 mln-nan 7 mln-ға deiin etnikalyq qazaq turady.

Berlinde Qazaqstanға arналған fotokórme ashlydy

Germania astanasy Berlin qalasynda «Tabıgat, mádeniet, halyq. Tań qaldyratyn Qazaqstan» atty fotokórme ashlydy. Ol el Táýelsizdiginiń 30 jyldygy men astana kúnine orailastyryлған. Kórmeni Germaniadaғы elshiligimiz ben «Qazan» qaýymdastygy birlesip uymdastyrdy. Berlinniń eń iri saýda ortalygynda kúiz úi boi kóterdi. Munda shapan kúip, dombyra tartýға bolady. Sondai-aq ulttyq áyenderimiz shyrqalady. Qazaq ulttyq óner ýniversitetiniń stýdentteri Qurmanǵazy men Dına Nurpeisovnyń kúleri men halyq ánderinen quralған erekshe baǵdarlama ázirlep keldi. Ónerpazdarymyzdyń qulaqtyń quryshyn qandyratyn daýysy men sheberligi jergilikti kóremenderdi tań qaldyrdy.

Qazaq ónerpazdary Ýfada óner kórsetti

Bashqurtstan astanasynda altynshy dúniějuzilik fólkloriada ótip jatyr. Halyqaralyq óner forýmy 4 jylda bir uymdastyrylady. Reseide algash ret ótti. Oǵan álemniń 37 elinen fólklor ansámblideri

kelgen. Qazaqstan atynan Ulttyq gvardianynń án jáne bı ansambli óner kórsetti. Kesheli beri olar Bashqurtstan ónirlerin aralap, konsert qoidy. Jalpy forýmǵa kelgen ár ujym óz ultynyń dástúrli óneri men mádenietin pash etedi. Bıyl forým aiasynda eki álemdik rekord ornatyldy. Iaǵni, 57 eldiń jáne 71 ulttyń ókilinen quralған 2700 adam birlesip, hor aitty. Mádeni forým 10 shildede aiaqtalady. Jabyly saltanatynda Ulytau toby óner kórsetedi dep josparlanған.

Qazaqstandyq týyndy Londonda «Úzdik animasiyalyq film» atandy

Ulybritania astanasy Londonda osymen úshinshi ret ótkizilgen ECG kinofestivaliniń qorytyndysy jarıalandy. Eýrazia elderiniń kino saısynda Ulybritania, Resei, Belarýs, Qyrym Respýblikasy, Ýkraına, Ózbekstan, Qyrǵyzstan, Ázirbajjan, Qazaqstan, Fransia, Portýgalia, Qytaı jáne Túrkia memleketinen jalpy jıny 46 film kórsetildi. Londonnyń qaq ortasyndaғы Premier Cinema kinoteatrynda ótken marapattaý rásiminde Maqsut Sárseмбаev pen Mansur Sárseмбаevtyń «Hacked Future» («Búlingen bolashaq») atty qazaqstandyq filmi «Úzdik senarı» atalymyn jeńip aldy. Al Dilshat Rahmatýlinniń «Seryı gýs «Despair» týyndysy «Úzdik animasiyalyq film» atandy. Taғы bir qazaqstandyq kinotýyndy «Baluan Sholak» qurmet diplomymen marapattaldy.

<https://24.kz/kz/zha-aly-tar/m-denie>

دۆلات يسابەكوۆ شىعارمالارى شۆهد تىلىنە اؤدارىلدى

جازوۋشى، دراماتورگ دۆلات يسابەكوۆنىڭ شىعارمالار جىناعى شۆهد تىلىندە جارىق كوردى. بۇل - الفرەد نوبەلدىڭ وتانىندا باسلىغان العاشقى قازاق ادەبىيەتى. كىتاپقا اۆتوردىڭ «گاۋھارتاس»، «سۇيەكشى»، «دەرمەنە»، «وكپەك جولۇشى»، «بىز سوعىستى كورگەن جوقپىز» اتتى بەس پوۋەسى جانە بىرنەشە اڭگىمەسى ەنگەن. جىناقتى شۆهد اكا دەمىگى، نوبەل سىلىنىڭ لاۋرەاتى بەنگت سامۋەلسون اۋدارغان. شۆهتسىالىق سىنىشلاردىڭ جوعارى باعاسىن العان تۇنىدى 1000 دانامەن باسلىدى. دراماتورگنىڭ پەسالارىنا ەۋروپالىق تەاترلار قىزىعپ وتىر. «بورتە» پەساسىن ۋەنا، تسيۋريخ، بريۋسسەل تەاترلارى ساحنالالاۋعا دايندىقتى باستاپ كەتپتى. ال كۇنى كەشە دۆلات يسابەكوۆ شىعارماسىنىڭ جەلىسمەن تۇسىرىلگەن «بالۋان شولاق» ەفيلمى ەۋشىنىشى ەۋرازيا كىنوفەستىۋالىنىدە ارنايى دىپلوممەن ماراپاتالدى.

الەمنىڭ تاغى ەۋش ەلىندە «Abai uii» سىكە قوسىلادى

موڭغوليا، رەسەي جانە قىرعىزستاندا «اباي ەۋيى» مادەنى - سىكەرلىك ورتالىعى جوباسى سىكە قوسىلادى. بۇل جوبا شەتەلدەگى قانداستارمەن مادەنى - گۇمانىتارلىق جانە سىكەرلىك بايلانىستاردى دامتۇ ماقساتىندا جۇمىس سىتەيدى. وتكەن جىلى «اباي ەۋيى» رەسەي، وزبەكىستان، تۇركيا، گەرمانيا جانە ۇكرائىنا دا اشلىغان. ال دۇنيە جۇزىندە بۇدان بولەك 250 - گە جۇبق قازاق مادەنى ورتالىقتارى بار. سونمەن قاتار، الەمنىڭ 12 ەلىندە قانداستارمىزدى انا تىلىندە وقتاتىن «قازاق ەتلى» سىنىپتارى اشلىغان. بەيرەسى مالىمەتتەرگە سۇيەنسەك، شەتەلدە 5 ملن - نان 7 ملن - غا دەيىن ەتىكالىق قازاق تۇرادى.

Берлинде қазاقстанға арналған فوتокорمه اشлدى

گەرمانیا استاناسى بەرلین قالاسیندا «تابیعات، ماده نیەت، حالق». تاڭ قالدىراتىن قازاقستان» اتتى فوتوكورمه اشلدى. ول ەل تاۋەلسىزدىگىنىڭ 30 جىلدىعى مەن استانا كۈنىنە ورايلاستىرىلغان. كورمەنى گەرمانىياداعى ەلشلىگىمىز بەن «قازان» قاۋىمداستىعى بىرلەسىپ ۇيىمداستىردى. بەرلىننىڭ ەڭ ەرى ساۋدا ورتالىعىندا كىز ەۋى بوي كوتەردى. مۇندا شاپان كىيىپ، دومبىرا تارتۋعا بولادى. سونداي-اق ۇلتتىق اۋەندەرىمىز شىرقالادى. قازاق ۇلتتىق ونەر ۋنىۋەرسىتەتنىڭ ستۋدەنتتەرى قۇرمانعازى مەن دىنا نۇرپەيسوۋنىڭ كۈيلەرى مەن حالق اندەرىنەن قۇرالغان ەرەكشە باعدارلاما ازىرلەپ كەلدى. ونەرىپازدارىمىزدىڭ قۇلاقتىڭ قۇرىشىن قاندىراتىن داۋىسى مەن شەبەرلىگى جەرگىلىكتى كورەرمەندەردى تاڭ قالدىردى.

قازاق ونەرىپازدارى ۋفادا ونەر كورسەتتى

باشقۇرتستان استاناسىندا التىنشى دۇنيەجۇزىلىك فولكلورىيادا ەوتىپ جاتىر. حالقارالىق ونەر فورۋمى 4 جىلدا ەبىر ۇيىمداستىرىلادى. رەسەيدە العاش رەت ەوتتى. وعان الەمنىڭ 37 ەلىنەن فولكلور انسامبلىدەرى كەلگەن. قازاقستان اتىنان ۇلتتىق گۆاردىيانىڭ ەان جانە بى ەانسامبلى ونەر كورسەتتى. كەشەلى بەرى ولار باشقۇرتستان وڭىرلەرىن ارالاپ، كونتسەرت قويدى. جالىپى فورۋمعا كەلگەن ەار ۇجىم ەوز ۇلتىنىڭ ەداستۇرلى ونەرى مەن مادەنيەتنى پاش ەتەدى. بىيل فورۋم اياسىندا ەكى الەمدىك رەكورد ورناتىلدى. ياعنى، 57 ەلدىڭ جانە 71 ۇلتتىڭ وكىلىنەن قۇرالغان 2700 ادام بىرلەسىپ، حور ايتتى. مادەنى فورۋم 10 شىلدەدە اياقتالادى. جابىلۋ سالتاناتىندا Ulytau توبى ونەر كورسەتەدى دەپ جوسپارلانغان.

Қазақстандық тўнды лондонда «ўздік аниматсиялық фильм» атанды

Ўлбиританیا استاناسی Лондонда وسمن ءۇشنشی رەت وتکزیلگەن ECG كینوفەستیۆالنینگ قورتنندسی جاریلانندی. ەۋرازیا ەلدەرنینگ كینو ساییسنندا Ўлбиританیا, رەسەي, بەларۇس, قیریم رەспубلیكاسی, ۆكراین, وزبەكستان, قیرعزستان, ەزیرбайجان, қазақстан, فرانتسیа, پورتۇگалиа, қитайи жане тўركия мەмлەкەтінен жалпйи جيینی 46 фильм қорсەтилді. Лондонның қак ורתасиндағы Premier Cinema Кинотеатрінда текен марапаттаў расминде мақсұт сарсەмбаев ۋ пەн мансұр сарсەмбаевтің («бўлінгەن болашақ») «Hacked Future» атти қазақстандық ەфильми «ўздік стсәнарйи» аталмин жегіп алды. ал ەдилшат ەрахматўлининг «Серый гусь» «Despair» тўнндсі «ўздік аниматсиялық фильм» атанды. тағы ەбир қазақстандық Кинотеатрінди «Baluan Sholak» қўрмет дйломмән марапатталды.

ДҮНИЕЖҮЗІ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ КІШІ ҚҰРЫЛТАЙЫН ӨТКІЗУ ЖӨНІНДЕГІ КОНФЕРЕНЦИЯ

Дүниежүзі қазақтарының Кіші құрылтайы 2021 жылғы 22-24 қыркүйек аралығында Ыстамбұл қаласында өтеді деп межеленген. Тәуелсіздіктің 30 жылдығы аясында ұйымдастырылмақшы шараның жауапкершілігі жоғары. Соған байланысты ауқымды істің әзірлік барысы жөнінде Қазақстанның Ыстамбұл қаласындағы бас консулдығымен онлайн конференция болып өтті. Онда Кіші құрылтайға қатысатын делегаттардың тізімін, шараның өтетін орынын және бағдарламасын нақтылау сияқты бірқатар қағидатты жайттар қаралды.

Онлайн конференцияға Қазақстан Республикасының Ыстамбұл қаласындағы бас консулы Әлім Байел және «Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы» РҚБ Төрағасының орынбасары Әділбек Ыбырайымұлы, қауымдастық қызметкерлері Латифа Мұқашқызы, Қарлығаш Бекпатшақызы қатысты.

Бас консул Әлім мырза жергілікті билік өкілдерімен мәміле жүргізіп, шараны Ыстамбұл қаласының Бағжылар аудандық мәдени орталығында өткізу жөнінде келісімге келгендерін жеткізді.

Кіші құрылтайда шетелде жүрген қандастарға тарихи Отандары жөнінде

кеңінен мағлұмат беріліп, Еуропадағы қазақ диаспорасы ахуалының бүгінгі мен ертеңі талқыланбақ.

Сырттағы отандастардың өзекті мәселелерін, проблемаларын қарап, ұсыныстарын талқылайтын пікір алмасу платформасына Түркия Республикасындағы және оған таяу көршілес Еуропадағы қазақ диаспорасы жетекшілері мен белсенділері қатысады. Олардың бірқатарымен нақты мәселелер жөнінде жеке кездесулер өтпекші.

Одан бөлек Қазақстан делегациясының қазақ диаспорасы жастарымен және басқа да өкілдермен бейресми кездесулері жоспарланып отыр. Сондай-ақ, Бағжылар ауданында Мұстафа Өзтүрік атындағы саябағының ашылу рәсімі; Қазақстан Тәуелсіздігінің 30 жылдығына арналған «Қазақ мемлекеті – ортағасырлық тарихи дереккөздерде» және Тәуелсіз Қазақстанның жетістіктері жөніндегі көрмелер ұйымдастырылмақшы.

Онлайн конференция барысында осы жайлардың бәрі рет-ретімен пысықталып, ұйымдастыру шараларының қалыпты жүріп жатқанына Дүниежүзі қазақтары қауымдастығы атынан консулдықтағы дипломаттарға алғыс білдірілді.

ҚАУЫМДАСТЫҚ ӨКІЛДЕРІ ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ ЕРЕЖЕП МӘМБЕТҚАЗИЕВПЕН КЕЗДЕСТІ

Дүниежүзі қазақтары қауымдас-тығының шетелдегі қазақтарды қолдау, мәдени-рухани жақтан байланыс орнату жұмыстары жалғасуда. 29 маусым күні Қауымдастықтың Бірінші орынбасарының кеңесшісі Дәурен Жанұзақов пен Қауымдастықтың Шығыс Қазақстан облысындағы филиал басшысы Совет Иманғалиев Ресейдегі Астрахань облысының тумасы, Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым Академиясының академигі, Қазақстан-Американ еркін университетінің Президенті (1993-1995 ж.), Білім министрі болған Ережеп Әлқайырұлы Мәмбетқазиевпен кездесіп, Ресей

қазақтарының мәдени жағдайын, кездесіп отырған мәселелерін талқылады.

Ескере кететін жай Астрахань облысында 2010 жылғы санақ бойынша 150 мың қазақ қоныстанған. Бұл Ресейдегі қандастарымыз ең көп шоғырланған өлке болып есептеледі. Жергілікті қазақтардың тілі мен мәдениеті айтарлықтай деңгейде емес. Ережеп Әлқайырұлы осы өңірдің тумасы болғандықтан көптеген ішкі мәселелермен хабардар. Қазіргі таңда осы мәселелерді белсене көтеріп, оны шешу жолдарын қарастыру мақсатында қолдау көрсетуін сұрап Ресей Президентіне хат жолдауда. Сонымен

ЖАҢАЛЫҚТАР

қатар, 2019 жылы Е.Мәмбетқазиев Астрахань облысының губернаторы И.Ю. Бабушкинмен кездесіп өлкедегі қазақтардың тілі мен мәдениетін дамыту, қазақ мектептерін ашу және оларға жағдай жасау төңірегіндегі проблемаларды шешу мәселесін қолға алатындығына келісті.

Е. Мәмбетқазиев тарапынан Володар ауданы Калинино елді мекеніндегі өзі оқыған қазақ мектебін оқу құралдары және кітаптармен қамтамасыз етіп, мектеп жанына қазіргі талапқа сай

шағын спорттық алаң салынды. Сонымен қатар Е. Мәмбетқазиев өзі басқарып отырған университеттің бас ғимаратынан еліміздің шығысындағы қауымдастықтың филиалына арнайы қызметтік бөлме беруге дайын екендігін ескертті. Болашақта да Қауымдастықтың жұмысына көңіл бөліп, қолдайтынын білдірді.

*Дүниежүзі қазақтары
қауымдастығының
баспасөз қызметі*

АБАЙ КҮНІНЕ АРНАЛҒАН ДӘРІС-КОНЦЕРТ ӨТТІ

«Отандастар қоры» және Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің жанындағы «Абай академиясы» ғылыми-зерттеу институты бірлесіп өзара түсіністік және әріптестік туралы меморандум аясында Мемлекетіміздің мерейін асырып, ұлтымызды ұлықтай түсетін Ұлы Абай күніне арналған «АДАМЗАТТЫҢ БӘРІН СҮЙ «БАУЫРЫМ» ДЕП...» аталатын дәріс-концертін өткізді.

Бұл іс-шара Ұлы ақын-ағартушы, жазба қазақ әдебиетінің, қазақ әдеби тілінің негізін қалаушы, философ Абай Құнанбаевтың күніне орай ұйымдастырылды.

Шараның басты мақсаты – ақынның шығармашылығын зерттеп, дәріптейтін «Абай академиясының» алдағы жоспарларын шетелдегі отандастарымызға таныстырып, алдағы уақытта отандастарымызбен бірлесе жұмыс атқарып, ақын өнерін одан әрі ұлықтау.

Мерекелік іс-шарада Отандастар қорының вице-президенті Мағауия Қанапияұлы Сарбасов, Л.Н.Гумилев атындағы ЕҰУ басқарма төрағасы-ректор Ерлан Бәттәшұлы Сыдықов, филология ғылымдарының докторы, профессор Серік Негимов, философия ғылымдарының кандидаты, доцент,

ЖАҢАЛЫҚТАР

«Абай академиясы» ғылыми-зерттеу институтының директоры Жандос Әубәкір және шетелдегі қазақ мәдени орталықтарының өкілдері мен отандастарымыз: Нуртазинова Галина Нуркеновна - Deutsch-Kasachische Gesellschaft - Германия-Қазақстан қоғамының жетекшісі; Омар Хабсатар - Дүниежүзі қазақтарының қауымдастығы

Елеутаев Куаныш Жолдасбекович – Ресей Федерациясы, Омбы қаласындағы «Омбы қазақтары» өңірлік қоғамдық бірлестігінің жетекшісі онлайн қосылып Ұлы Абай Құнанбаевтың күніне арналған құттықтау сөздерін айтып кетті. «Былтыр Абай жылы мемлекеттік деңгейде өте ауқымды аталып өтті. «Отандастар қоры» да өз тарапынан

мен Отандастар Қорының Моңғолиядағы бөлімшесінің жетекшісі; Ерол Йолжұ - Ыстамбұлдағы «Қазақ-түрік білім беру және зерттеулер» ассоциациясы басшысының орынбасары; Қазақ Асқар Иса - Иран қазақтары мәдени іс-шараларының жетекшісі; Ибраев Есенгалий Камзеевич - Ресей Федерациясы Түмен облысы қазақтарының ұлттық-мәдени автономиясының төрағасы;

атсалысып, онлайн концерттер, конференциялар мен шығармашылық сайыстар ұйымдастырды. Шетелдегі қандастарымыз сондай қызығушылықпен қатысып, алғыстарын әлі күнге дейін білдіріп жатыр», - деді Мағауия Қанапияұлы.

Іс-шара барысында «Абай мерейтойы» кітабының тұсаукесері де өтті.

DÚNIEJÚZI QAZAQTARYNYŇ KISHI QURYLTAIYN JÓNINDEGI KONFERENSIYA

Dúniejúzi qazaqtarynyň Kishi quryltay 2021 jylgy 22-24 qyrkúiek aralygynda Ystambul qalasynda ótedi dep mejelengen. Táýelsizdiktiň 30 jylдыgy aiasynda uymdastyrylmaqshy sharanyň jaýapkershiligi joǵary. Soǵan bailanysty aýqymdy istiň ázirlik barysy jóninde Qazaqstannyň Ystambul qalasyndaǵy bas konsýldygy men onlain konferensia bolyp ótti. Onda Kishi quryltayǵa qatysatyn delegattardyň tizimin, sharanyň ótetin orynyn jáne baǵdarlamasyn naqtylaý siaqty birqatar qaǵıdatty jaıttar qaraldy.

Onlain konferensiaǵa Qazaqstan Respyblikasynyň Ystambul qalasyndaǵy bas konsýly Álim Baıel jáne «Dúniejúzi qazaqtarynyň qaýymdastyǵy» RQB Tóraǵasynyň orynbasary Ádilbek Ybyraıymuly, qaýymdastyq qyzmetkerleri Latifa Muqashqyzy, Qarlyǵash Bekpatshaqyzy qatysty.

Bas konsýl Álim myrza jergilikti bilik ókilderimen mámile júrgizip, sharany Ystambul qalasynyň Baǵjylar aýdandyq mádeni ortalyǵynda ótkizý jóninde kelisimge kelgenderin jetkizdi.

Kishi quryltayda shetelde júrgen qandastarǵa tarihi Otandary jóninde keńinen maǵlumat berilip, Eýropadaǵy qazaq

diasporasy ahýalynyň búgini men erteńi talqylanbaq.

Syrtaǵy otandastardyň ózekti máselelerin, problemalaryn qarap, usynystaryn talqylatyn pikir alması platformasyna Túrkia Respyblikasyndaǵy jáne oǵan talaý kórshiles Eýropadaǵy qazaq diasporasy jetekshileri men belsendileri qatysady. Olardyň birqatarymen naqty máseleler jóninde jeke kezdesýler ótpekshi.

Odan bólek Qazaqstan delegasiyasynyň qazaq diasporasy jastarymen jáne basqa da ókildermen beiresmi kezdesýleri josparlanyp otyr. Sondai-aq, Baǵjylar aýdanynda Mustafa Óztúrik atyndaǵy saıabaǵynyň ashylý rásimi; Qazaqstan Táýelsizdiginiň 30 jylдыgyna arnalǵan «Qazaq memleketi – ortaǵasyrlyq tarihi derekkózderde» jáne Táýelsiz Qazaqstannyň jetistikteri jónindegi kórmeler uymdastyrylmaqshy.

Onlain konferensia barysynda osy jailardyň bári ret-retimen pсыqtalyp, uymdastyry sharalarynyň qalypty júrip jatqanyna Dúniejúzi qazaqtary qaýymdastyǵy atynan konsýldyqtaǵy diplomattarǵa alǵys bildirildi.

Jumyla kótergen júktiň jeńil bolatyny aıan.

«ҚАЗАҚСТАН ЖҮРЕГІМДЕ!» ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ФОТОБАЙҚАУЫНЫҢ НӘТИЖЕСІ

Отандастар қоры Қазақстан Республикасы Тәуелсіздігінің 30 жылдығына орай 2021 жылдың 1 маусымынан 15 тамыз аралығында «Қазақстан – жүрегімде!» атты халықаралық фотобайқауын ұйымдастырған.

Бұл байқауға 14 жақын және алыс шет елдегі этникалық қазақстар және өзге ұлт өкілдері мен елге оралған қандастар барлығы 90 үміткер тіркелді, соның ішінде: Өзбекстан, Ресей, Беларусь, Қарақалпақстан, Иран, Моңғолия, Қырғызстан, Нидерланды, Украина, Литва, Қытай, Бельгия, Финляндия және Қазақстан.

Нақты атап айтқанда, фотожұмыстарын жолдаған 11 елден 42 отандасымыз, соның ішінде: Ресей, Моңғолия, Өзбекстан, Иран, Беларусь, Литва, Қытай, Украина, Бельгия, Финляндия, Қазақстан, барлығы 83 фотожұмыстар келіп түсті.

Номинациялар бойынша: «Әдемі тұлғалар» - 28; «Менің сүйікті өлкем» - 31; «Тұрмыс және салт-дәстүр» - 24.

Барлық қабылданған жұмыстар қазылар алқасымен әділ бағаланып байқаудың жүлделі орындары бойынша белгіленіп нәтижесі шығарылды.

Комиссия шешімімен «Әдемі тұлғалар» номинациясы бойынша - 3; «Менің сүйікті өлкем» номинациясы бойынша - 3; «Тұрмыс және салт-дәстүр» номинациясы бойынша – 3 және ерекше шығармашылық көрініс көрсеткен бойынша - 4 жеңімпаз анықталды. Олар диплом және сыйлықтармен, ерекше шығармашылық көрініс көрсеткен жеңімпаздар құрмет грамотасымен марапатталады. Ал байқауға қатысып, керемет туындысы және көрсеткен белсенділігі үшін отандастарымыз арнайы сертификаттар алады.

**Өзбекстанда қазақ
этномәдени орталығының
демеушілігімен алғашқы STEM-
мектеп ашылды**

Білім ұясының құрылысына демеушілік еткен көрші елдің белгілі меценаты мен қазақ этномәдени орталығы екен, деп хабарлайды «Хабар 24». Жаңадан бой көтерген мектепте 150 бала қазақ тілінде білім алады. Бұл Төменгі Шыршық ауданында 1968 жылы іргесі қаланған мектеп. Келмеске кеткен кеңес дәуірінен бері тұрған білім ұясының қабырғасы сөгіліп, шетінен қирай бастаған. «Апатты жағдайда тұрған ғимаратта оқу балалар үшін аса қауіпті болған» дейді мұғалімдер.

Айгүл Тұралова, №45 орта мектебінің мұғалімі:

– Ескі мектебіміз енді ондай деп айта алмаймын. Бірақ қазіргі заманауи талаптарға сай емес еді. Зертханалар бар,

бірақ үлкен мүмкіншіліктер болмады. Мұндай жағдайлар, мұндай жарық сыныптар жоқ еді.

Түйткілді мәселенің түйінін тарқатуға Өзбекстанның танымал меценаты мен жергілікті жердегі қазақ этномәдени бірлестігі атсалысқан. Демеушілер тарапынан тиісті қаражат бөлініп, жаңа мектеп салынды. Айта кету керек, бұл Өзбекстандағы алғашқы STEM, яғни жаратылыстану, технология, математика сынды бағыттарды біріктіріп оқытатын алғашқы мектеп. Білім ұясының /ашылу салтанатына орай Қазақстанның Өзбекстандағы елшілігі тарапынан қазақтың ұлы ақыны Абайдың қара сөздер жинағы сыйға тартылды. Елмұрат

Миралиев, №45 орта мектебінің директоры:

– Бұл жерде бізде үш тілде сабақтар өтіледі. Қазақ, өзбек және орыс тіліндегі сыныптарымыз бар. 600-ге жуық оқушымыз оқиды. Соларға бүгінгі күнде 50-ге жуық педагогтар тәлім береді.

Жаңадан бой көтерген білім ұясы 600 орынға шақталған. Мектептегі 150 бала қазақ тілінде оқиды. Солардың бірі – Нағима Мейірбекова. 7-сынып оқушысы жаңа білім ұясында тәлім алу мәртебе

ЖАҢАЛЫҚТАР

дейді. Нағима Мейірбекова, №45 орта мектебінің оқушысы:

– Мен қазақ тілінде білім аламын. Осы оқулықтардың барлығы жеткілікті. Қазіргі мектебіміз өте заманауи, барлық жағдай жасалған. Осы мектепте оқу біз үшін мәртебе.

Жалпы қазір Төменгі Шыршық ауданында 52 мектеп жұмыс істейді. Соның 18-нде қазақ сыныптары бар екен.

Қазақстандық оқушылар халықаралық олимпиадада 26 жүлде еншіледі

Қазақстандық оқушылар халықаралық пән олимпиадасында 2 алтын, 13 күміс және 11 қола медаль еншіледі. Білім бәйгесі онлайн форматта ұйымдастырылды. Әлемнің

түкпір-түкпірінен 200-ден өрен бақ сынасты. Нәтижесінде 26 отандасымыз биология, информатика, география, физика-математика сындарында жеңіс тұғырынан көрінді. Жүлдегерлер мен мұғалімдерге бағалы сыйлықтар табысталды. Еске салайық, өткен жылы осы жарыста 16 оқушымыз жүлделі орындардан көрінген еді.

Дархан Өте, «Білім-Инновация» халықаралық қоғамдық қорының президенті:

– Әлемнің ең мықты университетіне жолдама алды. Олар академиялық жетістіктеріне мән береді. Орын алған балаларды кеше ғана министр Асхат Аймағамбетов марапаттады, облыс әкімдері де марапаттап жатыр. Мұғалімдерімізге, оқушыларымызға Дубайда 5 қонақ үйге жолдама беріп жатырмыз.

«QAZAQSTAN JÜREGIMDE!» HALYQARALYQ FOTOBAIQAÝYNYŇ NÁTIJESI

Otandastar qory Qazaqstan Respublikasy Táýelsizdiginiń 30 jyldyǵyna oraı 2021 jyldyń 1 maýsymynan 15 tamyz aralyǵynda «Qazaqstan – júregimde!» atty halyqaralyq fotobaiqaýyn uıymdastyrgan.

Bul baiqaýǵa 14 jaqyn jáne alys shet eldegi etnikalyq qazaqstar jáne ózge ult ókilderi men elge oralǵan qandastar barlyǵy 90 úmitker tirkeldi, sonyn ishinde: Ózbekstan, Resei, Belarýs, Qaraqalpaqstan, Iran, Mońǵolia, Qyrǵyzstan, Niderlandy, Ýkraina, Litva, Qytaı, Belgia, Finlándia jáne Qazaqstan.

Naqty atap aıtqanda, fotojumystaryn joldaǵan 11 elden 42 otandasymyz, sonyn ishinde: Resei, Mońǵolia, Ózbekstan, Iran, Belarýs, Litva, Qytaı, Ýkraina, Belgia, Finlándia, Qazaqstan, barlyǵy 83 fotojumystar kelip tústi.

Nominasialar boıynsha: «Ádemi tulǵalar» - 28; «Meniń súiikti ólkem» - 31; «Turmys jáne salt-dástúr» - 24.

Barlyq qabyldanǵan jumystar qazylyq arqasymen ádil baǵalanyp baiqaýdyń júldeli oryndary boıynsha belgilenip nátiyesi shyǵaryldy.

Komisia sheshimimen «Ádemi tulǵalar» nominasiasy boıynsha - 3; «Meniń súiikti ólkem» nominasiasy boıynsha - 3; «Turmys jáne salt-dástúr» nominasiasy boıynsha – 3 jáne erekshe shyǵarmashylyq kórinis kórsetken boıynsha - 4 jeńimpaz anyqtaldy. Olar diplom jáne sylyqtarmen, erekshe shyǵarmashylyq kórinis kórsetken

jeńimpazdar qurmet gramotasymen marapattalady. Al baiqaýǵa qatysyp, keremet týyndysy jáne kórsetken belsendiligi úshin otandastarymyz arnaly sertifikat alady.

Ózbekstanda qazaq etnomádeni ortalyǵynyń demeyshiligimen algashqy STEM-mektep ashıldı

Bilim uiasynyń qurylysyna demeyshilik etken kórshi eldiń belgili mesenaty men qazaq etnomádeni ortalyǵy eken, dep habarlady «Habar 24». Jańadan boi kótergen mektepte 150 bala qazaq tilinde bilim alady. Bul Tómeni Shyrshyq áydanynda 1968 jyly irgesi qalanǵan mektep. Kelmeske ketken keńes dáýirinen beri turǵan bilim uiasynyń qabyrgasy sógilip, shetinen qıraı bastaǵan. «Apatty jaǵdaıda turǵan ǵımaratta oqy balalar úshin asa qayıpti bolǵan» deidi muǵalimder.

Aıgúl Turalova, №45 orta mektebiniń muǵalimi:

– Eski mektebimiz endi ondaı dep aıta almamyn. Biraq qazirgi zamanaıy talaptarǵa saı emes edi. Zerthanalar bar, biraq úlken múmkinshilikter bolmady. Mundaı jaǵdaılar, mundaı jaryq synyptar joq edi.

Tútkildi máseleńiń túinin tarqatýǵa Ózbekstannyń tanymal mesenaty men jergilikti jerdegi qazaq etnomádeni birlestigi atsalysqan. Demeyshiler tarapynan tuisti

ЖАҢАЛЫҚТАР

qarajat bólinip, jańa mektep salyndy. Aita ketý kerek, bul Ózbekstandaǵy algashqy STEM, jaǵny jaratylystany, tehnologia, matematika syndy baǵyttardy biriktirip oqytatyn algashqy mektep. Bilim uiasynyń ashylý saltanatyna oraı Qazaqstannyń Ózbekstandaǵy elshiligi tarapynan qazaqtyń uly aqyny Abaıdyń qara sózder jınaǵy syǵa tartyldy. Elmurat Miraliev, №45 orta mektebiniń direktory:

– Bul jerde bizde úsh tilde sabaqtar ótiledi. Qazaq, ózbek jańe orys tilindegi synyptarymyz bar. 600-ge jýyq oqýshymyz oqıdy. Solarǵa búgingi kúnde 50-ge jýyq pedagogtar tálim beredi.

Jańadan boı kótergen bilim uiasy 600 orynǵa shaqtalǵan. Mekteptegi 150 bala qazaq tilinde oqıdy. Solardyń biri – Naǵıma Meirbekova. 7-synyp oqýshysy jańa bilim uiasynda tálim alý mártebe deıdi. Naǵıma Meirbekova, №45 orta mektebiniń oqýshysy:

– Men qazaq tilinde bilim alamyn. Osy oqýlyqtardyń barlyǵy jetkilikti. Qazirgi mektebimiz óte zamanaýy, barlyq jaǵdaı jasalǵan. Osy mektepte oqý biz úshin mártebe.

Jalpy qazir Tómengi Shyrshyq aýdanynda 52 mektep jumys isteıdi. Sonyń 18-nde qazaq synyptary bar eken.

Qazaqstandyq oqýshylar halyqaralyq olimpiadada 26 júldede enshiledi

Qazaqstandyq oqýshylar halyqaralyq olimpiadada 26 júldede enshiledi

Qazaqstandyq oqýshylar halyqaralyq pán olimpiadasynda 2 altyn, 13 kúmis jańe 11 qola medal enshiledi. Bilim baıgesi onlain formatta uıymdastyryldy. Álemniń túkpir-túkpirinen 200-den óren baq synasty. Nátijesinde 26 otandasymyz biologia, informatika, geografia, fizika-matematika syndarynda jeńis tuǵyryn kórindi. Júldegerler men muǵalimderge baǵaly sylyqtar tabystaldy. Eske salayıq, ótken jyly osy jarysta 16 oqýshymyz júldeli oryndardan kóringen edi.

Darhan Óte, «Bilim-Innovasiya» halyqaralyq qoǵamdyq qorynyń prezıdenti:

– Álemniń eń myқты ýniversitetine joldama aldy. Olar akademiyaıyq jetistikterine mán beredi. Oryn alǵan balalardy keshe ǵana ministr Ashat Aımaǵambetov marapattady, oblys ákimderi de marapattap jatyr. Muǵalimderimizge, oqýshylarymyzǵa Dýbaida 5 qonaq úige joldama berip jatyrmyz.

САЛТ-ДӘСТҮР

Тасқорық

Торғай шырылдағанда отарын өргізген қойшы қойларын шырқата жайып келіп, көлеңке аяқ астына тығылған шақта өзіне таныс бұлақ басына немесе өзен жағасына малын иіреді. Әрине түскі тамақ ішу үшін отарына шаң қаптырып, түс кезінде топырлатып ауылға айдап келу малдың қас-қабағына қараған елдің әдетінде болмайды. Әсіресе, отарлап бағатын қойдың аяқ оты қанып, тұяғы жеткен су көзіне іліксе болды - күн ыстықта тойынған мал шөлін басқан соң бырдай болып жусайды, бауырларын су табанындағы салқын шымға басып рақаттанады. Сол кезде қойшы түскі тамағын әзірлеуге кіріседі. Алдымен айналасынан тезек теріп, шақаттақырлау жерге от жағады. Деңгейіне қаланған тезек ортасына қаз жұмыртқасындай алты-жеті тас тастайды. Сонсоң белінен саптаяғын шешіп алады да, өзіне мәлім сауын қойлардың үш-төртеуін сауып алады. Мұнан әрі қойшы саптаяқ толы сүтін алып от басына келгенде шоқайна ортасындағы манағы тастардың әбден кызып, бал-бұл жанып жатқанын көреді. Іле тал-теректің айыр бұтағын шымшуыр етіп алып, қызған тастың біреуін от ортасынан шымшып алады. Шымшып алған күлін үріп жіберіп, саптаяқтағы сүтке батырса быж-ж етіп күйген сүттің иісі ен даланы кернеп кеткендей болады.

Осылайша қойшы екінші тасты, үшінші тасты сүтке батырып алады. Ал төртінші, бесінші тасты батырғанда саптаяқтағы сүт суынан арылып, сап сары болып қойылып, бұлк-бұлкетіп қайнай бастайды. Сол кезде тасқорықтың дәмін білетін қойшы суығанша шыдамы таусылып, сілекейін жұтынады. Коржынынан құрт-ірімшігін алып, тасқорықтан ұрттап қойып отырғанда Сахара қойшысының реңінен осы тірлігіне әбден риза пейіл аңғарылар еді.

Тәбәрік

«Тәбәрік» - бәйгеден не құдалықтан алған сый-сияпатынан, кәдесінен бөлісу. Мұндайда сыйлық алған адам міндетті түрде бөлісуі керек. Бұдан бас тартқан адам дәстүрді бұзушы болып есептеледі. Оны көпшілік алдында күлкі етеді, айыптайды.

Шүлен тарту

Байлар мен билер тұрмыстары нашар жақын туыстары мен ауылдастарына үнемі қамқорлық жасап отырған. Бұл әсіресе күзге қарай, жиын-терім кезінде кең етек алған. Қайырымдылық жасаушылар мұқтаж жандарға мал, ақша, тұрмыстық заттар, ас-ауқат берген. Мұны «шүлен тарату» деп атаған. Әрі бұны олар жақсы атану үшін емес, өздерінің міндеті деп есептеген.

Tasqoryq

Torǵaı shyryldaǵanda otaryn órgizgen qoıshy qoıların shyraqata jayıp kelip, kóleńke aıaq astyna tyǵylǵan shaqta ózine tanys bulaq basyna nemese ózen jaǵasyna malyn iiredi. Árine túski tamaq ishý úshin otaryna shań qaptyryp, túz kezinde topyrlatyp aýylǵa aıdap kely maldyń qas-qabaǵyna qaraǵan eldiń ádetinde bolmaıdy. Ásirese, otarlap baǵatyn koıdyn aıaq oty qanyp, tuıaǵy jetken sy kózine ilikse boldy - kún ystyqta toıynǵan mal shólin basqan soń byrdaı bolyp jýsaıdy, baýyrlaryn sy tabanyndaǵy salqyn shymǵa basyp raqattanady. Sol kezde qoıshy túski tamaǵyn ázirleýge kirisedi. Aldymen aınalasynan tezek terip, shaqattaqyrlyǵy jerge ot jaǵady. Deńgeıine qalanǵan tezek ortasyna qaz jumyrtqasyndaı alty-jeti tas tastaıdy. Sonsoń belinen saptalaǵyn sheship alady da, ózine málim saýyn qoılardyń úsh-tórteýin saýyp alady. Munan ári qoıshy saptalaq toly sútin alyp ot basyna kelgendeshoqaina ortasyndaǵy manaǵy tastardyń ábden kyzyp, bal-bul janyp jatkanyn kóredi. İle tal-terektiń aıyr butaǵyn shymshýyr etip alyp, qyzǵan tastyń bireýin ot ortasynan shymshyp alady. Shymshyp alǵan kúlin úrip jiberip, saptalaqtaǵy sútkе batyrsa byj-j etip kúigen súttiń isi en dalany kernep ketkendeı bolady. Osylaısha koıshy ekinshi tasy, úshinshi tasy sútkе batyryp

alady. Al tórtinshi, besinshi tasy batyrǵanda saptalaqtaǵy sút syynan arylyp, sap sary bolyp qoıylyp, búlk-búlk etip qainaı bastaıdy. Sol kezde taskoryqtyń dámin biletin qoıshy syǵansa sha shydamy taýsylyp, silekeın jutynady. Korjynynan qurt-irimshigin alyp, tasqoryqtan urttap qoıyp otyrǵanda Sahara qoıshysynyń reńinen osy tirligine ábden rıza peil ańǵarylar edi.

Tábárik

«Tábárik» - baıgeden ne qudalyqtan alǵan syı-sıapatynan, kádesinen bólisý. Mundaıa syılyq alǵan adam mindetti túrde bólisýi kerek. Budan bas tartqan adam dástúrde buzýshy bolyp esepтелеdi. Ony kópshilik aldynda kúlki etedi, aıyptaıdy.

Shúlen tartý

Baılar men biler turmystary nashar jaqyn týystary men aýyldastaryna únemi qamqorlyq jasaп otyrǵan. Bul ásirese kúzge qarai, jıyn-terim kezinde keń etek alǵan. Qaırymdylyq jasaýshylar muqtaj jandarǵa mal, aqsha, turmystyq zattar, as-aýqat bergen. Muny «shúlen taratý» dep ataǵan. Ári buny olar jaqsy ataný úshin emes, ózderiniń mindeti dep esepтеgen.

Салт-дәстүр туралы мақал-мәтелдердің қалып қалған сөздерін табыңыз.

1. Өзі болып көрмеген, сыйлай да білмейді.
2. Артында баласы қалса – қалды де.
Артында сөзі қалса – қалды де.
3. – жүз жылдық,
..... – мың жылдық.
4. Бала тәрбиесі -
5. Ит тойса иесін танымас,

Жаманға бітсе, жақынын танымас.

6. Қой егіз туса, шөптің басы шығады.
7. тонға жарамаса да,
Жолға жарайды.
8. Үлкен үйдегі күлсе,
Кіші үйдегі
9. Асыңа тойғызбасаң да,
..... тойғыз.
- 10..... жасар бала алыстан келсе,
..... жасар кәрі алдынан шығар.

Ребустарды шешіңіз:

”””

”

”””

”””

””

+ К

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

**Мақала 2021-2023 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобалар бойынша гранттық қаржыландыру аясында жазылды. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP09260438 гранты)*

А.С. Мурзинова, А.О.Тымболова

¹ҚазҰҚызПУ, қазақ тіл білімінің теориясы мен әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, PhD, msai2013@mail.ru

²Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, ф.ғ.д., профессоры, tymbolova@mail.ru

ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРДІҢ ЛИНГВОМӘДЕНИ СИПАТЫ

Антропоэктік бағытқа негізделген тіл білімі жүйесінде этникалық стереотиптердің аксиологиялық табиғатын айқындау – тіл мен мәдениеттің өзара байланысын жеке-дара қарастырмай, кешенді түрде зерттеуге бағыт-бағдар береді, әрі қазіргі жаһандану үдерісіндегі ұлтаралық, мәдениетаралық, экономикалық, әлеуметтік-саяси қақтығыстарды болдыр-

мауға, ұлттық тілдер мен мәдениеттер сұхбаттастығын дұрыс ұйымдастыруға, этномәдени тұтастық пен тұрақтылықты берік сақтауға жол ашады.

Қазіргі тіл білімінде «этникалық стереотип» терминін В.А.Маслова, О.В.Белова, Р.В.Бухаева «этномәдени стереотип», «этностереотип» терминдерімен мағыналас, мән-дес ұғым ретінде қарастырып, оған

мынандай анықтама береді: «этномәдени стереотип дегеніміз – кез келген ұлттың типтік ерекшеліктерін сипаттайтын түсініктер жиынтығы» [1, 13], «этномәдени стереотип – бұл бағалауыштық мәндегі бейне ғана емес, сонымен бірге дүние бейнесін құрайтын маңызды концепт» [2, 5], «этностереотип – белгілі бір этномәдени ұжым туралы этнотілдік санада тұрақты, стандартты ассоциациялар негізінде жинақталып, коннотациялық бояуы қанық тілдік бірліктер арқылы жарыққа шығатын пайымдаулар жиынтығы» [3, 99]. Демек, этникалық стереотип – этнотілдік деректерде бейнеленген этномәдени ұжым туралы бағалауыштық мәндегі (жағымды-жағымсыз) жиынтық бейне ғана емес, сонымен бірге аксиологиялық дүниетанымы арқылы туындаған ұлттық-мәдени стереотиптердің маңызды көрсеткіші [4, 41].

Этникалық стереотип – этномәдени ұжымның ғасырлар бойы этнотілдік санасында жатталған, аксиологиялық мәнге ие болған таңба. Яғни, этномәдени ұжымның құндылық бағдарына, әлеуметтік-мәдени өміріне, тарихи-саяси жағдайына байланысты қалыптасқан, тілінде рәсімделген лингвомәдени кодтық бірлік.

Этникалық стереотиптің «өзім/өзге» бейнелеріне байланысты туындайтын автостереотип және гетеростереотип деген түрлері кездеседі. Автостереотип – белгілі бір этномәдени ұжымның өзі туралы өздерінің арасында кең тараған мінез-құлқын, ақыл-ой өрісін, құндылық бағдарын кескіндейтін тұрақты

түсініктерінің тілдегі бейнесі болса, гетеростереотип – белгілі бір этномәдени ұжымның әлеуметтік-саяси, мәдени-тарихи қарым-қатынасына байланысты туындаған өзге этномәдени ұжым туралы тұрақты көзқарастарының тілдегі көрінісі болып табылады.

Мысалы, «**Қазақтың ақылы көзінде, қасиеті сөзінде**» паремиясында аталы сөзді киелі культке балайтын қазақ халқының данагөйлік, ділмарлық қасиеттері автостереотиптелсе, «**Türk'ün akli gözünde**» (сөзбе-сөз ауд. *түріктің ақылы көзінде*) паремиясында көзбен көрген нәрсені шындық деп қабылдайтын түрік халқының ұлттық мінезі автостереотиптелген. Ал, «**Türk karar, kılıcı karımaz**» (сөзбе-сөз ауд. *түрік қартайғанмен, оның қылышы ешқашан қартаймайды*) паремиясында түрік халқының қайсарлығы бейнеленген [5, 450].

«**An Englishman word is his bond**» паремиясында да ағылшын халқының ұстамдылығын, өз сөзіне беріктігін сипаттайтын автостереотипі көрініс берген. «**Bond**» (сөзбе-сөз ауд. *байланыс*) – ағылшын этномәдени кеңістігінде сенімнің, келісімнің, достықтың белгісі ретінде рәмізделеді. Ал, «**Түрікмен төрін бермес**» паремиясында қазақ халқының көршілес түрікмен халқы туралы гетеростереотипі бейнеленген. Аталған гетеростереотиптің туындауына түрікмен жұртының салт-дәстүрі негіз болған. **Төр** – атадан-балаға жалғасқан мұрагерге тиесілі сакральді орын саналғандықтан, түрікмендер өзге, бөтен елдің азаматын төріне отырғызбайды [6]. «**Кивать как**

жид на молитве» тұрақты теңеуінде орыс халқының еврей жұрты жайлы гетеростереотипі кескінделген. Аталмыш гетеростереотиптің қалыптасуына еврей халқының діни рәсім кезіндегі бас изеу ишарасы ықпал еткен. *«To have danced at an Irish wedding»* фразеологизмінде ағылшын халқының ирландықтар туралы гетеростереотипі суреттелген. Бұл гетеростереотиптің жасалуына ирландықтардың үйлену тойындағы дәстүрлі биі уәж болған. Түрік тіліндегі *«Çingene çalar, Kürt oynar»* (сөзбе-сөз ауд. *сыған ойнайды, күрт билейді*) паремиясында сауық-сайраншыл сығандар мен күрттердің мінез-құлқы бейнеленіп, жағымсыз мәндегі гетеростереотипін қалыптастырған [5].

Автостереотип пен гетеростереотип этномәдени ұжымның бағалау өлшемдері негізінде пайда болатындықтан, олардың мазмұны эмоционалды-бағалауыштық реңктерге бай келеді.

««Сұраса келе қарын бөле шығады» дейтін қарға тамырлы қазақпыз» (www.samituly.kz).

«Ноунас, русских, душанараспаику: уж если в омут – так с головой!» (Тысяча и две ночи (сборник), 14 б.).

«When two Englishmen meet each other, their first talk is about weather» (Brian Gilliland. His gentle hand, 222 б.).

Қазақ халқы бір-бірімен кездескен, танысқан жерде жеті атасын, нағашы жұртын, құда-жекжатын, т.б. туыс болып шыққанға дейін сұраса, орыс халқы танысқан жерде ішкі жан дүниесін бүкпей, ашық-жарқын әңгіме-

дүкен құрады, ал ағылшын халқының таныстығы ауа-райын тілге тиек етумен басталады. Осындай бағалау аргументтері автостереотиптердің өзгешелігін сипаттауға уәж болған. Мәселен, бірінші прагемада туысшыл қазақ халқының, екінші прагемада ашық мінезді орыс халқының, үшінші прагемада тез тілтабысқыш ағылшын халқының ұнамды жиынтық бейнелері кескінделген.

Кез келген этномәдени ұжым өзінің не өзгенің бейнесін жасау үшін визуалды көрген, таныған, ой елегінен өткізген ақиқат дүниелеріне сүйенеді. Сол ақиқат дүниелер туралы түсініктер мен пайымдаулардың ұнамды не ұнамсыз болуына қарай автостереотип пен гетеростереотиптің жағымды не жағымсыз коннотациялық мазмұны жасалады [7, 71]. Демек, этникалық стереотиптер (автостереотип, гетеростереотип) әр этностың ұлттық-мәдени ерекшелігіне (баспана, киім-кешек, тағам, мінез-құлық, түр-әлпет, т.б.) байланысты қалыптасып, жағымды/жағымсыз коннотациялық мәндерге ие болады.

Әр этностың өзіндік ерекшелігіне байланысты этнотілдік санасында орныққан автостереотиптер мен гетеростереотиптердің жағымды/жағымсыз коннотациялық мәндерін төменде берілген прагемалардан байқауға болады.

Баспанаға қатысты:

«Шаңырақты көтерген,

Жүз түрлі ұлт –

Жүз уықтай» (Ө.Ақыпбекұлы.

Тәуелсіз Қазақстан, 1 б.).

Қазақ киіз үйінің уық саны – кереге қанатына қарай 16-204 аралығында болған. Киіз үй шаңырағының мықтылығына уықтарының беріктігі жауап берген. Осындай ұлттық-мәдени фрейм «*жүз түрлі ұлт – жүз уықтай*» тұрақты теңеуінде орнығып, прагемада Қазақстан туралы жағымды автостереотиптің вербалдануына ықпал еткен. Келтірілген прагемада «*уық*» хремотониміне – тату тұратын ұлт өкілдері (қазақ, орыс, татар, қырғыз, түрік, неміс, т.б.) баланып, ауызбіршілігі жарасқан мемлекеттің бейнесін ассоциациялауға өзек болған.

«Алпауыт күшке ие державалар саяси ойын тақтасындағы көпе-көрнеу озбырлық пен жымысқы жүрістері арқылы *бірнеше жұрттың туырлығын тіліп*, өз тұтастықтарын өздеріне ойран еткізді» (<https://adisteme.kz>).

«*Туырлығы тілінген жұрттар*» фразеологизмінде қазақ халқының жаугершілік заманынан елес беретін фреймі бекіген. Ежелгі ғұрып бойынша жауласқан жақ дұшпанының туырлығын тілгілеп, өзінің бәтуасыз өшпенділігін білдірген [8]. Этномәдени санаға сіңген осындай ойбейне арқылы алпауытты елдердің саяси ойыншығына айналып, өз ішінде есігі ойран, төрі талқан болған мемлекеттер жайлы жағымсыз гетеростереотип қалыптасқан.

«*An Englishman's home is his castle*» паремиясындағы «*castle*» (қамал) хремотонимі – ағылшын халқының тастан тұрғызылған ежелгі зәулім сарайын білдіреді. Ол – Ұлыбританияның ұлттық символы

болып саналады. «*Castle*» хремотонимі – ағылшын этномәдени кеңістігінде беріктік пен қауіпсіздіктің, жұмбақтық пен тыныштықтың нышаны ретінде ұғынылады. Яғни, «*an Englishman's home is his castle*» паремиясында берік қамал ретінде ассоциацияланған «*home*» (үй) хремотонимі – ағылшын халқының жүрегі, өзгелерден оқшауландыратын жұмбақ әлемі, жұмағына айналған рухани қорғаны ретінде кескінделіп, жағымды этикалық бағалау мәніндегі өз бейнесін (автостереотип) сипаттауға негіз болған.

Тағамға қатысты:

«Қазақ неге жиған-терген ырысын, *Жеті нандай үлестірді маңайға?*» (<https://arka-azhary.kz>).

«*Жеті нан*» гастронимі – қазақ халқының ұннан әзірленіп, майға пісіретін рәсімдік тағамын білдіреді. Дәстүрлі қазақы ортада жеті нанды жұма күндері пісіріп, құран оқытып, «*аруақтарға тие берсін*» деген ниетпен көрші-қолаңға үлестіреді. «*Жеті нан*» гастронимі – қазақ этномәдени кеңістігінде құдайы садақа ретінде рәмізделген. Келтірілген прагемада «*жиған-терген ырысын жеті нандай үлестірген қазақ*» фразеологизмі арқылы қолы ашық, аңғал қазақ халқының ұнамсыз этикалық бейнесі айшықталған.

«Здесь русским духом пахнет. *Хлеб-соль водит!*» (Л. Алексеева. В деревне, 49 б.).

«*Водить хлеб-соль*» (нан мен тұз алып шығу) жосыны – орыс ұлттық мәдениетінде қонақжайлықты

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

тұспалдайды. Аталған жосын бойынша орыс халқы қадірлі мейманды нан-тұзбен қарсы алып, оған нан мен тұздан ауыз тигізеді. Осы жосынның ұлттық-мәдени фреймі **«Русский человек хлеб-соль водит»** паремиясында бекіп, меймандос орыс ұлтының ұнамды жиынтық бейнесін кескіндеуге уәж болған.

«Yes, they're **a lime-juicers**» (L.L. Норе. The moving picture girls at Sea, 116 б.).

Келтірілген мысалда американдықтардың ағылшын халқы туралы жағымды гетеростереотипі бейнеленген. Бұл гетеростереотиптің туындауына байырғы британ кемелерінің ас мәзірінде кеңінен қолданылған **lime juice** (лайм шырыны) сусыны арқау болған.

Ұлыбритания елінде шай ішудің өзіндік этикеттік жосындары мен уақыттық атаулары қалыптасқан. Мысалы, таңғы шай – **«breakfast tea»**, сәске түстегі шай – **«low tea»** (төмен шай), тал түстегі шай – **«high tea»** (жоғары шай), кешкі бестегі шай – **«five o' clock tea»** деп аталған. **«High tea»** мен **«five o' clock tea»** – отбасы мүшелерінің басын біріктіретін рәсімдік шайы. Осыған орай, **«five o' clock tea»** (нол. **Faifoklok**) дәстүрі – поляк этномәдени санасында ағылшын халқы туралы жағымды гетеростереотиптің жасалуына ықпал еткен.

Киім-кешекке қатысты:

«Ала шапандылар» экономикалық кеңістіктің ұтымды тұстарын түсінді (<https://qazaqstan.tv.news>).

«Ала шапандылар» фразеологизмінде қазақ ұлтының

көршілес өзбек жұрты туралы ұлттық-мәдени түсінігі бейнеленген. **Ала шәйі шапан** – өзбек халқының ұлттық киімін рәміздейтін вестоним ретінде қазақ этномәдени санасында гетеростереотипін қалыптастырған.

«Айыр қалпақтылар» ойын талаптарымен келіспей, тіпті додаға шықпай қойды» (КТК жаңалықтары, 21.08.2017).

«Айыр қалпақтылар» фразеологизміндегі **«айыр қалпақ»** вестонимі – қырғыз халқының ақ киізден тігілген ұлттық бас киімін білдіреді. **Ол** – қазақ этномәдени санасында қырғыз ұлтын бейнелейтін вестоним ретінде қатталып, гетеростереотиптің жасалуына арқау болған.

Түр-әлпетке қатысты:

«Қаракөз» (қазақ қызы), **«қарадомалақ»** (қазақ баласы), **«голубоглазые»** (орыстар), **«узкоглазые»** (қытайлар), **«lily-white»** (ағылшындар мен американдықтар), **«yellow man»** (қытайлықтар), **«gündüz feneri»** (африкандықтар), **«beyaz Türk»** (ақ түрік), **«siyah Türk»** (қара түрік), **«Gerçi nâzikdür o pâkîze beden»** (еврей қыздары) т.б. секілді этномәдени ұжым өкілдерінің түр-әлпеті негіз болған автостереотиптер мен гетеростереотиптерді жатқызуға болады.

Түйіндей келгенде, әр халықтың этнотілдік санасында жатталған этникалық стереотиптерді (автостереотип, гетеростереотип) өзі не өзге этномәдени ұжым туралы бағалауыштық мәндегі жиынтық бейнелер деуге болады.

A.S. Mýrzinova, A.O. Tymbolova

*1QazUQyzPÝ, qazaq til biliminiń teoriasy men ádistemesi
kafedrasynyń aǵa oqytýshysy, PhD, msai2013@mail.ru*

2Ál-Farabı atyndaǵy QazUY, f.ǵ.d., profesory, tumbolova@mail.ru

ETNIKALYQ STEREOTIPTERDİŇ LINGVOMÁDENI SIPATY

Antropoózeptik baǵytqa negizdelgen til bilimi júesinde etnikalyq stereotipterdiń aksıologıalyq tabıǵatyn aıqyndaı – til men mádeniettiń ózara bایلansyn jeke-dara qarastyrmaı, keshendi túrde zertteıge baǵyt-baǵdar beredi, ári qazirgi jahandany úderisindegi ultaralyq, mádenietaralyq, ekonomıkalyq, áleýmettik-saıası qaqtyǵystardy boldyrmaıǵa, ulttyq tilder men mádenietter suhbattastyǵyn durys uıymdastyrǵa, etnomádeni tutastyq pen turaqtylyqty berik saqtaıǵa jol ashady.

Qazirgi til biliminde «etnikalyq stereotıp» terminin V.A.Maslova, O.V.Belova, R.V.Býhaeva «etnomádeni stereotıp», «etnostereotıp» terminderimen maǵynalas, mándes uǵym retinde qarastyrıp, oǵan mynandaı anyqtama beredi: «etnomádeni stereotıp degenimiz – kez kelgen ulttyń tıptik erekshelikterin sıpattatyn túsinikter jıyntyǵy» [1, 13], «etnomádeni stereotıp – bul baǵalaıyshtyq mándegi beine ǵana emes, sonymen birge dúnie beinesin quraityn mańyzdy konsept» [2, 5], «etnostereotıp – belgili bir etnomádeni ujym túraly etnotildik sanada turaqty, standartty asosıasıalar negizinde jınaqtalyp, konotasıalyq boıaıy qanyq tildik birlikter arqyly jaryqqa shyǵatyn paıymdaıylar jıyntyǵy» [3, 99]. Demek, etnikalyq

stereotıp – etnotildik derekterde beinelengen etnomádeni ujym túraly baǵalaıyshtyq mándegi (jaǵymdy-jaǵymsyz) jıyntyq beine ǵana emes, sonymen birge aksıologıalyq dúnietanymy arqyly túyndaǵan ulttyq-mádeni stereotipterdiń mańyzdy kórsetkishi [4, 41].

Etnikalyq stereotıp – etnomádeni ujymnyń ǵasyrlar boıy etnotildik sanasynda jattalǵan, aksıologıalyq mánge ie bolǵan tańba. Iaǵni, etnomádeni ujymnyń qundylyq baǵdarına, áleýmettik-mádeni ómirine, tarihi-saıası jaǵdaıynabaılanystyqalyptasqan, tilinde rásimdelgen lingvomádeni kodtyq birlik.

Etnikalyq stereotiptiń «ózim/ ózge» beinelere baılanysty túyndaıtyn avtostereotıp jáne geterostereotıp degen túrleri kezdesedi. Avtostereotıp – belgili bir etnomádeni ujymnyń ózi túraly ózderiniń arasynda keń taraǵan minez-qulqyn, aqyl-oi órisin, qundylyq baǵdarın keskindetin turaqty túsinikteriniń tildegi beinesi bolsa, geterostereotıp – belgili bir etnomádeni ujymnyń áleýmettik-saıası, mádeni-tarihi qarym-qatynasyna baılanysty túyndaǵan ózge etnomádeni ujym túraly turaqty kózqarastarynyń tildegi kórinisi bolyp tabylady.

Mysaly, «Qazaқтың ақылы көзінде, қасиетісөзінде» паремиясында аталысөздікіелі күлтке балайтын қазақ халқының данағойлік, дилмарлық қасиеттері автостереотиптесе, «Түрк'үн ақлы gözünde» (сөзбе-сөз айд. түріктің ақылы көзінде) паремиясында көзбен көрген нәрсені шындық деп қабылдайтын түрік халқының ұлттық мінезі автостереотиптелген. Ал, «Түрк карır, кılıcı карımaz» (сөзбе-сөз айд. түрік қартайғанмен, оның қылышы ешқашан қартаймады) паремиясында түрік халқының қайсарлығы белеленген [5, 450].

«An Englishman word is his bond» паремиясында да ағылшын халқының ұстамдылығын, өзсөзіне беріктігін сипаттайтын автостереотипі көрініс берген. «Bond» (сөзбе-сөз айд. байланыс) – ағылшын этномәдени кеңістігінде сенімнің, келісімнің, достықтың белгісі ретінде рәмізделеді. Ал, «Түрікмен тóрін бермес» паремиясында қазақ халқының көршілес түрікмен халқы тóралы гетеростереотипі белеленген. Аталған гетеростереотиптің тóйындағына түрікмен жұртының салт-дәстүрі негіз болған. Тóр – атадан-балаға жалғасқан мұрагерге тиесілі сакралді орын саналғандықтан, түрікмендер өзге, бóтен елдің азаматын тóрине отырғызбайды [6]. «Kıvat kak jıd na molıtve» тұрақты теңейінде орыс халқының еврей жұрты жайлы гетеростереотипі кескінделген. Аталмыш гетеростереотиптің қалыптасына еврей халқының діні рәсім кезіндегі бас ізей ішарасы ықпал еткен. «To have danced at an Irish wedding» фразеологиясында ағылшын халқының ирландықтар тóралы гетеростереотипі сýреттелген. Бул гетеростереотиптің жасалына ирландықтардың ұйлену тóйындағы дәстүрлі бұл жай болған. Түрік тіліндегі «Çingene çalar, Kürt oynar» (сөзбе-сөз айд. сыған

ойнады, күрт біледі) паремиясында сауық-сайраншыл сығандар мен күрттердің мінез-құлқы белеленіп, жағымсыз мәндегі гетеростереотипін қалыптастырған [5].

Автостереотип пен гетеростереотип этномәдени ұжымның бағалауы олшемдері негізінде пайда болатындықтан, олардың мазмұны эмоционалды-бағалауыстық реңктерге бай келеді.

««Surasa kele qaryn bóle shygady» deitin qarğa tamyrlı qazaqpyz» (www.samituly.kz).

«No ý nas, rýsskih, dýsha naraspashký: ýj eslı v omýt – tak s golovoı!» (Tysácha ı dve nochı (sbornık), 14 b.).

«When two Englishmen meet each other, their first talk is about weather» (Brian Gilliland. His gentle hand, 222 b.).

Қазақ халқы бір-бірімен кездескен, таньсан жерде жеті атасын, нағашы жұртын, қуда-жекжатын, т.б. тóйс болып шыққанға дейін сураса, орыс халқы таньсан жерде ішкі жан дүниесін бүкпеі, ашық-жарқын аңғиме-дүкен қурары, ал ағылшын халқының таньстығы айырайын тилге тек етýмен басталады. Осындай бағалау аргýменттері автостереотиптердің өзгешелігін сипаттауға ýай болған. Мәселен, бірінші пражемлада тóйsshыл қазақ халқының, екінші пражемлада ашық мінезді орыс халқының, úшінші пражемлада тез тилтабысқыш ағылшын халқының ұнамды жұнтық белелері кескінделген.

Кез келген этномәдени ұжым óзіннің не óзгенің белесін жасай úшін визýалды көрген, таньған, оі елегінен óткізген ақиқат дүниелеріне сýенеді. Салақиқат дүниелертóралы тóсиніктер мен пайымдаýлардың ұнамды не ұнамсыз болына қарай автостереотип пен гетеростереотиптің жағымды не жағымсыз

konotasialyq mazmuny jasalady [7, 71]. Demek, etnikalyq stereotipter (avtostereotip, geterostereotip) ár etnostyń ulttyq-mádeni ereksheligine (baspana, kiim-keshek, taǵam, minez-qulyq, túr-álpet, t.b.) bایلanysty qalyptasyp, jaǵymdy/jaǵymsyz konotasialyq mánderge ie bolady.

Ár etnostyń ózindik ereksheligine bایلanysty etnotildik sanasynda ornypqan avtostereotipter men geterostereotipterdiń jaǵymdy/jaǵymsyz konotasialyq mánderin tórende berilgen pragemalardan baıqaýǵa bolady.

Baspanaǵa qatysty:

«Shańyraqty kótergen,

Júz túrli ult –

Júz ýyqtaı» (Ó.Aqypbekuly. Táýelsiz Qazaqstan, 1 b.).

Qazaq kiiz úiniń ýyq sany – kerege qanatyna qaraı 16-204 aralyǵynda bolǵan. Kiiz úi shańyraǵynyń myqtylyǵyna ýyqtarynyń beriktigi jaýap bergen. Osyndaı ulttyq-mádeni freim «júz túrli ult – júz ýyqtaı» turaqty teńeyinde ornýgyp, pragemada Qazaqstan týraly jaǵymdy avtostereotiptiń verbaldanýyna yqpал etken. Keltirilgen pragemada «ýyq» hrematonimine – tatý turatyn ult ókilderi (qazaq, orys, tatar, qyrǵyz, túrik, nemis, t.b.) balanyp, aýyzbirshiligi jarasqan memlekettiń beinesin asosiasialaýǵa ózek bolǵan.

«Alpaýyt kúshke ie derjavalар саіасі оіуп тақтасындаǵы kópe-kórney ozbyrlyq pen jymysqy júristeri arqyly birneshe jurttýń túrlyǵyn tilip, óz tutastyqtaryn ózderine оіап еtkizdi» (<https://adisteme.kz>).

«Túrlyǵy tilingen jurttar» frazeologizminde qazaq halqynyń jaýgershilik zamanynan eles беретin freimi

bekigen. Ejelgi ǵuryp boıynsha jaýlasqan jaq dushpanynyń túrlyǵyn tilgilep, óziniń bátýasыз óshpendiligin bildirgen [8]. Etnomádeni sanaǵa sińgen osyndaı oıbeine arqyly alpaýytty elderdiń саіасі оіупшыǵyna aınalyp, óz ishinde esigi оіап, tóri talqan bolǵan memleketter jaıly jaǵymsyz geterostereotip qalyptasqan.

«An Englishman's home is his castle» paremiasyndaǵy «sastle» (qamal) hrematonimi – aǵylshyn halqynyń tastaп turǵyzylǵan ejelgi záylim sarayın bildiredi. Оі – Ulybritanianyń ulttyq simvoly bolyp sanalady. «Castle» hrematonimi – aǵylshyn etnomádeni keńistiginde beriktik pen qaýipsizdiktiń, jumbaqtyq pen tynyshtyqtyń nyshany retinde uǵynylady. Іаǵн, «an Englishman's home is his castle» paremiasynda berik qamal retinde asosiasialanǵan «home» (úi) hrematonimi – aǵylshyn halqynyń júregi, ózgelerden oqshaýlandyratyn jumbaқ álemi, jumaǵyna aınalǵan rýhanı qorǵany retinde keskindelip, jaǵymdy etikalyq baǵalaý máindegi óz beinesin (avtostereotip) sıpattaýǵa negiz bolǵan.

Таǵамǵа qatysty:

«Qazaq nege jıǵan-tergen yrysın,

Jeti nandaı úlestirdi mańaıǵa?» (<https://arka-azhary.kz>).

«Jeti nan» gastronomimi – qazaq halqynyń unnan ázirilenip, maıǵa pisiriletin rásimdik taǵamın bildiredi. Dástúrli qazaqy ortada jeti nandy juma kúnderi pisirip, quran oqytyp, «arýaqtarǵa tie bersin» degen nietpen kórshiqolańǵa úlestiredi. «Jeti nan» gastronomimi – qazaq etnomádeni keńistiginde qudaıy sadaqa retinde rámisdelgen. Keltirilgen pragemada «jıǵan-tergen yrysın jeti nandaı

úlestirgen qazaq» frazeologizmi arqyly qoly ashyq, ańgal qazaq halqynyń unamsyz etikalyq beinesi aishyqtalǵan.

«Zdes rýsskim dýhom pahnet. Hleb-sol vodit!» (L. Alekseeva. V derevne, 49 b.).

«Vodit hleb-sol» (nan men tuz alyp shyǵy) josyny – orys ulttyq mádeniетinde qonaqjailyqty tuspaldady. Atalǵan josyn boıynsha orys halqy qadirli meimandy nantuzben qarsy alyp, oǵan nan men tuzdan ayyz tıgizedi. Osy josynnyń ulttyq-mádeni freimi «Rýsski chelovek hleb-sol vodit» paremiasynda bekip, meimandos orys ultynyń unamdy jıyntyq beinesin keskindeyge ýaj bolǵan.

«Yes, they're a lime-juicers» (L.L.Hope. The moving picture girls at Sea, 116 b.).

Keltirilgen mysalda amerikandyqtardyń aǵylshyn halqy týraly jaǵymdy geterostereotipi beinelengen. Bul geterostereotiptiń týndaýyna baıyrǵy britan kemeleriniń as mázirinde keńinen qoldanylǵan lime juice (laim shyryny) sýsyny arqaý bolǵan.

Ulybritania elinde shai ishýdiń ózindik etikettik josyndary men yaqyttyq ataýlary qalyptasqan. Mysaly, tańgy shai – «breakfast tea», sáske tústegi shai – «low tea» (tómen shai), tal tústegi shai – «high tea» (joǵary shai), keshki bestegi shai – «five o' clock tea» dep atalǵan. «High tea» men «five o' clock tea» – otbasy músheleriniń basyn biriktiretin rásimdik shaiy. Osyǵan orai, «five o' clock tea» (pol. Faifoklok) dástúri – polák etnomádeni sanasynda aǵylshyn halqy týraly jaǵymdy geterostereotiptiń jasalýyna yqpал etken.

Kiim-keshekke qatysty:

«Ala shapandylar ekonomikalyq keńistiktiń utymdy tustaryn túsindi» (<https://qazaqstan.tv.news>).

«Ala shapandylar» frazeologizminde qazaq ultynyń kórshiles ózbek jurty týraly ulttyq-mádeni túsiniǵi beinelengen. Ala shái shapan – ózbek halqynyń ulttyq kiimin ráimizetin vestonım retinde qazaq etnomádeni sanasynda geterostereotipin qalyptastyrǵan.

«Aıyr qalpaqtylar oıyn talaptarymen kelispeı, tipti dodaǵa shyqpaı qoidy» (KTK jańalyqtary, 21.08.2017).

«Aıyr qalpaqtylar» frazeologizmindegi «aıyr qalpaq» vestonımı – qyrǵyz halqynyń aq kizden tigilgen ulttyq bas kiimin bildiredi. Ol – qazaq etnomádeni sanasynda qyrǵyz ultyn beineletin vestonım retinde qattalyp, geterostereotiptiń jasalýyna arqaý bolǵan.

Túr-álpetke qatysty:

«Qarakóz»(qazaqyzy), «qaradomalaq» (qazaq balasy), «golýboglazye» (orystar), «ýzkoglazye» (qytaılar), «lily-white» (aǵylshyndar men amerikandyqtar), «yellow man» (qytaılyqtar), «gündüz feneri» (afrikandyqtar), «beyaz Türk» (aq túrik), «siyah Türk» (qara túrik), «Gerçi nāzıkdür o pākīze beden» (evrei qyzdary) t.b. sekildi etnomádeni ujym ókilderiniń túr-álpeti negiz bolǵan avtostereotipter men geterostereotipterdi jatqyzýǵa bolady.

Túindeı kelgende, ár halyqtyń etnotildik sanasynda jattalǵan etnikalyq stereotipterdi (avtostereotip, geterostereotip) ózi ne ózge etnomádeni ujym týraly baǵalaýyshtyq mándegi jıyntyq beinelер deýge bolady.

*Арайлым Ботанқызы
ШОРМАҚОВА*

*PhD, ҚР ҰҒА Ғылыми
журналдар шығару бөлімінің
меңгерушісі*

КӨРКЕМ ДИСКУРСТАҒЫ КОНЦЕПТІЛЕРДІҢ КӨРІНІСІ (Ә.КЕКІЛБАЕВТЫҢ «БІР ШОҚ ЖИДЕ» ПОВЕСІ БОЙЫНША)

Әлемнің бейнесі – адамның дүниетанымындағы негізгі элемент, адамның шынайы әлемді қабылдауы, оның тілдік әрі нақты бейнесі, өмірлік іс-әрекетінің белгісі. Соңғы уақытта «әлемнің бейнесі» ғылыми айналысқа еніп, гуманитарлық ғылымдардың әр тарауында өзінше зерттеле бастады. Өйткені ақпараттық коммуникация заманы ұлттық дүниетаным мен ұлттық құндылықтарға бет бұрғызды. Әр ғылым саласындағы ғалымдарды бір арнаға тоғыстаратын ортақ пікір: «әлемнің бейнесі» – ақиқат болмыс туралы әр халықтың қоғамдық санасындағы жиынтық білімі» екендігі. Ал оны зерттеп-тануда танымдық лингвистиканың алатын орны ерекше. Әр елдің дүниені тануы әралуан болғандықтан, әр халықтың мәдениеті оның тілінде кодталады. Ол кодтарды қазіргі тіл білімінде ерекше қарқынмен зерттеліп жатқан концептілер арқылы ашуға болады. «Концепт–адамсанасының ойлау бірліктері

мен психикалық ресурстарын, білім мен тәжірибенің бейнелі көрсеткіштерін құрайтын, хабарлы құрылымдарды түсіндіруге мүмкіндік беретін когнитивті, және лингвомәдениеттанымдық лингвистикалардың негізгі ұғымдарының бірі». Концепт туралы ғалымдардың ойы – әртүрлі. Орыс тіл білімінде кейбірі оны термин ретінде қарастырса (В.И. Карасик, С.А. Аскольдов), енді біреулері (Д.С. Лихачев, В.Т. Москвин) ұғыммен теңестіреді. В.А.Маслова концептіні жеке тұлғалық концептілер, адамдардың жас ерекшеліктеріне байланысты концептілер, жалпыұлттық концептілер деп таратады.

«Концепт» терминін тіл аясындағы мәселелерге қатысты пайдалануды өткен ғасырдың бірінші жартысында тұңғыш рет орыс философы С.А.Аскольдов ұсынған. Ол «Концепт и слово» атты еңбегінде концептіні былайша ұғындырады: «...мысленное образование, которое замещает

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

нам в процессе мысли неопределенное множество предметов одного и того же рода». Осымен сабақтастырып, В.З.Демьянков, Ю.С.Степановұғым мен концептінің ара жігін ажырата қарастырады. Осы тектес концепт туралы пікірлердің ішінен қазіргі кезде көптеген ғалымдар тарапынан қолдау тауып, ғылыми тәжірибеде қолданылып жүрген – А.Вежбицкаяның анықтамасы. Ғалым концептіні адамның әлем туралы тиянақталған мәдени түсініктері бейнеленген және атаулары бар ғаламның тілдік бейнесі ретінде таниды.

Отандық тіл білімінде концепт ұғымына қатысты мәселелерді Н.Уәлиев, З.Ахметжанова, Ж.Манкеева, Қ.Жаманбаева, Г.Смағұлова, Г.Снасапова, М.Күштаева, С.Жапақов, А.Ислам, Н.Аитова, Ж.Жампейісова, Э.Оразалиева, Г.Мұратова, Б.Тілеубердиев т.б. ғалымдар өз еңбектерінде жан-жақты қарастырады.

Зерттеуші А.И. Карасик концептілерді когнитивтік және мәдени деп ажыратып, когнитивті концептілерді қоршаған ортадағы шындықты құрылымдап және оны қайта құратын индивидуалды мазмұнды болып келетін менталды құрылымдар ретінде анықтаса, ал мәдени концептілер сол мәдениеттің өзіндік ерекшеліктерін бекітетін ұжымдық мазмұнды болып келетін менталды құрылымдар деп түйген. Мазмұндық тұрғыдан концептілерді параметрлік және параметрлік емес менталды бірліктер деп ажыратады. «Параметрлік концептілерге объектілердің әр түрлі шынайы сипаттамаларын салғастыратын классификациялаушы

категория ретінде қызмет ететін концептілер жатады (кеңістік, уақыт, сандар, сапа және т.б.). Параметрлік емес менталды бірліктерге заттық мазмұндағы концептілер жатады. Параметрлік емес концептілер регулятивті (мазмұнында басты орын құндылықтық компонент болатын концептілер, мысалы, бақыт, міндет және т.б.) және регулятивті емес (әр түрлі сипаттағы синкретті менталды бірліктер: саяхат, сыйлық және т.б.)».

Ғалымның пікірінше, нақты бір халықтың менталитетінің өзіндік ерекшеліктерін танып-білуде регулятивті концептілердің қосар үлесі зор. Регулятивті концептілер, оларға өзін-өзі ұстауда басты бағдар ретінде сүйеніп маңызды концепт санайтын тілдік тұлғалардың өрісінің қаншалықты, қандай деңгейде болуына байланысты әр түрлі болып келеді. Мәселен, олар әмбебап (ақиқат, жақсылық, сұлулық) болуы мүмкін, сонымен қатар ұлтқа тән – жан, тағдыр, сағыныш сияқты және әлеуметтік тұрғыдан ерекше маңызға ие – ақылдылық, ар-намыс тәрізді концептілер болса, барша адамзатқа тән құндылықтардың жеке-авторлық модификацияларын да қамтиды. «Көп өлшемді менталдық құрылым бола отырып концепт үш маңызды өлшемге, яғни бейнелі (образный), ұғымдық (понятийный) және құндылық (ценностный) өлшемдерге ие» – дей келе, оларды былайша сипаттайды: концептінің бейнелік жағы дегеніміз – біздің жадымызда бейнелетін оқиғалардың, құбылыстардың, заттардың, көру, есту, дене арқылы сезіну (тактильдік), дәм, иіс, түйсігі арқылы қабылданатын сипаттамалары, тәжірибелік білімнің релеванттық белгілері. Ұғымдық жағы

– концептінің тілде бекітілуі, оның белгіленуі, сипатталуы, белгілік құрылымы, дефинициясы, нақты концептінің ешқашан оқшау өмір сүрмейтін концептілер қатарына қатысты салыстырмалық сипаттамасы. Концептінің құндылық жағы – бұл психикалық құрылымының жеке адам үшін де, ұжым үшін де маңызды болуы. Құндылық аспектісінде қарастырылатын концептілердің жиынтығы ғаламның құндылық бейнесін жасайды». Яғни концептінің бейнелік көрінісі – объектінің көру, иіскеу, сезіну, және т.б. сипаттамалары сияқты когнитивтік белгілер қатарына ие. Бұл белгілер түйсік арқылы қабылданып, адам және табиғат әлеміндегі басқа объектілерді түсіндіруші рөлінде көрініс табады.

Енді осы концептілер таралуы жағынан әлемдік, жалпы халықтық, әлеуметтік топтық және жеке авторлық болып бөлінеді. Авторлық концепт дегенде біздің көңілімізді бірден аударған Әбіш Кекілбаевтың «Бір шоқ жиде» шығармасы.

Заманымыздың заңғары Әбіш Кекілбаев – адам жанының шындығын танудың алуан түрлі тәсілін шеберлікпен игерген, терең философиялық ойларды ұлттық ұғыммен бере алған философ жазушы. Оның кейіпкерлері өзіне тән өмірі, тағдыры, мінез-құлқы бар қазақ халқының толыққанды өкілдері. Сондықтан да олардың әрқайсысы ұлттық ерекшелігімен көрінеді. Жазушының шеберлігі – кейіпкер дүниесінің тереңіне баруы, кейіпкерінің жеке басындағы түрлі сезім иірімін сипаттай отырып, олардың іс-әрекетіне баға беруі, ішкі толғанысын, жан күйзелісін, жүрек тебіренісін қара сөз күдіреті арқылы

толғап жеткізуі. Осы шебер қаламгерлігі «Бір шоқ жиде» повесінде де анық байқалады. Жалпы концептілер әсіресе түр-түс атауларында, сандық символикада, туыстық атауларда, зоонимдер мен фитонимдерде анық көрініс табады. Соның ішінде «жердің төсін еміп, жемісін теріп жеген» қазақтар үшін өсімдіктердің алатын орны ерекше. Біздің халқымыздың өмірі өсімдіктермен тығыз байланысты, себебі қазақтың тарихи қалыптасқан дәстүрлі шаруашылық – көшпелілікке негізделген мал шаруашылығы екені белгілі. Мал жағдайына байланысты шығысы мен батысына ұшқан құстың қанаты талатын ұлан-байтақ жерде көшпенді ғұмыр кешкен қазақ қауымы осы өлкелердегі өсімдіктерді де жақсы білгенін айта келіп, орыс миссионері Ф.Щербина былай деп жазады: «Казах – превосходный ботаник: у него существует довольно сложная и разнообразная номенклатура для обозначения разного рода растений и широкое знакомство с кормовым значением каждого растения для разных видов скота и в разные времена года... Казахи вообще умеют превосходно пользоваться не только разными видами растений, но и различными частями степи. Малының бабы жер түгіне байланысты болғандықтан: шаруа құлағы жусанда; караматау болса, тоқты егіз табар т.с.с. тұрақты тіркестерді қалыптастырған. Қазақтың халық шипагерлігінің осыдан 600 жылдай бұрын сонау XV ғасырда Қазақ хандығы туын тіктеген кезден бастап-ақ ілім-ғылым негізі қаланғанын қара үзген шипагер Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» атты медициналық

энциклопедиялық еңбегі айқындап берді. Шипагерлік баян халықпен қауышқанға дейін өсімдіктердің қазақша атаулары жөнінде ақпарат беретін еңбек Н.И.Анненковтың 1878 жылы жарық көрген «Ботанический словарь» деген кітабы делініп келді. Өсімдіктердің қазақ тіліндегі халық атауларын жинап, жариялауға алғашқы кезде шетелдік ботаник-ғалымдар көп еңбек сіңірген. Мәселен, И.В.Ларин (1930), Н.В.Павлов (1947) еңбектерінде 300-ге жуық өсімдік атаулары берілген. Одан кейін оның саны «Орысша-қазақша сөздікте» (1954) және С.Арзымбетов (1955) пен Т.Мұсақұловтың (1959, 1960) сөздіктерінде толықтырыла түскен. 9 томдық «Қазақстан флорасы» (1956-1966) деген кітапқа енген 5630 өсімдік түрлерінің 350-нің ғана қазақша атаулары келтіріліпті. Ал 1977 жылғы С.А.Арыстанғалиев пен Е.Р.Рамазановтың «Қазақстан өсімдіктері» атты кітабында республикада өсетін 126 тұқымдастың, 1024 туыстың және 5685 түрдің қазақ тіліндегі атаулары келтіріліп, 64 тұқымдасқа халық атаулары қабылданып, 25 тұқымдасқа жаңа атау ұсынылған. Одан кейін 2002 жылы С.Арыстанғалиев «Қазақстан өсімдіктерінің қазақша-орысша-латынша атаулары сөздігінде» гүлді өсімдіктердің 1022 туысы мен 5647 түрінің қазақ тіліндегі халықтық және ғылыми атаулары келтірілген. 30 томдық «Қазақша-орысша, орысша-қазақша терминологиялық сөздікте», 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде», 10 томдық «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі» және өзге де ғылыми еңбектерде өсімдіктердің қазақ тіліндегі атаулары біршама жүйеленген. Десе де бұл еңбектердің барлығында фитонимдердің денотативті мағыналары

негізге алынып, тек термин төңірегінде қарастырылған.

Жиде бір сөзбен айтқанда көп жемістің бірі. Бірақ жазушы шығармасын осы өсімдіктің атымен атап, жиде ағашын жан-жақты көрсетіп, концепт деңгейіне дейін көтерген. 15 томдық «Қазақ әдеби тілінің сөздігінде» жидеге мынадай анықтама береді:

1. Ыстық жерде өсетін, қызыл-қоңыр түсті жеміс ағашы. Өзен бойындағы жиде, тал, қамысты қойнауларға кіріп, көзден ғайып болды (І.Есенберлин, Жанталас). Қарауытқан бейне жиде ағашының тасасына сіңіп, лезде ғайып болды (Т.Бедияров, Солдат сыры).

2. Жиде ағашының сырты жылтыр, қызғылт-қоңыр түсті сопақша жемісі. Көз жасы тамған жеріне, Қарақат өніп қаулаған, Аяғы тиген жеріне, Жиде болып жайнаған (Манас). Жиде жемісінен ішек-асқазан ауруларына шипа болатын тұнба дайындалады (қазақ тілі терминдерінің салалық ғылыми түсіндірме сөздігі. тамақ).

3. сөйлеу. Жейде. Жылқы жияр Қозыкем айғай салып, құрығына жидесін байлап салып (Қозы Көрпеш-Баян сұлу).

4. Өсімдік <латын. elaeagnus> Жиде тұқымдасына жататын жапырақ тастайтын ағаш немесе бұта өсімдіктер туысы. Жиде өсімдігінің этимологиясын іздеу барысында мына бір деректі ұшырастырдық: «Жиде атауының шығуын Усундардың сақалшашының жирен-қызғылт болуы және «усундар» өмір сүрген жерлерде үнемі жиде ағашының өсуі, «усун-дардың» қытайлық «чиди» атауының түркі тілдеріндегі нұсқасы – жиде атауының жемісі қызғылт түсті ағаштың атауына айналуымен

байланыстырады. Жиде фитониміне есімдерден қатыстық сын есім жасайтын «лі» өнімді жұрнағының жалғануынан, «жидесі көп жер» мағынасын білдіретін «Жиделі» атауы пайда болса керек. чи – «қызыл» деген мағынаны білдіретін хун тайпасын құраған Ландықтар тіліндегі атау». Бұл көп болжамдардың бірі ғана.

«Бір шоқ жиде» шығармасында Тілеу қарт ешкімге жәбірі жоқ, қолынан келсе көмегін аямайтын, ұста, шебер адам. Өзінің қарапайым тіршілігінде адамдардан көп алғыс алған кісі. Сол Тілеу қарттың жалғыз ұлы соғыстан қайтпай, бәйбішесі екеуі үлкен қайғыға түскенде, әйелінің жеңгесі қырқынан шықпаған перзентін бауырларына салып береді. Ұлдың атын Тұяқ қойып, оны өмірінің соңына дейін тәрбиелеп, өсіреді, үйлендіріп, немерелі болғанда, риза кейіппен өмірден озады. Жазушы кейіпкердің өмірін асқан шеберлікпен, шығармаға реңк бере отырып, бейнелеп жеткізеді. Повест тақырыбының «Бір шоқ жиде» аталуында үлкен философиялық ой жатыр. Шығармада Тілеу қарттың өмірі жидемен салыстырмалы түрде көрініс алады. Яғни қазіргі ғылым тілімен айтқанда, космоцентризм заңдылығы бойынша адам мен табиғат бір-бірімен өте байланысты, тығыз қарым-қатынаста. Космоцентризм – адам, табиғат, жануарлар әлемі, өсімдіктер әлімі, бір сөзбен айтқанда барша жанды-жансыздың тығыз байланысы. Олардың барлығы бір айналыммен бір-біріне әсер етеді, бір заңдылыққа бағынады. Адам мен табиғат біртұтас нәрсе, бұл екі тіршіліктің өмір сүру заңдылығы да бірдей: өмірге келеді, өсіп-өнеді, артына

ұрпақ қалдырады, қартайып, өмірден озады. Қарттың өмір сүрген топырағында жиде ағашы өседі. Жиде де сол топырақтан өніп шықты, талай жыл адамдарға жемісін беріп, саясын төкті. «Ол кезде тек осы кішкене бұлақ басында ғана емес, орпасы мен ызасы қалың бұл төңіректің қай жүлгесінде де шоқ-шоқ жиде көп өсіпті. Кейін азайып, осы кішкене жақпарға ғана тұяқ тірепті. Анау жылдары мұндағы ағаштың саны оннан асатын сияқты еді. Қазір бесеуі ғана қапты. Оның да біреуінің тамыры семіп, қуара бастаған». Сол секілді Тілеу қарттың ата-бабасының өз заманында біршама өсіп-өнгені, бірақ осы бірнеше атадан бері бұл әулетке бір қырсық жабысқандай, ары кетсе үш-төрт түтіннен артпай келетіні айтылады. «Өтеу тұқымының мынау ұлан-асыр дүниеден иемденгені осы бір екі зират пен бір жұрт. Өтеудің өлі ауылдарының қарасы мол болғанымен тірі аулының қарасы ешқашан төрт-бес үйден асып көрген емес». Сол көп түтіннің орнында қазір қарайған зираттардың қалуы соның бір көрінісі. Қазақ танымында концептілік деңгейге көтерілген өсімдіктер аз емес. Мысалы, «жусан», «қарағай», «бетеге», «көде» т.б. Жоғарыда айтып өткеніміздей жиде ағашы жалпы халықтық концепті емес, жеке авторлық концепті. Осыған көз жеткізу үшін қыркүйек-қазан айларында, лингвистика мамандығында оқитын 2-курс магистранттарынан, А.Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институтының ғылыми қызметкерлерінен, филология факультетінің 4-курс студенттерінен, бір сөзбен айтқанда, қазақ тілді ортада өскен, қазақ тілінде білім алған, қазақытәрбиеалған 18-70 жасаралығындағы

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

50 адамнан, 2-5 минут аралығында қысқаша сауалнама алдық. Сауалнаманың шарты бойынша қатысушы өзінің аты-жөнін көрсетпейді, тек жасын көрсетеді. Сауалнама сұрақтары жоғарыда айтылған Карасиктің бейнелі, ұғымдық, құндылықөлшемдерінесайқұрастырылған.

Бірінші сұрақ (ұғымдық) – Жиде дегеніміз ...?

Екінші сұрақ (құндылық): Қазақ үшін жиденің қандай пайдасы бар?

Үшінші сұрақ (бейнелі) – «Жиде» дегенде көз алдыңызға нені елестетесіз?

Нәтижесінде респондент 3%-ы жидені ер адамдардың көйлегімен шатастырды, 30 %-ы бұл өсімдіктің тек атын естіген, 40%-ы құндылығын білетін болса (көпшілігі дәрілік қасиетін көрсетіп, оны қайнатып ішетін болса, көп ауруға ем екендігін айтты), қалған 27% адам бұл өсімдіктің үш өлшемін, яғни құндылығын, бейнелілігін, ұғымдық жағын да білетін болып шықты (жиде дегенде кейбір реципиенттердің көз алдына балалық шағы, туған ауылы елестейді). Сауалнама нәтижесінде көз жеткізгеніміз жиделі жерде өскен адамдар бұл өсімдіктің өте жақсы біледі де, жиде өспейтін жердің адамдары тек атын естіген немесе суреттен көрген. Сонымен қатар танымдық деңгей адамның жас шамасына да байланысты болатынын аңғардық. Адамның жасы ұлғайған сайын, қоршаған ортаға деген көзқарасы біртіндеп өзгеріп, дүниенің бейнесі көз алдында өз құндылығын арттыратынын байқадық.

Әбіш Кекілбаевтың «Бір шоқ жиде» повесіндегі «жиде» заттық ұғымды білдіреді, сондықтан оны ұғымдық

концептіге жатқызамыз. Жиде көктемде жапырақ жайып, гүлдеп, жемісін беріп, күзде қурап өзге өсімдіктер секілді тіршілік етеді. Оны көзімізбен көріп, қолымызбен ұстай аламыз. Бұл ұғымдық жағы болса, оның өткен-кеткен жолаушыға саясын төгуі: «Анау жиделердің түбінде талай-талай қауқылдасқан мәслихат қызып, қарқылдасқан күлкі естіліп жатыпты. Заманында кендегі елде құқай көбейгенде Көтібар мен Арыстан жігіттері де осы маңайға жиналыпты. Одан бергі Есет заманында да талай ереуілшіге бас сауға болған жиде тоғайлар келе-келе азайған. Ол кезде тек осы кішкене бұлақ басында ғана емес, орпасы мен ызасы қалың бұл төңіректің қай жүлгесінде де шоқ-шоқ жиде көп өсіпті», ағаштан түйін түйетін шеберлер үшін баға жетпес сапасы жиденің құндылығын көрсетеді: ««Жарықтық, жидеден жасалған домбыра даңғырлап кетпей, былпып жұмсақ шығушы еді-ау...». Жазушы үшін жиденің бейнелік жағы – кәрілік (қураған жалғыз жиде), мұң, қайғы, жалғыздық (Қалған төртеуіндей төңірегі де қоқырсып жатқан жоқ. Баласыз үйдей мұнтаздай боп жалтырап жатыр...). Оны Тілеу қарт домбыраға айналдырғанда бабасынан келе жатқан «Бебеу» күйді ұрпағына жеткізетін құнды мұра, бүткіл қайғысын ұмыттыратын серігі: ««Бебеу күй» десе бебеу күй. Бабаулатып қолды-аяққа тұрғызар емес. Апырай, есіне неге бүгін түсті? Әлде ата-бабаның аян беріп жатқаны ма? Тарс айырылып жарылып кетуге қалған жүрегін қалай басудың жолын өздері меңзегені ме? Әлде қара жердің тұңғыық құрсағындағы кәрі аруақ тұқымым үзіліп, күйім ұмытылғаны ма деп күйзеліп жата ма екен...».

Айдана МАХАМБЕТ

*Қызылорда облысының
ішкі саясат басқармасының
«Қызылорда облысының
тілдерді оқыту орталығы»
КММ директорының
орынбасары, гуманитарлық
ғылымдар магистрі*

ҚАЗАҚ МӘДЕНИЕТІНДЕГІ ҰЛТТЫҚ КОД

Әлемде ұлттық мәдениетіміз орта немесе төмен дейтін халық жоқ. Барлығы да жоғары деп санайды, айтады, жазады. Біз де сондай халықпыз, ұлттар қатарындамыз. Шын мәнінде, жоғары қазақ мәдениетінің ұлттық сипатын ұлттық код деп атауға болады. Жоғары қазақ мәдениетін көрсететін мұндай кодтардың бірі – біздің туыскандық қатынастарымызда жатыр. Туыскандық қатынастың көрініс табатын жері – салт-дәстүрімізде. Қазақтың салт-дәстүрі – ұлтымыздың мәдениетінің биік тұғыры. Осы салтпен, дәстүрмен ғасырлар бойы халқымыз «тал бесіктен жер бесікке дейін» өз ұрпағының саналы, мәнді, қызықты, философиялық мәні зор өмір сүріп келгенін бізге дейінгі әдеби, мәдени, ғылыми еңбектерден көреміз.

Елбасы Н.Ә. Назарбевтың «Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру» атты мақаласында: «Жаңа тұрпатты жаңғырудың ең басты шарты – сол ұлттық кодынды сақтай білу. Онсыз жаңғыру дегеніңіздің құр жаңғырыққа айналуы оп-оңай» дейді. Қазіргі кезде қазақтың ұлттық мәдениетін төмен санап, ескінің қалдығы деп, өзінікін қаңсық, өзгенікін таңсық көру әдеті жаңа буын өкілдерінде бар. Осы әдеттерден арылу мақсатында Елбасымыз аталған мақаласын жазды. Сондай-ақ тереңнен үңіліп қарасақ, бұл мақаланың қазақ үшін маңызы ерекше. Себебі жаңа ғасырға қазақ өзінің ерекшелігін сақтап бару керектігін түсінгеннен, өз қазақтығын сақтап, дамудың қажеттілігін ұғынғаннан туындаған үндеу мақала болатын. Салт-санадағы

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

Ұлттық бренд болуға лайықты ұлттық кодтың халқымыздың өзегі, тіні болу қажеттігін ескере отырып, осы мақаламызда сөз қозғайтын боламыз.

Кез келген ғылым саласы әрбір заттың, құбылыстың өзіне тән ерекшелігі бар екенін дәлелдей алады. Ерекшеліктер сол затты өзгелерден даралап, оның жекелігін көрсетеді. Мәселен, адамзат үшін күн әлемге нұрын шашып, жарық, жылу сыйлайтынымен ортақ ұғымға ие. Сол сияқты ай да түнді жарық қылатынымен күннен ерекшеленеді. Болмаса, екеуі де аспанда (адамзат ұғымында), екеуі де сыртқы пішіндері домалақ екен деп, адамзат баласы екеуіне екі түрлі ат бермей, бір атаумен атай салмады ма? Дәл осындай мысалды тұз бен қантқа байланысты да, қар мен жаңбырға, суға байланысты да айтуға болады. Міне, шекер мен тұздың тек өздеріне ғана тән ерекше дәмдері бар, сондықтан да олар өмір бойында, адамзат тарихында, оның ішінде қазақ тарихында, жеке-жеке тұз, шекер (қант) деп аталып келе жатыр. Міне, дәл осы мысалдың талдануы да қазақ халқының өзіне ғана тән ұлттық, мәдени ерекшеліктерінің қажеттілігін, оның қазақпен бірге жасасатынын, осы салт-дәстүр мәдениеті қазақты әлем жұртшылығының алдында қазақ деп танытатынын ескеріп, ұлттық ерекше кодтарымызды жоғалтпай сақтауымыздың қажет екенін байқатады.

«Жаңғыру атаулы бұрынғыдай тарихи тәжірибе мен ұлттық

дәстүрлерге шекеден қарамауға тиіс. Керісінше, замана сынынан сүрінбей өткен озық дәстүрлерді табысты жаңғырудың маңызды алғышарттарына айналдыра білу қажет. Егер жаңғыру елдің ұлттық-рухани тамырынан нәр ала алмаса, ол адасуға бастайды».

Әрине, мұндай ұлттық кодтарымыздың әрқайсысы қазақтың қазақ екенін даралап тұрады. Ұлттық кодымызды даралаушы салт-дәстүріміздің бірден бір көрінісі – құдалық. Құдалықты өткізу мәдениетінде қазақтың үлкен коды жатыр.

Қазақта туыскандық белгінің бірі – бір-біріне кез келген затты еш қайтарымызсыз бере алу дәстүрі. Жоғарыда айтып өткеніміздей, құдалық осы қатынастарды әйгілейтін туыстық қатынастардың бірі. Туыстық қатынастар құдалық церемониясындағы құда түсу дәстүрінен басталады.

Құдалықтың басы – жайшылықта айттыру немесе құдандалық сөйлесумен басталса, кейде ұзақтан келетін бейтаныстардың құдалық жорасын тұспалдай білдіретін «біз шаншу» деп аталатын ғұрыппен де басталып жатады. Ондайда, «қонбайтын қонақ түсте келеді, қонатын қонақ кеште келеді» деген жосықты бұзып, түсте келген мұндай қонақтар ешкіммен ашылып сөйлеспей, аттарының ер-тоқымын бір жерге жиып қойып, түскі асын ішкен соң да кетпей жатып алады... Үй иесі қонақасына кешке мал сойып, бағып, күтеді. Келгендер көбіне шалдар болып, ертеңінде «сиыр түсте»

үн-түнсіз аттанып кетеді. Қонақтар кетісімен үйдегілер бұл сырдың жұмбағын шешкілері келіп, жапатармағай сырмақ қағуға кіріседі. Сол кезде сырмаққа шаншылған бізді көреді. Бұл – ұл ер жетті, қыз бой жетті, хас құлақ бала бізде бар, хас сұлу сізде бар, жекжат болайық дегені. Араға көп уақыт салмай, қыз жағы қайрақ сұратып кісі салмаса, әлгі шалдар және келіп құда түседі. Бұл жердегі ерекшелік – бізде. Біз – қазақта көбінесе ерлер қолданатын сайман. Ал наным-сенімдік тұрғыдан оның нышандық (символика) мәні – ер адамның өсіп-өну, өрбу мен күш-қуатын меңзейтін астары бар. Қыздардікі – ине. Ол да әйел затының ісмер, шебер, ине сияқты епті болуын меңзейді. Сонда шалдардың сырмаққа біз шаншып кетуі – бізде ұл бар еді, ол осы шаңыраққа да ұл болса қалай қарайсыздар деген емеуіріні. Құдалықтың осы аталған және басқа түрлерінің келесі сатысы жігіт жағынан бірнеше әйелдің (әдетте, жігіттің жеңгелері) келіп, сыбағалы асын жеп, түстеніп, сөз салып, құдалар жағының ауанын барлап қайту. Ертеректе мұндай адамдарды «тілші» деп те атаған.

Осы «біз шаншу» дәстүрі бүгінде жоқ. Дегенмен, бұл дәстүрді заманға лайықтап, сай етіп қолдануға да болар еді. Бірақ біз құралының маңызын ата-бабамыз жақсы түсіндіріп кеткен ғой. Оның негізгі тіні қалып, мазмұны да лайықты болғаны, заманауи тұрғыда жаңғырғаны ұлтымыз үшін маңызды болмақ.

Құдалықтың баянды болуы көп жағдайда қыз айттыратын жаушыға байланысты. Жаушы жөн-жосықты білетін, тіл-ауызды, әзілге жүйрік адам болуы тиіс. Жаушылар сырт белгісімен-ақ көзге бірден ерекшеленіп тұрады. Қызыл (бурыл) ат мінген, сәнді, жеңіл киінген, шалбардың бір балағын етік қонышына салып, келесі балағын шығарып киген жаушы қыз үйінің төрінен бір-ақ шығады. Қызын беруді ұйғарған болса, мал сойылып, құрмет көрсетіледі. Сыбағалы табақ тартылып, ас ішіліп болған соң келген жаушы сөз алып, – «...Сізде бір лашын, бізде бір сұңқар бар. Сол лашынды сұңқарыма ілдірейін деп едім» дегендей ниетін тұспалдай жеткізеді. Қыздың ата-анасы жаушының өтінішін қабыл алған болса, соның белгісі ретінде, екі жақтың құдалығының берік болуын нышандап, жаушыға «шеге шапан» жабуы, тіпті, мырзалық танытса, жолына қарай «шеге ат» мінгізуі – жігіт жағының құдалыққа келе беруіне ниет білдіргені. Жаушы қайтып келген соң жігіт әкесі оған өз әлінше «бата аяқ» аталатын кәде жасайды. Енді жігіт жағының туыстары жиналып, құдалыққа баратын адамдардың құрамын, санын және бас құданы тағайындап, белгіленген күні «құда түсу тойына» аттанады. Бас құдаға көргені мен түйгені көп, салт-дәстүр, жөн-жобаны жақсы білетін, шешен, өнерлі адам тағайындалады. «Құданы құдайдай күт» деген бойынша қыз ауылы үйлер тігіп, құдаларды

ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТАНУ

салтанатпен қарсы алады. Құдалар өзара қалыңмал мөлшері, той малы, өлі-тірі, қыз беретін уақытты келіскен соң, дәстүр бойынша құдалықты бұзбауға серттесетін салт – қанға қол батырып, ақ бата, қызыл қан шығарған құда болысуына арналып ақсарбас шалынады. Бұл ырым «қанға қан қосылды, енді туыс болдық» деген ишараны білдіретіндіктен, «құда мың жылдық, күйеу жүз жылдық» деген бойынша, туыс-жекжаттықтың тамыры тереңге кеткендігін айғақтайды. Мал бауыздалғанда бата берген құда «бауыздау құда» деп аталады.

Қанға қол матырып, ант беріскеннен кейін мәні жағынан да, ғұрыптық жағынан да ерекше саналатын — құдаларға «құйрық-бауыр жегізу» салты атқарылады. Арнайы пісіріп, әзірлеген қойдың құйрық майы мен бауыры туралған табақтан қыз жағының адамдары

Құда, құда деселік,
Құйрық-бауыр жеселік,
Құйрық-бауыр жемесек,

Несіне құда деселік, – деп өлеңдете келіп, құдаларға, отырған адамдарға айнала құйрық-бауыр асатып шығады. Осы екі дәмнің үйлену салты кезіндегі ерекше сипатқа ие болуының астарлары халықтың дәстүрлі наным-сенімінде жатыр. Мәселен, мал баққан көшпелі халықтарда май – молшылықтың, береке-байлықтың нышаны саналады. Жаңа түскен келін босаға аттаған соң есіктің екі босағасына май жағуы, үйге кірген соң ошақ басында отқа май құюы сияқты т.б. жосын-жоралғылары майдың

наным-сенімдік тұрғыдан туындайтын ғұрыптық қызметтерін айғақтайды. Сондай-ақ, жайлы, жағымды, келісті, бай, ауқатты ұғымдарының синонимі ретінде қазақтар «майлы» сөзін де қолданатыны бар. Ал бауыр сөзі қазақ тілінде туыс, ағайын және іні деген ұғымдарды білдіреді. Бауырластық — туыстық, меймандостық ұғымдарына ұқсас түсініктер беретіні мәлім. Ет мүшелерінің ішінде бауырдың дәмділігі ерекше екені де белгілі. Сондықтан, бауырдай тату-тәтті болып, туыстасып, бауырласқанының белгісі реінде бауыр тартылады. Дүние, әлем, тіршіліктің жұп, қос негізді болатыны жөніндегі халық түсінігі бойынша (дуалистік ілім), осы ғұрып астарында да жақсылық-жамандық, қайырымдылық-зұлымдық, аспан-жер сияқты категорияларға сәйкес келетін ақ-қара символикалары да көрініс тапқан. Ендеше, адамдардың жақындасқандығын білдіретін, «бір табақтан ас ішкен» делінетін ежелгі салт бойынша май мен бауыр жесу арқылы жақсылық пен жамандықта бірге болып, туысқандық жүгін бірге көтерісуге серт беріскен магиялық мәнді ғұрып атқарылады. «Құдай» (уәде) дескен, құйрық бауыр жескен» мақал осыдан қалса керек. Бұл – ұлттық код. Кодымызды қазіргідей кейбіреулер айтып жүргендей қой етінің иісі болуымен, холестеринінің көптігімен, зияндылығымен шатастырмай, керісінше, ұлттық ерекше сипат ретінде, ұлттық код ретінде сақтай білуіміз де керек.

Тіршіліктің осы бір сарынынан қазақтың бүкіл салттық өмірін,

дәстүрін, мәдениетін көруімізге болады. Өміріне үлкен мән болып енгенін де соңғы «Құдай» (уәде) дескен, құйрық бауыр жескен» деген мәтелінен де көруімізге болады. Қазақтың бүкіл өмірі бір-біріне деген үлкен сенімнен тұратындығын, ол сенім уәде, сөз деген сөзге барып тірелетінін көреміз. Демек, айтылған сөз, атылған оқ деп қарайтын қазақ үшін уәделесу, сөзге тоқтау деген өте киелі саналып, оны бұзбау – өмірді бұзбаумен, мына сан-салалы, қым-қуыт тіршіліктің ұрыссыз, жанжалсыз бірыңғай сырғып өтуіне жағдай жасайтынын қазақ философиялық тұрғыдан тереңнен түсінгенін пайымдауымызға болар еді. Әйтпесе, мың құбылған, мың құбылатын сезім деген атша тулап жатқан нәпсінің жетегінде кете берсе, адамдар арасындағы үйлесімді байланыс бұзылған болар еді, ал адамдар арасындағы үйлесім бұзылса, өмір бұзылар еді. Осыны философиялық тұрғыдан тереңнен түсінген халқымыз адамдар арасындағы коммуникацияны реттеу мақсатында өте нәзік әрекеттермен қарым-қатынасқа түскен. Әрине, бүгінде біз шаншудың дәл өзін алмасақ та, сондағы негізгі идеяны алу керек. Сонда ғана қазақ мәдениетіндегі ұлттық код сақталатынына сенеміз.

Құда түсуден кейінгі керемет дәстүріміздің бірі – киіт кигізу. «Киіт кию» – «құда болдық» деген келісімнің белгісі. Киіт – құдалыққа әркімнің өзінің жолына қарай, яғни құдаға жақындығына қарай алатын сый-сияпат. Киітті әркім өзінің мүмкіншілігіне

қарай кигізеді. «Абай жолы» романы салт-дәстүріміздің энциклопедиясы деуге толық негіз бар. Біреулер «киіт» деп ішік, манат кисе, Құнанбай, баласы Абайға Алшынбайдың Түсіп деген баласының Ділдә деген қызын айттыра келгенде «киіт» деп «тайтұяқ жамбы» алған.

Қазіргі кезде киіт кигізбей қоя салуды көздейтіндер де бар. Әрине, қазіргі заманға сай деп, бәрін осы заманға жаба салу оңай-ақ. Дегенмен, салтымызды жасамасақ, қазақтығымызға сын болмай ма? Керісінше, киітті қазіргі заманға лайықтап кигізуді ойластырған жөн-ау. Қоғамда әртүрлі топтағы адамдар болатыны белгілі. Қазіргі өзіміз өмір сүріп жатқан капиталистік қоғамда бірнеше сатыдағы адамдар өмір сүретіні ақиқат. Соған сәйкес киіт кигізу салты құдалардың «көрпесіне қарай» болғаны да жөн секілді. Киіт бірін-бірі еске алып отыруды, құдалар арасын жақындатады деп ойлаймыз. «Көзден кетсе, көңілден кетеді» деген қазақ сөзі құдаларға берген киіттің көзден кетпей, көңілде тұрар еді деген ойға жетелейді. Демек, әрбір дәстүрімізді жоғалтпай заманауи лайықтап, қолдана білу ұлттық кодымызды сақтауға, сол арқылы ұлттық болымысымызды қадірлеуге жетелейді.

Ілу – есік көре барған күйеудің әке-шешесінің құдаларына әкелген сыйы. Ілу – киітке орай болады. Бірақ Құнанбай досы Алшынбаймен есептеспей «тайтұяқ жамбының» орнына одан үлкен «Бесік жамбы» алып

барған. Бұл – ілудің басы. Құдалықтағы қыздың қарғы бауы «қырық жетісі» — деген салт-жоралғы, ол «ілуден» бөлек рәсім. Күйеудің қайын жұртына алғаш келуін «Есік көре келу», «Қайындату», «Ұрын келу» немесе кей жерлерде «жыртыс сала келу» деп те атайды.

«...өзі Арғынға белгілі Қазыбек, Тіленшінің Алшынбайы. Бұл атырапта қазақтың одан үлкен аруағы жоқ. Сондай ауылға бала қайындату, әсіресе ұрын жіберу осал қам емес. Мал-дүниенің барлығынан да көп үлес, мол шығын шығару керек деген сөз» — дей келіп автор: «Үй ішінің бұл жөніндегі сөздері қалай да болса аз болған жоқ, ұзақ болған... Баратын қара малды айтқанда: жетпіс жылқы, отыз түйе аталды. Алшынбай ауылынан аяры жоқ. ... жылқы ішінен бір құла айғыр, бір жирен айғырдың үйірі кірген. Басы осы болсын дескен. Осыдан арғы үлкен әзірлікті тілейтін – жыртыстың пұл матасы» — деп суреттейді жазушы. Сонда ілу басы – бесік жамбы болғанда, ілу – екі үйір жылқы, отыз түйе, ал жыртыс – батсайы, мақпал, манат, дүрия, шағи секілді келінге жасау тігілетін мата. Яғни, келінге жасау тігілетін матаны қайын жұрты алып келген. Осындай бай дәстүрді мақтан етіп көрсетпей, керісінше дәстүрдің тозығы деп қарау – өзімізге жасаған қиянат емес пе? Мәселен, түріктің тарихи фильмдері «Сүлеймен сұлтан», «Көсем дәуірі» т.б. көргенде, бүкіл байлықты, тазалықты бекзаттықты көреміз. Ал тарихи шындық басқаша сөйлейді ғой. Біз неге қазақтың осынша байлығын,

қымбат киімі мен бекзат болмысын тарихи фильмдерде көрсете алмаймыз?.. Бізде де қалалар болып еді. Мінекей, соңымызға бір қайырылып, рухани жаңғыратын уақытымыз жетті деп санаймыз.

Осы бір үзіндінің өзінен қазақтың бай дәстүрі көрінеді. Тағы да қайталап айтуымызға тура келеді. Қазақтың байлығын емес, адамдар арасындағы қарым-қатынастың реттелуіне қызмет ететін салт-дәстүр болды деуімізге толық негіз бар.

Бұған қоса, қазақтың ырымы көп деп емес, әрқайсысына берілген атауды сақтап, сол салтты, дәстүрді сақтап, ұлтымызға, тілімізге құрмет көрсеткен жөн. Себебі ұлттың ұлт болып қалуы тікелей тілге байланысты.

«Ұлжан Алшынбайдікіне көп қазына әкелді. Келген жылқы, түйеден басқа, жыртыстың бұл – матасының өзі екі үлкен атанға артылып келіп еді. Оның ішінде келінге жасау тігілетін батсайы, мақпал, манат, дүрия, шағи бөлек салынған. Бірер сандық осы қымбаттарға толы болса, өзге теңдері құдақұдағилар сыбағасы. Шапан, камзол, көйлек, шаршы. Және толып жатқан ырымдар бойынша төленетін сый-сияпат. Қалыңмал басы Алшынбайдың өзіне арналған кесек күміс – бесік жамбы. Бұл ілу деп аталып еді. Екі жаққа да мәлім, ілу – киітке орай. Осыдан он жыл бұрын Алшынбай аулына Құнанбай кеп құда түсіп, Ділдәні Абайға айттырған уақытта, бас құда Құнанбайға киіт деп, Алшынбай аулы күміс тартқан. Ол күмістің аты – тай тұяқ,

мына бесік жамбыдан кіші еді. Тегінде, есептесіп келсе, әдет бойынша, ілу мен киіт күн жағынан қарайлас болатын. Бірақ Құнанбай оны есептемей, Алшынбайға өз бергенінің дәл өзін жібермепті».

Міне, қазіргі қазақтың қызды сата ма, сатып бермеймін, бақытты болса, болды деген сөздердің осы дәстүрден кейін бекер екеніне көз жеткіземіз. Себебі апарған заттарын қайтадан қызына жасау ретінде дайындап береді. Бұл екі жастың өмір сүруіне қажетті мал-мүлік, дүние деуімізге болады.

Осы дәстүрімізді ескі демей, қазақ баласының жақсы өмір сүруі үшін қажет деп, сананы жаңғыртар болсақ, ұрпақ материалдық жағынан қиналмай өмір сүруіне болар еді деп ойлаймыз. Сонымен қатар қолдарында бар болған соң ғана олардың бір-бірімен ұрыспай өмір сүруіне мұрындық болар еді деп ойлаймыз. Бір сұқбатында Асқар Жұмаділдаев қазіргі жастардың жақсы өмір сүруі үшін тұрақты жұмыс, қаржы керек. Сонда олардың махаббаттары мәңгілік болады деген болатын. Міне, осы сөзге тоқтай отырып, қалың мал

беру – қазақтың ескілігі, қызды сату деп қарамай, керісінше, қазақтың жастарына деген ата-ананың қамқорлығы деп жаңғыртуымызға болады.

«Бірақ ұлттық кодымды сақтаймын деп бойындағы жақсы мен жаманның бәрін, яғни болашаққа сенімді нығайтып, алға бастайтын қасиеттерді де, кежегесі кері тартып тұратын, аяқтан шалатын әдеттерді де ұлттық сананың аясында сүрлеп қоюға болмайтыны айдан анық» деген Елбасы мақаласындағы осы қағида біздің сөзіміздің айқын дәлелі бола алады.

«...ұлттық код, ұлттық мәдениет сақталмаса, ешқандай жаңғыру болмайды».

«Дәстүрдің озығы бар, тозығы бар» дейді қазақ. Дәстүрдің озығының да, тозығының да қазақ халқының өмірінде маңызы бар болғанын атап өткіміз келеді. Ұлтымыздың әлеуметтік өмірінен хабар береді. Сонымен қатар, қазақтың өміріне, тәртібіне, тәрбиесіне белгілі бір дәрежеде үлесін қосты. Сондықтан да оны тозық демей, қастерлеп, жаңғыртып қолданған жөн деп санаймыз.

Aidana Mahambet

*Qyzylorda oblysynyń ishki saiasat basqarmasynyń
«Qyzylorda oblysynyń tilderdi oqytý ortalyǵy» KMM direktorynyń
orynbasary, gýmanitarlyq gýlymdar magistri*

QAZAQ MÁDENIETİNDEĞİ ULTTYQ KOD

Álemde ulttyq mádenietimiz orta nemese tómen deitin halyq joq. Barlyǵy da joǵary dep sanaıdy, aitady, jazady. Biz de sonдай halyqpyz, ulttarqataryndamyz. Shynmáninde, joǵary qazaq mádenietiniń ulttyq sıpatyn ulttyq kod dep ataýǵa bolady. Joǵary qazaq mádenietin kórsetetin mundaı kodtardyń biri – bizdiń týysqandyq qatynastarymyzda jatyr. Týysqandyq qatynastyń kórinis tabatyn jeri – salt-dástúrimizde. Qazaqtyń salt-dástúri – ultymyzdyń mádenietiniń biik tuǵyry. Osy saltpen, dástúrmen ǵasyrlar boıy halqymyz «tal besikten jer besikke deitin» óz urpaǵynyń sanaly, mándi, qyzyqty, filosofialyq máni zor ómir súrip kelgenin bizge deingi ádebi, mádeni, gýlymı eńbekterden kóremiz.

Elbasy N.Á. Nazarbevtiń «Bolashaqqa baǵdar: rýhanı jańǵyry» atty maqalasynda: «Jańa turpatty jańǵyrydyń eń basty sharty – sol ulttyq kodyńdy saqtai bilý. Onsyz jańǵyry degenińizdiń qur jańǵyryqqa aınalýy opońaı» deidi. Qazirgi kezde qazaqtyń ulttyq mádenietin tómen sanap, eskiniń qaldyǵy dep, ózinikin qańsyq, ózgenikin tańsyq kóry ádeti jańa býyn ókilderinde bar. Osy ádetterden arylý maqsatynda Elbasymyz atalǵan maqalasyń jazdy. Sonдай-aq tereńnen únilip qarasaq, bul maqalanyń qazaq úshin mańyzy erekshe. Sebebi jańa ǵasyrǵa qazaq óziniń ereksheigin saqtap barý kerektegin

túsingennen, óz qazaqtyǵyn saqtap, damýdyń qajettiligini úyngannan týyndaǵan úndeı maqala bolatyn. Salt-sanadaǵy ulttyq brend bolýǵa laıyqty ulttyq kodtyń halqymyzdyń ózeǵi, tini bolý qajettigin eskere otyryp, osy maqalamyzda sóz qozǵaityn bolamyz.

Kez kelgen gýlym salasy ár bir zattyń, qubylystyń ózine tán erekshegi bar ekenin dáleldei alady. Ereksheликter sol zatty ózgelerden daralap, onyń jekeligini kórsetedi. Máselen, adamzat úshin kún álemge nuryn shashyp, jaryq, jyly syılaıtynymen ortaқ úgmǵa ie. Sol sıaқты aı da túndi jaryq qylatynymenkúnnen erekshe lenedi. Bolmasa, ekeıi de aspanda (adamzat úgymynda), ekeıi de syrtqy pishinderi domalaq eken dep, adamzat balasy ekeıine eki túrli at bermei, bir ataımen ataı salmady ma? Dál osyndaı mysaldy tuz ben qantqa bailanysty da, qar men jańbyrǵa, syǵa bailanysty da aitýǵa bolady. Mine, sheker men tuzdyń tek ózderine ǵana tán erekshe dámderi bar, sondyqtan da olar ómir boıynda, adamzat tarihynda, onyń ishinde qazaq tarihynda, jeke-jeke tuz, sheker (qant) dep atalyp kele jatyr. Mine, dál osy mysaldyń taldanýy da qazaq halqynyń ózine ǵana tán ulttyq, mádeni ereksheликteriniń qajettiligini, onyń qazaqpen birge jasasatynyn, osy salt-dástúr mádenieti qazaqty álem jurtsheilyǵynyń aldynda qazaq

dep tanytatynyn eskerip, ulttyq erekshe kodtarymyzdy joǵaltpai saqtaýymyzdyń qajet ekenin baiqatady.

«Jańǵyrý ataýly buryńǵydaı tarıhı tájiribe men ulttyq dástúrlerge shekeden qaramaýǵa tiis. Kerisinshe, zamana synynan súrinbei ótken ozyq dástúrlerdı tabysty jańǵyrýdyń mańyzdy alǵysharttaryna ainaldyra bilý qajet. Eger jańǵyrý eldiń ulttyq-rýhanı tamyrynan nár ala almaısa, ol adasýǵa bastaidy».

Árine, mundaı ulttyq kodtarymyzdyń árqaısysy qazaqtyń qazaq ekenin daralap turady. Ulttyq kodymyzdy daralaýshy salt-dástúrimizdiń birden bir kórinisi – qudalyq. Qudalyqy ótkizý mádenietinde qazaqtyń úlken kody jatyr.

Qazaqta týysqandyq belginiń biri – bir-birine kez kelgen zatty esh qaitarymsyz bere alý dástúri. Joǵaryda aıtyp ótkenimizdei, qudalyq osy qatynastardy ángileitin týystyq qatynastardyń biri. Týystyq qatynastar qudalyq seremoniasyndaǵy quda túsy dástúrinen bastalady.

Qudalyqtyń basy – jaıshylyqta aıttıry nemese qudandalyq sóilesýmen bastalsa, keide uzaqtan keletin beıtanystardyń qudalyq jorasyn tuspaldı bildiretin «biz shanshý» dep atalatyn ǵuryppen de bastalyp jatady. Ondaıda, «qonbaityn qonaq túste keledi, qonатыn qonaq keshte keledi» degen josyqy buzyp, túste kelgen mundaı qonaqtar eshkimmen ashylıp sóilespei, attarynyń er-toqymyn bir jerge jıyp qoıyp, túski asyn ishken soń da ketpei jatyp alady... Úı iesi qonaqasyna keshke mal soıyp, baǵyp, kútedi. Kelgender kóbine shaldar bolyp, ertheinde «sıyr túste» ún-túnsiz attanyp ketedi. Qonaqtar ketisimen úıdegiler bul syrdyń jumbaǵyn sheshkileri kelip, japatarmaǵaı

syrmaq qaǵýǵa kirisedi. Sol kezde syrmaqqa shanshylǵan bizdi kóredi. Bul – ul er jetti, qyz boı jetti, has qulaq bala bizde bar, has sulý sizde bar, jekjat bolayıq degeni. Araǵa kóp yaqyt salmaı, qyz jaǵy qairaıq suratyp kisi salmasa, álgi shaldar jáne kelip quda túsedı. Bul jerdegi erekshelek – bizde. Biz – qazaqta kóbinese erler qoldanatyn saıman. Al nanym-senimdik turǵydan onyń nyshandyq (simvolika) máni – er adamnyń ósip-óný, órbý men kúsh-qýatyn meńzeitin astary bar. Qyzdardiki – ine. Ol da áiel zatynyń ismer, sheber, ine sıaqty epti bolýyn meńzeıdi. Sonda shaldardyń syrmaqqa biz shanshyp ketýi – bizde ul bar edi, ol osy shańyraıqqa da ul bolsa qalaı qaraısyzdar degen emeyirini. Qudalyqtyń osy atalǵan jáne basqa túrleriniń kelesi satysy jigıt jaǵynan birneshe áieldiń (ádette, jigittiń jeńgeleri) kelip, sybaǵaly asyn jep, tústenip, sóz salyp, qudalar jaǵynyń aýanyń barlap qaitý. Ertrekte mundaı adamdardy «tilshi» dep te ataǵan.

Osy «biz shanshý» dástúri búginde joq. Degenmen, bul dástúrdi zamanga laıyqtap, saı etip qoldanýǵa da bolar edi. Biraq biz quralynyń mańyzyn ata-babamyz jaqsy túsindirip ketken ǵoı. Onyń negizgi tini qalyp, mazmuny da laıyqy bolǵany, zamanaıı turǵyda jańǵyrǵany ultymyz úshin mańyzdy bolmaq.

Qudalyqtyń baıandy bolýy kóp jaǵdaıda qyz aıttıratyn jaıshyǵa baılanysty. Jaıshy jón-josyqy biletin, til-aýyzdy, ázilge júrik adam bolýy tiis. Jaıshylar syrt belgisimen-aq kózge birden ereksheleńip turady. Qyzyl (býryl) at mingen, sáнди, jeńil kiingen, shalbardyń bir balaǵyn etik qonyshyna salyp, kelesi balaǵyn shyǵaryp kigen jaıshy qyz úiniń tórinen bir-aq shyǵady. Qyzyn

berýdi uıǵarǵan bolsa, mal soıylyp, qurmet kórsetiledi. Sybaǵaly tabaq tartylyp, as ishiliip bolǵan soń kelgen jaýshy sóz alyp, – «... Sizde bir lashyn, bizde bir suńqar bar. Sol lashyndy suńqaryma ildirein dep edim» degendeı metin tuspaldai jetkizedi. Qyzdyń ata-anasy jaýshynyń ótinishin qabyıl alǵan bolsa, sonyń belgisi retinde, eki jaqtyń qudalyǵynyń berik bolıyn nyshandap, jaýshyǵa «shege shapan» jabıy, tipti, myrzalyq tanytsa, jolyna qaraı «shege at» mingizıy – jigit jaǵynyń qudalyqqa kele berıine met bildirgeni. Jaýshy qaityp kelgen soń jigit ákesi oǵan óz álinshе «bata aıaq» atalatyn káde jasaıdy. Endi jigit jaǵynyń tıystary jinalyp, qudalyqqa baratyn adamdardyń quramyn, sanyn jáne bas qudany taǵaıyndap, belgilengen kúni «quda túsı toıyna» attanady. Bas qudaǵa kórigeni men túgeni kóp, salt-dástúr, jón-jobany jaqsy biletin, sheshen, ónerli adam taǵaıyndalady. «Qudany qudaıdai kút» degen boıynsha qyz aıyly úiler tigip, qudalardy saltanatpen qarsy alady. Qudalar ózara qalyńmal mólsheri, toı maly, óli-tiri, qyz beretin yaqytty kelisken soń, dástúr boıynsha qudalyqta buzbaıǵa serttesetin salt – qanǵa qol batyryp, aq bata, qyzyl qan shyǵarǵan quda bolysıyna arnalyp aqsarbas shalynady. Bul yrym «qanǵa qan qosyldy, endi tıys boldyq» degen ishary bildiretindikten, «quda myń jyldyq, kúieı júz jyldyq» degen boıynsha, tıys-jekjattyqtyń tamyry tereńge ketkendigin aıǵaqtıdy. Mal baıyzdalǵanda bata bergen quda «baıyzdaı quda» dep atalady.

Qanǵa qol matyryp, ant beriskennen keıin máni jaǵynan da, ǵuryptyq jaǵynan da erekshe sanalatyn — qudalarǵa «quıryq-baıyr jegizıy» salty atqarylady. Arnay pisirip,

ázirlegen qoidyń quıryq maiı men baıyry tıralǵan tabaqtan qyz jaǵynyń adamdary

Quda, quda deselik,
Quıryq-baıyr jeselik,
Quıryq-baıyr jemesek,

Nesine quda deselik, – dep óleńdete kelip, qudalarǵa, otyrǵan adamdarǵa aınala quıryq-baıyr asatyp shyǵady. Osy eki dámnıń úilenıy salty kezindegi erekshe sıpatqa ie bolıynıń astarlary halyqtyń dástúrli nanym-seniminde jatyr. Máselen, mal baqqan kóshpeli halyqtarda mai – molshylyqtyń, bereke-baılyqtyń nyshany sanalady. Jańa túsken kelin bosǵa attaǵan soń esiktiń eki bosǵasyna mai jaǵıy, úige kirgen soń oshaq basynda otqa mai quıyı sıaqty t.b. josyn-joralǵylary maıdyń nanym-senimdik turǵydan tıyndaıtyn ǵuryptyq qyzmetterin aıǵaqtıdy. Sondai-aq, jaily, jaǵymdy, kelisti, bai, aıqatty uǵymdarynyń sinonimi retinde qazaqtar «maily» sózin de qoldanatyny bar. Al baıyr sózi qazaq tilinde tıys, aǵaıyn jáne ini degen uǵymdardy bildiredi. Baıyrlastyq — tıystyq, meımandostyq uǵymdaryna uqsas túsinipter beretini málim. Et músheleriniń ishinde baıyrdyń dámdiligi erekshe ekeni de belgili. Sondyqtan, baıyrdaı tatı-tátti bolyp, tıystasyp, baıyrilasqanynyń belgisi reınde baıyr tartylady. Dúnie, álem, tirshiliktiń jup, qos negizdi bolatyny jónindegi halyq túsiniǵi boıynsha (dýalistik ilim), osy ǵuryp astarynda da jaqsylyq-jamandyq, qaiyrymdylyq-zulymdyq, aspan-jer sıaqty kategorialarǵa sáikes keletin aq-qara simvolikalary da kórinis tapqan. Endeshe, adamdardyń jaqyndasqandyǵyn bildiretin, «bir tabaqtan as ishken» delinetin ejelgi salt boıynsha mai men baıyr jesıy arqyly jaqsylyq pen jamandyqta birge bolyp, tıysqandyq

júgin birge kóterisýge sert berisken magialyq mándi ġuryp atqarylady. «Qudaı» (ýáde) desken, quiryq baýyr jesken» maqal osydan qalsa kerek. Bul – ulttyq kod. Kodymyzdy qazirgideı keıbireýler aıtyp júrgendeı qoi etiniń isi bolýymen, holesterininin kóptigimen, zıandylyǵymen shatastyrmai, kerisinshe, ulttyq erekshe sıpat retinde, ultyq kod retinde saqtaı bilýimiz de kerek.

Tirshiliktiń osy bir sarynynan qazaqtyń búkil salttyq ómirin, dástúrin, mádenietin kórýimizge bolady. Ómirine úlken mán bolyp engenin de sońǵy «Qudaı» (ýáde) desken, quiryq baýyr jesken» degen mátelinen de kórýimizge bolady. Qazaqtyń búkil ómiri bir-birine degen úlken senimnen turatyndyǵyn, ol senim ýáde, sóz degen sózge baryp tireletinin kóremiz. Demek, aıtylǵan sóz, atylǵan oq dep qaraityn qazaq úshin ýádelesý, sózge toqtaý degen óte kúeli sanalyp, ony buzbaý – ómiri buzbaýymen, myna san-salaly, qym-qýyt tirshiliktiń uryssyz, janjalsyz biryńǵaı syrǵyp ótýine jaǵdaı jasaıtynyn qazaq filosofialyq turǵydan tereńnen túsingenin paıymdaýymyzǵa bolar edi. Áıtpese, myń qubylǵan, myń qubylatyn sezim degen atsha týlap jatqan nápsiniń jeteginde kete berse, adamdar arasyndaǵy úlesimdi baılanys buzylǵan bolar edi, al adamdar arasyndaǵy úlesim buzylsa, ómir buzylar edi. Osyny filosofialyq turǵydan tereńnen túsingen halqymyz adamdar arasyndaǵy komýnikasiıany retteý maqsatynda óte názik árekettermen qarym-qatynasqa túsken. Árine, búginde biz shanshýdyń dál ózin almasaq ta, sondaǵy negizgi ideıany alý kerek. Sonda ǵana qazaq mádenietindegi ulttyq kod saqtalatynyna senemiz.

Quda túsýden keıingi keremet dástúrimizdiń biri – kúit kúizý. «Kúit kúy» – «quda boldyq» degen kelisimniń belgisi. Kúit – qudalyqqa árkimniń óziniń jolyna qaraı, ıaǵni qudaǵa jaqyndyǵyna qaraı alatyn sy-sıapat. Kúitti árkim óziniń múmkinshiligine qaraı kúizedi. «Abai joly» romany salt-dástúrimizdiń ensiklopediasy deýge tolyq negiz bar. Bireýler «kúit» dep ishik, manat kúse, Qunanbai, balasy Abaıǵa Alshynbaıdyń Túsip degen balasynyń Dildá degen qyzyn aıttyra kelgende «kúit» dep «taitıuaq jamby» alǵan.

Qazirgi kezde kúit kúizbeı qoıa salýdy kózdeıtinder de bar. Árine, qazirgi zamańǵa saı dep, bárin osy zamańǵa jaba salý ońaı-aq. Degenmen, saltymyzdy jasamasaq, qazaqtyǵymyzǵa syn bolmaı ma? Kerisinshe, kúitti qazirgi zamańǵa laıyqtap kúizýdi oılastyrǵan jón-aı. Qoǵamda ártúrlı toptaǵy adamdar bolatyny belgili. Qazirgi ózimiz ómir súrip jatqan kapitalistik qoǵamda birneshe satydaǵy adamdar ómir súretini aqıqat. Soǵan saıkes kúit kúizý saltı qudalar dyń «kórpesine qaraı» bolǵany da jón sekildi. Kúit birin-biri eske alyp otyrýdy, qudalar arasyn jaqyndatady dep oılaımyz. «Kózden ketse, kónilden ketedi» degen qazaq sózi qudalarǵa bergen kúittiń kózden ketpeı, kónilde turar edi degen oıǵa jeteleıdi. Demek, ár bir dástúrimizdi joǵaltpaı zamańǵa laıyqtap, qoldana bilý ulttyq kodymyzdy saqtaýǵa, sol arqyly ulttyq bolymysymyzdy qadirleýge jeteleıdi.

Ílý – esik kóre bargan kúieydiń ákeshesesiniń qudalaryna ákelgen syıy. Ílý – kúitke oraı bolady. Biraq Qunanbai dosy Alshynbaimen eseptespeı «taitıuaq jambynyń» ornyna odan úlken «Besik

jamby» alyp barǵan. Bul – ilýdiń basy. Qudalyqtaǵy qyzdyń qarǵy baýy «qyryq jetisi» — degen salt-joralǵy, ol «ilýden» bólek rásim. Kúieýdiń qaiyn jurtyna algash kelýin «Esik kóre kelý», «Qaiyndatý», «Uryn kelý» nemese kei jerlerde «jyrtys sala kelý» dep te ataıdy.

«...ózi Arǵynǵa belgili Qazybek, Tilenshiniń Alshynbaıy. Bul atyrapta qazaqtyń odan úlken arǵaǵy joq. Sondaı aýylǵa bala qaiyndatý, á sirese uryń jiberý osal qam emes. Mal-dúnieniń barlyǵynan da kóp úles, mol shyǵyn shyǵarý kerek degen sóz» — deı kelip avtor: «Uı ishiniń bul jónindegi sózderi qalaı da bolsa az bolǵan joq, uzaq bolǵan... Baratyn qara maldy aıtqanda: jetpis jylqy, otyz túie ataldy. Alshynbaı aýylynan aıary joq. ... jylqy ishinen bir qula aıǵyr, bir jiren aıǵyrdyń úiri kirgen. Basy osy bolsyn desken. Osydan arǵy úlken ázirlikti tiletin – jyrtystyń pul matasy» — dep sýretteıdi jazýshy. Sonda ilý basy – besik jamby bolǵanda, ilý – eki úir jylqy, otyz túie, al jyrtys – batsaıy, maqpal, manat, dúria, shaǵı sekildi kelinge jasaý tigiletin mata. Iaǵrı, kelinge jasaý tigiletin matany qaiyn jurty alyp kelgen. Osyndaı baı dástúrdi maqtan etip kórsetpeı, kerisinshe dástúrdiń tozyǵy dep qaraý – ózimizge jasaǵan qianat emes pe? Máselen, túriktiń tarihi filmderi «Súleimen sultan», «Kósem dáýiri» t.b. kórgende, búkil bailyqty, tazalyqty bezzattyqty kóremiz. Al tarihi shyndyq basqasha sóleıdi ǵoi. Biz nege qazaqtyń osynsha bailyǵyn, qymbat kımı men bezzat bolmysyn tarihi filmderde kórsete almamyz?.. Bizde de qalalar bolyp edi. Minekeı, sońymyzǵa bir qaiyrylyp, rýhanı jańǵyratyn ýaqyтымyz jetti dep sanamyz.

Osy bir úzindiniń ózinen qazaqtyń baı dástúri kórinedi. Taǵy da qaitalap aıtýymyzǵa týra keledi. Qazaqtyń bailyǵyn emes, adamdar arasyndaǵy qarym-qatynastyń rettelýine qyzmet etetin salt-dástúr boldy deýimizge tolyq negiz bar.

Buǵan qosa, qazaqtyń yrymy kóp dep emes, árqaısysyna berilgen ataýdy saqtap, sol saltty, dástúrdi saqtap, ultymyzǵa, tilimizge qurmet kórsetken jón. Sebebi ulttyń ult bolyp qalýy tikeleı tilge bailanysty.

«Uljan Alshynbaıdikine kóp qazyna ákeldi. Kelgen jylqy, túeden basqa, jyrtystyń bul – matasynyń ózi eki úlken atanǵa artylyp kelip edi. Onyń ishinde kelinge jasaý tigiletin batsaıy, maqpal, manat, dúria, shaǵı bólek salynǵan. Birer sandyq osy qymbattarǵa toly bolsa, ózge teńderi qudaqudaǵılar sybaǵasy. Shapan, kamzol, kóilek, sharshy. Jáne tolyp jatqan yrymdar boıynsha tólenetin syı-sıapat. Qalyńmal basy Alshynbaıdyń ózine arnalǵan kesek kúmis – besik jamby. Bul ilý dep atalyp edi. Eki jaqqa da málim, ilý – kiitke oraı. Osydan on jyl buryn Alshynbaı aýlyna Qunanbaı kep quda túsip, Dildáni Abaıǵa aıtyrǵan ýaqyтта, bas quda Qunanbaıǵa kiit dep, Alshynbaı aýly kúmis tartqan. Ol kúmistiniń aty – taı tuıaq, myna besik jambydan kishi edi. Teginde, esepesip kelse, ádet boıynsha, ilý men kiit kún jaǵynan qarailas bolatyn. Biraq Qunanbaı ony esepemeı, Alshynbaıǵa óz bergeniniń dál ózin jibermepti».

Mine, qazirgi qazaqtyń qyzdy sata ma, satyp bermeimin, baqytty bolsa, boldy degen sózderdiń osy dástúrden keiın beker ekenine kóz jetkizemiz. Sebebi aparǵan zattaryn qaitadan qyzyna jasaý retinde daıyndap

beredi. Bul eki jastyń ómir súrýine qajetti mal-múlik, dúnie deýmizge bolady.

Osy dástúrimizdi eski demeı, qazaq balasynyń jaqsy ómir súrýi úshin qajet dep, sanany jańgyrtar bolsaq, urpaq materialdyq jaǵynan qinalmaı ómir súrýine bolar edi dep oılaımyz. Sonymen qatar qoldarynda bar bolǵan soń ǵana olardyń bir-birimen uryspaı ómir súrýine muryndyq bolar edi dep oılaımyz. Bir suqbatynda Asqar Jumadildaev qazirgi jastardyń jaqsy ómir súrýi úshin turaqty jumys, qarjy kerek. Sonda olardyń mahabbattary máńgilik bolady degen bolatyn. Mine, osy sózge toqtai otyryp, qalyń mal berý – qazaqtyń eskiligi, qyzdy satý dep qaramaı, kerisinshe, qazaqtyń jastaryna degen ata-ananyń qamqorlyǵy dep jańgyrtýymyzǵa bolady.

«Biraq ulttyq kodymdy saqtaimyn dep boıyndaǵy jaqsy men jamannyń bárin, iaǵnı

bolashaqqa senimdi nyǵaityp, alǵa bastaityn qasıetterdi de, kejegesi kerı tartyp turatyn, aıaqtan shalatyń ádetterdi de ulttyq sananyń aıasynda súrlep qoiýǵa bolmaıtyny aıdan anyq» degen Elbasy maqalasyndaǵy osy qaǵıda bizdiń sózimizdiń aıqyn dáleli bola alady.

«...ulttyq kod, ulttyq mádeniet saqtalmasa, eshqandaı jańgyrý bolmaıdy».

«Dástúrdiń ozyǵy bar, tozyǵy bar» deidi qazaq. Dástúrdiń ozyǵynyń da, tozyǵynyń da qazaq halqynyń ómirinde mańzy bar bolǵanyn atap ótkimiz keledi. Ultymyzdyń áleymettik ómirinen habar beredi. Sonymen qatar, qazaqtyń ómirine, tártibine, tárbiesine belgili bir dárejede úlesin qosty. Sondyqtan da ony tozyq demeı, qasterlep, jańgyrtyp qoldanǵan jón dep sanaımyz.

РЕДАКЦИЯ ЕСКЕРТПЕСІ:

Авторлардың стилі, орфография қақы сақталады.
Мақалалар редакцияның көзқарасын білдірмейді.

ТУҒАН ТІЛ

Мемлекеттік тілді дамыту институтының
компьютер орталығында теріліп, беттелді.

КОРРЕКТОРЫ:

Аягүл Омарова

ТЕХНИКАЛЫҚ РЕДАКТОРЫ:

Жазира Бексейтова

Теруге жіберілген күні 01.09.2021 ж.
Басуға қол қойылған күні 17.09.2021 ж.
Шартты баспа табағы 12,7.
Пішімі 60x90 1/8
Таралымы 100 дана

РЕДАКЦИЯНЫҢ МЕКЕНЖАЙЫ:

Халықаралық «Қазақ тілі» қоғамы
Қазақстан Республикасы, 050010,
Алматы қ., Құрманғазы, 40, бөл. 42
tugantil2019@mail.ru